

◆ ДИСКЪ СВѢТЪ ◆

УДК 821.111-3
П70

WYRD SISTERS COPYRIGHT © TERRY AND LYN PRATCHETT 1988
FIRST PUBLISHED BY VICTOR GOLLANCZ LTD, LONDON

Террі Пратчетт

П70 Віщі сестри [Текст] : роман / Террі Пратчетт; переклад з англ. Олександра Михельсона. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. — 384 с.

ISBN 978-617-679-524-7

«Віщі сестри» — це другий роман циклу «Відьми» у серії «Диско-світ». У цій дотепній історії Террі Пратчетт продовжує почате у романі «Право на чари» й розповідає про відьом у світі, де чаклунами можуть бути лише чоловіки. Він витончено влітає шекспірівські алюзії в реалії Дискосвіту і демонструє, що ні доля, ні спадковість не стануть на заваді вибору справи свого життя.

Щось негаразд у Ланкрському королівстві: підступні герцог та герцогиня плетуть інтриги, спадкоємець престолу опиняється далеко від дому і навіть сама природа виступає проти нового правителя, байдужого до долі краю. Тож трійко відьом — рішуча й невгамовна Бабуня Дощевіск, приземлена й грубувата Тітуня Огг та романтична й наївна Маґрат Часник — поспішають на допомогу. Бо хоч відьми зазвичай не втручаються у політику, тут без їхньої підтримки (і, звісно, дрібки чарів) не обійтися.

УДК 821.111-3

VI роман «Дискосвіту»
II роман циклу «Відьми»

© Террі Пратчетт, текст, 1988
© Олександр Михельсон, переклад, 2018
© Романа Романишин, Андрій Лесів,
обкладинка, оформлення серії, 2018
© Видавництво Старого Лева,
українське видання, 2018

ISBN 978-617-679-524-7

Усі права застережено

ТЕРРІ ПРАЧЕТ

ВІЩІ СЕСТРИ

РОМАН

ЦИКЛ
"ВІДЬМИ"

—2—

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО СТАРОГО ЛЕВА
2018

У ролях: трое відьом, а також королі, кинджали, корони, бурі, гноми, коти, привиди, примари, мавпи, розбійники, демони, ліси, спадкоємці, блазні, тортури, тролі, платформи-барабани, загальна радість та гармирдер.

Вив вітер. Блискавка била у землю безладно, як недосвідчений вбивця. Поміж посічених дощем пагорбів туди-сюди катався грім.

Довкола було темно, як у котячих нутроцах. Мабуть, це була одна з таких ночей, коли боги грають людьми, як пішаками на шахівниці долі. А посеред цієї нестримної бурі, між змоклих кущів дроку, ніби відблиск сказу в оці тхора поблискував вогонь. Він вихоплював із темряви три скоцюрблені постаті. Коли казанок закипів, дивний голос прокаркав:

— Коли ще стрінемося ми під зливу, блискавки й громи*.

Певний час панувала тиша.

Потому інший голос звичайним тоном відповів:

— Ну, мабуть, наступного вівторка.

Крізь безмежні простори космосу пливе зоряна черепаха Великий А'Туїн, несучи на спині чотирьох гігантських слонів, які тримають на плечах всю масу Дискосвіту. Навколо них складними орбітами, що забезпечують зміну пір року, обертаються крихітні сонце та місяць; мабуть,

* Перший рядок п'єси Шекспіра «Макбет» (у перекладі Бориса Тена). Як зачин, так і значні фрагменти подальшого тексту Пратчетт наповнив прямими та переробленими цитатами з Шекспіра, і особливо з «Макбета». — *Прим. пер.*

більше ніде в мультиверсумі немає такого, щоб слон мусив час від часу підгинати ногу, аби дати шлях сонцю.

Чому тут усе так влаштовано, може назавжди залишитися загадкою. Не виключено, що Творець змудився з усіма цими банальними ексцентриситетами, паралаксами та альбедо, й вирішив хоч раз розважитися.

Логічно припустити, що у світах на кшталт цього боги не грають у шахи — і так воно і є. Власне, боги взагалі не грають у шахи. Для цього в них замало уяви. Боги віддають перевагу простішим та тихішим іграм, під час яких ви Не Досягли Потойбічного, а Пішли Прямо в Небуття*. Ключем до розуміння будь-якої релігії є той факт, що божественна концепція розваги включає Змій та Драбини зі слизькими щаблями.

Дискосвіт тримає до купи магія — магія, породжена обертанням самого світу, магія, що, наче нитка шовкопряда, висотується з тканини буття, аби зашити рани реальності.

Здебільшого ця магія осідає у Вівцескельних горах, що простяглися від вічної мерзлоти поблизу Осердя ген через видовжений архіпелаг і аж до теплих морів, які нескінченно виливаються в космос через Узбіччя.

Незримі для ока, сирі чари з потріскуванням перестрибують з вершини на вершину і угвинчуються в тіло самих гір. Саме Вівцескелі дають світові найбільше відьом та чарівників. Листя дерев тут лопотить навіть за цілковитої відсутності вітру. Скелі виходять на вечірні прогулянки. Інколи живою здається сама земля...

* В оригіналі обігруються написи на картках в англійській версії знаменитої гри «Монополія» («Іти прямо до тюрми» тощо). — *Прим. пер.*

...Це час від часу стосується й небес.

Ця буря воістину брала все, до чого могла дотягтися. Це була її зоряна година. Роками вона вешталася довколишніми землями, підробляючи поденщиною у вигляді шквалу, набуваючи досвіду, зав'язуючи контакти, інколи збиваючи з ніг заскоченого зненацька чабана чи вививаючи з коренем ще не дуже змужнілі дубки. Та ось погодні умови склалися так, що перед нею з'явилося вікно можливостей — і вона вирішила докласти будь-яких зусиль, аби її помітив хто-небудь із босів кліматичного бізнесу.

Це була старанна буря. Вона поєднувала досить вибагливі вихори з нестримною пристрасстю, і критики погоджувалися, що якби вона ще й навчилася контролювати звук грому, то з роками виросла б у шторм, вартий серйозної поваги.

Оповитий пасмами туману, ліс із гуркотом аплодував їй, навсібіч розкидаючи листя.

Саме такими ночами, як уже було вказано вище, боги грають в ігри — не з шаховими фігурами, але з долями смертних та тронами царів. Важливо пам'ятати, що при цьому вони завжди махлюють, і то у найбезсовісний спосіб...

І ось, стрибаючи й хилитаючись на нерівній лісовій стежині, з'явилася карета. Її несамовито підкидало щоразу, як колесо натрапляло на випнутий із землі корінь. Візник безжально періщив коня, і за кожним відчайдушним виляском батога майже одразу з небес лунав гуркіт грому.

Слідом — геть неподалік, і все ближче й ближче — мчали трое вершників у каптурах, що закривали обличчя.

Такими ночами діються злі діла. Добрі, звісно, теж. Але відсоток злих переважає.

Такими ночами відьми влаштовують пікніки.

Тобто не те щоб геть-таки *пikніки*. Закуси їм не до вподоби, напоям довіряти не можна, а шамани все норовлять підпиляти ніжки шезлонгів. Але ж є ще й повногрудий місяць за клаптями хмар, і сповнені потоємного шепоту пориви вітру, і все навколо по вінця наповнено магією.

На лисій вершині пагорба, що здіймався вище дерев, відьми провадили таку розмову:

— У вівторок я сиджу з малюком, — говорила одна з них, без традиційного капелюха, але з такою копицею білявих кучерів, що вони могли би правити їй за шолом. — З молодшеньким нашого Джейсона. А от у п'ятницю мене влаштовує. Поквапся там із чаєм, любесенька. Мені геть у горлянці пересохло.

Молодша учасниця тріо зітхнула і черпнула з казанка окріп у чайник для заварювання.

Третя відьма приязно поплескала їй по руці.

— Те заклинання ти проробила цілком добре. Треба тільки трішки попрацювати над верещанням. Чи не так, Тітуню Огг?

— Думаю, без верещання ніяк, — поспішно відгукнулася Тітуня Огг. — А Тітонька Пташко, мир-прахові-її, я так бачу, добре натренувала тебе на зизий погляд.

— У неї добрий зизий погляд, — погодилась Бабуня Доцевіск.

Молодша відьма, чиє ім'я було Маграт Часник, помітно розслабилася. До Бабуні Доцевіск вона ставилася з благоговінням. Сама ж Бабуня мало до чого на світі ставилася хоча б із повагою. Тож коли вже Бабуня схвалила її зизий

погляд, значить, Маґрат мала всі шанси зазирнути у власні ніздрі.

На відміну від чарівників, які понад усе ставлять свою складну ієрархію, відьми не переймаються розбудовою власних кар'єр. Кожна окремо взята відьма самостійно вирішує, чи брати собі ученицю, якій вона передасть ввірену їй територію у свою смертну годину. Відьми за природою своєю уникають компаній — принаймні з іншими відьмами — і, звичайно ж, не мають ватажків.

Серед цих неіснуючих ватажків найавторитетнішою була Бабуня Дощевіск.

Поки Маґрат готувала чай, її руки ледь тремтіли. Воно, звичайно, дуже тішить — але водночас і трохи нервує починати кар'єру сільської відьми між володіннями Бабуні з одного боку, та Тітуні Оґґ — за лісом. Саме Маґрат належала ідея по-сусідськи зібрати невеличкий відьомський злет. Їй видавалося, що це додасть їхнім стосункам певної окультності. Тим більше вражена була юна відьма, коли обидві її сусідки погодилися — або принаймні не дуже відмовлялися.

— Зле? — перепитала тоді Тітуня Оґґ. — Навіщо нам туди, де буде зло?

— Вона сказала «злет», Гіто, — пояснила Бабуня Дощевіск. — Знаєш, як у старі добрі часи. Шабаш.

— Будем безшабашні, як колись? — з надією спитала Тітуня Оґґ.

— Жодних танцюльок, — застерегла Бабуня. — Танцюльок я не стерплю. І виспівувань, і очманіння, і всіх тих штучок з мазями і тому подібного.

— Та саме тільки свіже повітря — це вже така насолода, — життєрадісно заявила Тітуня.

Заява про «танцюльки» дещо засмутила Маґрат; водночас вона подумки привітала себе з тим, що не озвучила ще двійко-трійко ідей, які крутилися в її голові. Вона понишпорила в прихопленій з дому торбині. Це був її перший шабаш, і вона твердо намірилася зробити все як слід.

— Хто-небудь бажає коржика? — спитала вона.

Перш, ніж надкусити, Бабуня ретельно роздивилася гостинець. Маґрат випекла на коржиках фігурки кажанів. Очиці вона зробила з ягідок смородини.

Карета прорвалася крізь зарості на лісовому узбіччі, налетіла на камінь, кілька секунд промчала лише на двох колесах, усупереч усім законам рівноваги вирівнялася і погуркотіла далі. Але тепер її швидкість сповільнилася: починався підйом.

Кучер навстоячки, як стародавній колісничний, змахнув з очей пасмо волосся і втупився в морок. Тут, у серці Вівцескель, не жив ніхто — та раптом попереду блимнув вогник. О невимовне щастя — це справді був вогник!

Цієї миті в дах карети увіп'ялася перша стріла.

Тим часом Веренц, король Ланкру, відкривав для себе дещо нове.

Як і більшість живих — принаймні тих, хто ще не наблизився до шести десятків років, — Веренц не дуже переймався питанням, що станеться з ним після смерті. Як і більшість живих, він несвідомо припускав, що врешті-решт все якось влаштується.

І, як і більшість тих, хто жив від початку часів, наразі він був мертвий.

Конкретніше, він лежав біля підніжжя одного зі сходових маршів фамільного замку Ланкр з кинджалом у спині.

Він сів, дивуючись, що хоча хтось, кого він однозначно вважає собою, набув сидячого положення, те, що він так само однозначно готовий був визнати власним тілом, лишилося лежати на підлозі.

Тепер, коли він уперше дістав змогу поглянути на це тіло збоку, воно виявилось на диво непоганим. Він завжди відчував до цього тіла неабияку прив'язаність — хоча мусив визнати, що тепер зв'язок між ними розірвався.

Тіло було великим і м'язистим. Він дбав про нього. Дозволив йому відростити вуса і довгі кучері. Стежив, щоб воно мало вдосталь фізичних вправ на свіжому повітрі та свіжини в харчах. І от саме тепер, коли це тіло могло б йому так знадобитися, воно його покинуло. Чи то він його.

На довершення всього, він мусив негайно вступити в перемовини з високою худющою постаттю, що стояла перед ним. Більшу частину постаті огортав чорний саван з капюшоном, але одна рука, стискаючи здоровенну косу, стирчала назовні. Це була гола кістка.

Про деякі речі померлі здогадуються інстинктивно.

— ПРИВІТ.

Веренц випростався на весь зріст — якби те, до чого могло би пасувати слово «зріст», не лежало долілиць на підлозі в очікуванні неминучого майбутнього, що передбачало лише вимір «углиб».

— Я *король*, щоб ти знав, — промовив він.

— БУЛИ, ВАША ВЕЛИЧНОСТЕ.

— Що?! — гаркнув Веренц.

— Я СКАЗАВ «БУЛИ». В ГРАМАТИЦІ ЦЕ НАЗИВАЄТЬСЯ МИНУЛИМ ЧАСОМ. ВИ СКОРО ЗВИКНЕТЕ.

Висока постать постукала вапняковими пальцями по руків'ю коси. Веренців візаві здавався чимось збентеженим.

«Коли на те пішло, — подумав Веренц, — то і я щось сам не свій». Але різноманітні й цілком однозначні деталі цієї ситуації зламали навіть мури божевільної недоумкуватості, з якої здебільшого складалася його натура. До Веренца почало доходити: в якому б королівстві він наразі не перебував, королем тут був не він.

— А ти, бува, не Смерть? — наважився він.

— Я МАЮ БАГАТО ІМЕН.

— І яким же користуєшся сьогодні? — поцікавився Веренц із дещо більшою повагою в голосі. Навколо них сновигав різноманітний люд; як незабаром виявилось, дехто з цих типів проходив *крізь* них, на кшталт привидів.

— Ага, то це був Шельметь, — процідив король, позираючи на постать, що з непристойним задоволенням спостерігала згори сходів. — Казав же мені батько ніколи не обертатися до нього спиною. Дивно, чому я не розлючений?

— ЗАЛОЗИ, — сказав Смерть. — АДРЕНАЛІН ТА ІНШІ ГОРМОНИ. Й ЕМОЦІЇ. ВСЬОГО ЦЬОГО ВИ БІЛЬШЕ НЕ МАЄТЕ. ВСЕ, ЩО ВИ ТЕПЕР МАЄТЕ, — ЦЕ ТІЛЬКИ МИСЛЕННЯ.

Висока постать, схоже, дійшла якогось рішення.

— ЦЕ ВСЕ НЕ ЗА ПРАВИЛАМИ, — продовжувала вона наче сама до себе, — АЛЕ ХТО Я ТАКИЙ, ЩОБ СПЕРЕЧАТИСЯ?

— Отож.

— ЩО?

— Я сказав: «Отож».

— ЗАТКНІТЬ ПЕЛЬКУ.

Смерть нахилив череп, ніби дослухаючись власних думок. Його капюшон сповз, і покійний король зауважив, що Смерть нагадував полірований скелет в усьому, крім одного: його очниці сліпучо сяяли небесною блакиттю. Веренц, утім, не злякався. І не лише тому, що важко злякатися, коли нутроці, які мали б захопонати від жаху, валяються за кілька кроків від тебе — а й тому, що за життя Веренц не боявся нічого і не збирався починати тепер. Почасти так було через брак уяви, але крім того він був однією з рідкісних особистостей, що цілком зосереджені на теперішньому моменті. Більшості смертних цього не дано. Вони формують свої життя як плями хронометричного туману навколо точок, в яких перебувають їхні тіла — тобто або міркують про майбутнє, або чіпляються за те, що було. Як правило, вони настільки переймаються тим, що має або може статися, що події, які відбуваються зараз, доходять до них лише тоді, коли вони вже відбулися. Такою є більшість. Вони при звичаються до страху, бо в глибині душі відчувають, що врешті-решт з ними станеться. Зазвичай саме це з ними й стається.

Але Веренц завжди існував лише в теперішньому часі. Принаймні, досі.

Смерть зітхнув.

— ГАДАЮ, З ВАМИ НІХТО НІ ПРО ЩО ТАКЕ НЕ РОЗМОВЛЯВ? — загадково спитав він.

— Прошу?

— І ПОГАНИХ ПЕРЕДЧУТТІВ НЕ БУЛО? НІЧНИХ ЖАХІВ? СТАРИХ БОЖЕВІЛЬНИХ ВОРОЖОК, ЩО КРИЧАЛИ ВАМ УСІЛЯКУ ГИДОТУ НА ВУЛИЦЯХ?*

* Алюзія на фрагмент з відомим попередженням «Бійся березневих ід» у сцені 2 дії 1 трагедії Шекспіра «Юлій Цезар». — *Прим. пер.*

— Про загибель?

— ОТЖЕ, НІ. ЩО Ж, НЕ ВАРТО БУЛО Й СПОДІВАТИСЯ, — кисло сказав Смерть. — ТАКІ РЕЧІ ВОНИ ЗАВЖДИ ПОЛИШАЮТЬ НА МЕНЕ.

— Хто? — спитав Веренц здивовано.

— ДОЛЯ. ПРИРЕЧЕНІСТЬ. РОК. УСЯ ЦЯ БРАТІЯ, — Смерть поклав руку на плече короля. — СПРАВА В ТОМУ, ЩО ВАМ, БОЮСЯ, ДОВЕДЕТЬСЯ СТАТИ ПРИВИДОМ.

— Отакої, — пробурмотів король, споглядаючи своє... тіло, що мало цілком матеріальний вигляд. Цієї миті крізь нього раптом хтось пройшов.

— НЕ БЕРІТЬ НАДТО БЛИЗЬКО ДО СЕРЦЯ.

Веренц спостерігав, як його задубілий труп з належними почестями виносять із зали.

— Спробую, — буркнув він.

— МОЛОДЕЦЬ.

— Але мені ж не доведеться тинятися туди-сюди в усіх тих білих простирадлах і ланцюгах, — додав король, — і гарчати та стогнати при цьому?

Смерть знизав плечима.

— А ХОЧЕТЬСЯ? — спитав він.

— Ні.

— ТО Й НЕ МОРОЧТЕ СОБІ ГОЛОВУ.

З потаємних глибин свого темного савану Смерть виводив піщаний годинник і підніс його до очниць.

— А ОТ ТЕПЕР МЕНІ Й СПРАВДІ ЧАС, — сказав він, розвернувся, закинув косу на плече і рушив геть із зали просто крізь стіну.

— Егей! Агов! Почекай! — заволав Веренц, кидаючись за ним.

Смерть не озирнувся. Веренц промчав за ним крізь стіну; це було ніби пробігти крізь туман.

— Оце і все? — обурено спитався він. — Ну, а як довго я мушу бути приви́дом? Чому взагалі я маю бути приви́дом? Ти не можеш просто кинути мене тут отак! — він зупинився і звів угору можновладного, хоч і дещо прозорого пальця. — Стій! Повеліваю!

Смерть похмуро струсонув головою і пройшов крізь наступну стіну. Король поквапився за ним з усією гідністю, на яку був ще здатен, і побачив, що Смерть уже підтягає попругу гігантського білого коня, який стоїть на зубцях стіни. На голові в коня були шори.

— Ти не можеш мене тут просто покинути! — повторив король усупереч всілякій очевидності.

Смерть обернувся до нього.

— МОЖУ, — сказав він. — ВИ, БАЧТЕ, ТЕПЕР НЕДОВМЕРЛИЙ. ПРИВИДИ НАСЕЛЯЮТЬ СВІТ, ЩО ЛЕЖИТЬ МІЖ СВІТОМ ЖИВИХ І СВІТОМ МЕРТВИХ. ЦЕ НЕ МОЯ СФЕРА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, — він поплескав короля по плечу. — НЕ ПЕРЕЙМАЙТЕСЯ, — додав він. — ЦЕ НЕ НАВІЧНО.

— Це добре.

— ЦЕ ТІЛЬКИ МОЖЕ ЗДАТИСЯ ВІЧНІСТЮ.

— А скільки все триватиме насправді?

— ГАДАЮ, ДОКИ ВИ НЕ ВИКОНАСТЕ СВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.

— І як же я дізнаюся, що це за призначення? — у відчаї вигукнув король.

— БОЮСЯ, ТУТ Я НІЧИМ ЗАРАДИТИ НЕ МОЖУ.

— Але як я здогадаюся самотужки?!

— НАСКІЛЬКИ МЕНІ ВІДОМО, ТАКІ РЕЧІ СТАЮТЬ ЗРОЗУМІЛІ САМІ СОБОЮ, — пояснив Смерть, застрибуючи в сідло.

— А доти я мушу нудьгувати в цьому місці, — король Веренц обвів поглядом овіяні пронизливими вітрами

бастіони. — І, підозрюю, сам-один. Хто-небудь зможе мене бачити?

— НУ, МЕДІУМИ, ТІ, ХТО МОЖЕ БАЧИТИ СУТНІСТЬ РЕЧЕЙ. БЛИЗЬКІ РОДИЧІ. І, ЗВІСНО Ж, КОТИ.

— Ненавиджу котів.

Обличчя Смерті стало жорсткішим — наскільки це ще було можливо. Блакитне полум'я його очниць на мить спалахнуло червоним.

— ОН ЯК, — мовив він. Його тон ясно давав зрозуміти, що смерть — це ще надто м'яке покарання для ненависників котів. — ГАДАЮ, ВИ ЛЮБИТЕ ЗДОРОВЕННИХ СОБАК.

— По щирості, так воно і є, — король сумовито подивився в той бік, де над обрієм вже займався світанок. Його пси! Він справді сумуватиме за ними. А сьогодні ж, схоже, мав би видатися чудовий день для полювання.

Веренц замислився, чи можуть привиди полювати. Він був практично впевнений, що ні. Як і їсти, пити чи, коли на те пішло, випивати — і це дійсно засмучувало. Він любляв великі галасливі бенкети і квасив* чимало пінт доброго елю. Як, утім, і поганого. Зазвичай він ніколи не вмів їх розрізнити, доки не наставав ранок.

У відчаї він копнув ногою кам'яну стіну і похмуро зауважив, що його нога легко пройшла просто крізь камінь. Ні тобі полювання з псами, ні пиятик, ні застіль, ні гулянок, ні полювання з яструбами... До нього почало доходити, що вкрай важко практикувати плотські втіхи, не

* В оригіналі автор використовує слово «*quaff*», що означає «пити великими ковтками», і дає таке пояснення: «Це те саме, що й пити, тільки розливати більше, ніж п'єш». — Прим. пер.

маючи плоти. Йому раптом схотілося померти. Той факт, що він уже помер, настрою аж ніяк не покращував.

— *ДЕКОМУ ДО ВПОДОБИ* БУТИ ПРИВИДОМ, — повідомив Смерть.

— М-м-м? — понуро буркнув король.

— НАСКІЛЬКИ Я РОЗУМІЮ, ЦЕ НЕ ТАКИЙ УЖЕ Й ТЯГАР. МОЖНА СПОСТЕРІГАТИ, ЯК ВЕДЕТЬСЯ ТВОЇМ НАЩАДКАМ... ВИБАЧТЕ? ЩОСЬ НЕГАРАЗД?

Але Веренц зник у стіні.

— НУ, ЗВИНЯЙ, КОЛИ ЩО, — сварливо пробурчав Смерть.

Він окинув світ поглядом, що проникав крізь час, і простір, і людські душі, — й побачив зсув землі у далекій Хапонії, ураган у Говондаландії, пошесть у Гергені...

— *НЕМІРЯНО СПРАВ*, — промимрив він і, давши шпори коневі, злетів у небеса.

Веренц біг крізь стіни власного замку. Підшви його ніг заледве торкалися підлоги — а оскільки підлога була далеко не гладенькою, то часом вони зовсім її не торкалися.

Коли він був королем, то звик ставитися до слуг так, ніби їх не існувало; пробігати крізь них у ролі привида було майже тим самим. Єдина відмінність полягала в тому, що вони не сахалися з його шляху.

Веренц досягнув дитячої — й побачив виламані двері, розкидані м'яті пелюшки...

Він почув тупіт копит, метнувся до вікна й побачив власного коня, котрий учвал промчав крізь браму, впряжений у легку карету. Незабаром услід проскакали трое вершників. Кілька секунд тупіт відлунював бруківкою, а потім усе стихло.

Король щосили вперіщив кулаком по підвіконню, і кулак на кілька дюймів занурився в камінь.

Тоді він просто вистрибнув назовні, не приділяючи жодної уваги висоті, і напівбігом-напіввлетом рвонув через двір до стаєнь.

Аби зрозуміти, що до численних невмінь привидів входить невміння їздити верхи, йому знадобилося секунд зо двадцять. Він таки примудрився видряпатися в сідло, чи принаймні зависнути над ним — але щойно кінь, понад будь-яку міру наляканий тим, що відбувалося в нього за вухами, рвонув із місця кар'єром, як Веренц виявив, що залишився висіти за п'ять футів над землею.

Він спробував бігти, але щойно досягнув брами, як повітря навколо нього, здавалося, загуло, ніби смола.

— Нічого не вийде, — промовив десь поблизу сумний старечий голос. — Ти мусиш лишатися там, де тебе вбито. Ось чому привиди мешкають лише в певних місцях. Повір, я це знаю.

Бабуня Доцевіск завмерла, не донісши до рота другого коржика.

— У нас гості, — сказала вона.

— Ви визначили це за особливим відчуттям у великих пальцях?* — нетерпляче спитала Маґрат. Значну частину відьомських знань вона запозичила з книжок.

— За особливим відчуттям у барабанних перетинках, — відповіла Бабуня, скоса зиркнувши в бік Тітуні Оґі. Стара Тітонька Пташко на свій лад була пречудовою

* У сцені 1 дії IV п'єси «Макбет» одна з відьом відчуває наближення Макбета за дрижанням своїх великих пальців (див. також прим. на с. 341). — *Прим. пер.*

відьмою, от тільки значно *химернішою*, ніж годилося б. За багато квіточок, умовностей і всього такого.

Черговий спалах блискавки осяяв вересові зарості, що тяглись аж до лісу, але дощ, рясно поливши теплу літню землю, ніби вишикував між ними та лісом цілу армію туманних примар.

— Я чую стукіт копит? — здивувалася Тітуня Огг. — Та хто ж поткнеться сюди такої ночі!

Маґрат боязко вдивлялася в пільму навколо них. То тут, то там серед вересових заростей вивищувалися гігантські стовпи необтесаного каменю, чие походження загубилося в глибині віків і про які подейкували, що вони провадять цілком самостійне і досить активне життя. Вона здригнулася.

— Кого ж тут боятися? — видушила вона.

— Нас, — безкомпромісно заявила Бабуня Дощевіск.

Кінський тупіт наблизився і сповільнився. Карета з тріском проламувалася крізь зарості дреку, й коні що-сили витягали шії з упряжі. Кучер зістрибнув з передка, оббіг карету, відчинив дверцята, витягнув зсередини великий згорток і стрімголов помчав до трійці відьом.

Він добіг уже до середини торф'яної прогалини, коли раптом застиг, утупившись в обличчя Бабуні Дощевіск поглядом, сповненим жаху.

— Все буде добре, — прошепотіла вона, але навіть у гуркоті бурі цей шепіт пролунав ясно, ніби дзвіночок у тиші.

Вона зробила кілька кроків йому назустріч, і ще одна блискавка дозволила їй поглянути просто в очі незнайомця. Вони розфокусувалися так, що будь-який Знавець одразу зрозумів би: їхній власник більше не дивиться ні на що у цьому світі.

Останнім судомним рухом він стромив згорток в Бабунині руки і повалився долілиць; з його спини стирчало оперення арбалетної стріли.

На світло багаття вступили три постаті. Бабуня зустрілася з новим поглядом — і цей погляд був крижаним, як схили пекла.

Власник погляду відкинув арбалет убік. Коли він витягнув меч, з-під його наскрізь промоклого плаща блиснули кільця кольчуги.

Він не став робити цим мечем фінтів. Людина, здатна спокійно дивитися в очі Бабуні Дощевіск, не може бути схильною до фінтів. Такі люди достеменно знають, для чого існують мечі. Він простягнув руку.

— Віддай це мені, — сказав він.

Бабуня відгорнула краечок простирадла зі згортка в своїх руках і поглянула на маленьке спляче личко.

Вона підвела погляд.

— Ні, — без вагань відповіла вона.

Воїн перевів погляд з неї на Маґрат та Тітуню Оґг, що були непорушні, як кам'яні стовпи серед вересового поля.

— Ви — відьми? — спитав він.

Бабуня кивнула. Небо пронизала блискавка, і один з кущів лише за сотню ярдів від них охопило полум'я. Двоє вояків позаду щось забурмотіли, але їхній начальник усміхнувся і здійняв вкриту кольчугою правицю.

— Чи справді шкіра відьом невразлива для сталі? — поцікавився він.

— Уявлення не маю, — незворушно відповіла Бабуня. — Можеш спробувати дізнатися.

Один з солдатів зробив крок і боязко торкнувся плеча командира.

— Сер, з усією повагою, сер, це не найкраща ідея...

— Помовч.

— Але страшне прокляття чекає на кожного, хто...

— Мені повторити?

— Сер... — затнувся солдат. На мить його погляд зустрівся з поглядом Бабуні й відобразив невимовний жах.

Ватажок вищирився до Бабуні, яка у відповідь і оком не змигнула.

— Твоє селюцьке чаклування — для дурнів, о матір ночі. Я можу вкласти тебе на місці.

— То вклади, — порадила Бабуня, дивлячись на щось за плечем воїна. — Якщо того хоче твоє серце, бий щосили.

Чоловік здійняв меча. З неба знову вдарила блискавка, влучивши в брилу за кілька ярдів від них і сповнивши повітря димом та запахом горілого кремнію.

— Промазала, — сплюнув він. Бабуня побачила, як напружилися його готові завдати удару м'язи.

Та наступної ж миті його обличчя спотворила гримаса надзвичайного подиву. Він відкинув голову і роззявив рота, ніби ось-ось мав дійти якогось неймовірного відкриття. Меч випав з його руки й увіткнувся вістрям у торф. Потому воїн зітхнув, повільно осів і згорнувся біля ніг Бабуні.

Вона злегка копнула його носом.

— Схоже, ти й гадки не мав, на що я розраховувала, — пробурмотіла вона. — «Матір ночі», теж мені!

Солдат, що намагався був погамувати командира, нажахано подивився на скривавлений кинджал у власній руці й позадкував.

— Я н-н-не м-міг доп-пустити... Він н-не мав... Це... Це непра... — пробелькотів він.

— Ти тутешній, юначе? — спитала Бабуня.

Він упав на коліна.

— Безумний Вовк, пані, — пояснив він, озирнувшись на тіло командира. — Тепер мене вб'ють! — заволав він.

— Але ти зробив те, що вважав правильним, — сказала Бабуня.

— Я не для цього пішов у солдати. Не щоб убивати на-право й наліво.

— Так отож. Тепер я б на твоєму місці подалася в моряки. Причому якнайшвидше. Власне, просто цієї миті. Тікай, чоловіче. Тікай до моря, поверхня якого не лишає слідів. І ти, запевняю, проживеш довге й успішне життя... — вона на мить спинилася. — Принаймні довше, ніж якщо стовбичитимеш тут.

Він зірвався з колін, кинув на відьму погляд, змішаний із вдячності та жаху, і стрімголов рвонув у туман.

— А тепер ми, можливо, нарешті дізнаємося, що все це було, — сказала Бабуня, обертаючись до третього солдата.

Чи то пак, до місця, де він був.

Звідкись долинув далекий тупіт кінських копит по торфу — й усе стихло.

Тітуня Огг зробила кілька кульгавих кроків.

— Можу зловити. Що скажеш? — спитала вона.

Бабуня заперечно похитала головою. Вона всілася на скелю і подивилася на маля в своїх руках. Це був хлопчик, не старший за два роки, і геть голісінький під простирадлом, у яке його загорнули. Вона несвідомо почала колисати його, неуважно дивлячись у нікуди. Тітуня Огг оглянула два трупи з таким виглядом, що ставало ясно: якою б не була їхня подальша доля, їй це не спантеличить.

— Мабуть, розбійники, — тремтячим голосом припустила Маграт.

Тітуня похитала головою.

— Дивна річ, — сказала вона. — Обоє носили ось такі однакові знаки. Два ведмеді на чорно-золотому полі. Хто-небудь знає, що воно таке?

— Це герб короля Веренца, — сказала Маґрат.

— Що за один? — поцікавилася Бабуня Доцевіск.

— Він править цією країною, — пояснила Маґрат.

— А, тобто він *корольоє*, — сказала Бабуня таким тоном, ніби справа була не варту й ламаного шеляга.

— Солдати, що ріжуть один одного. Це матиме підозрілий вигляд, — сказала Тітуня Огґ. — Маґрат, оглянь-но карету.

Наймолодша відьма порилася в салоні й вилізла назовні з якимось мішечком. Вона розв'язала його, й об торф глухо вдарився якийсь предмет.

Буря перекотилася на інший бік гір, і водянистий місяць вкривав мокре вересове поле тонким шаром світляної кашки. Ця ж кашка вкривала осяйним ореолом і предмет, який, поза всяким сумнівом, був короною — і то короною когось справді високовельможного.

— Це корона, — промовила Маґрат. — На ній кругом усі ці шпичаки.

— От маєш, — сказала Бабуня.

Дитя муркотіло уві сні. Бабуня Доцевіск не шанувала тих, хто полюбляє дивитися в майбутнє — але зараз відчувала себе так, ніби майбутнє вдивляється в неї.

І вираз його обличчя їй аж ніяк не сподобався.

А король Веренц дивився в минуле, і його огортало дуже схоже відчуття.

— Ти мене бачиш? — спитав він.

— Аякже. І дуже добре, — підтвердив новоприбулий.
Веренц спохмурнів.

Схоже, привидам доводилося витрачати значно більше розумової енергії, ніж живим; майже сорок років він прожив, вдаючись до спроб подумати не частіше разудвох на день, а тепер мусив практикувати це чи не постійно.

— А, — здогадався він. — То ти теж привид.

— Влучне спостереження.

— Це все голова, яку ти носиш під пахвою, — самовдоволено пояснив Веренц. — Вона підвела до ключового здогаду.

— Це створює тобі незручності? Коли так, я можу представити її на місце, — з готовністю відреагував старий привид. Він простягнув вільну руку. — Радий знайомству. Я — Домінік Шампот, король Ланкру.

— Веренц. Аналогічно, — новий привид окинув поглядом риси старого і додав. — На жаль, не пригадую вашого портрету в Старій галереї...

— О, її збудували вже після мене, — байдуже змахнув рукою Шампот.

— То скільки ж ви тут перебуваєте?

Шампот почухав носа на своїй голові.

— Десь із тисячу років, — спогорда мовив він. — Враховуючи термін життя.

— Тисячу років!

— Власне, я все це і збудував. Тільки-но завершив оздоблення, як мій небіж відтяв мені голову уві сні. Не можу й передати, як я тоді засмутився.

— Але... Тисяча років... — слабко прошелестів Веренц.
Шампот узяв його під руку.

— Не все так кепсько, — довірливо сказав він, ведучи безвільного короля через замковий двір. — Багато в чому бути приви́дом краще, ніж бути живим.

— Це має бути збіса дивне «багато що»! — вибухнув Веренц. — Мені *подобалося* жити!

Шампот підбадьорливо всміхнувся.

— Скоро звикнеш, — пообіцяв він.

— Не хочу я звикати!

— У тебе потужне морфогенне поле, — сказав Шампот. — Я в цьому тямлю. Я це досліджую. Дуже потужне, я б навіть сказав.

— Що це ще за штука?

— Розумієш, я ніколи не знався як слід на словах, — повідомив Шампот. — Мені завжди видавалося легшим кому-небудь чим-небудь зацідити. Але, наскільки я розумію, в нашому становищі усе впирається в питання, наскільки повно ти жив. Я маю на увазі, за життя. Це називається наче... — він завагався, — тваринною тягою до життя. Еге ж, саме так: тваринною тягою. Що більше її ти мав за життя, тим більшою мірою лишаєшся собою, навіть ставши приви́дом. А ти за життя, здається, жив на всі сто.

Мимоволі Веренц відчув себе дещо втішеним.

— Я намагався не сидіти без діла, — сказав він.

Вони пройшли крізь стіну до спорожнілого зараз Великого залу; вигляд зсунутих до купи столів пробудив у короля безумовний рефлекс.

— А коли нам подадуть сніданок? — поцікавився він.

Обличчя на Шампотовій голові набуло здивованого вигляду.

— Ніколи, — сказав старий привид. — Ми ж привиди.

— Але я хочу їсти!

— Нічого подібного. Це просто твоя уява.

З кухонь долинув брязкіт. Кухарі вже не спали і, з огляду на відсутність будь-яких інструкцій, готували стандартний сніданок із боги знають коли затвердженого меню. З темної арки, що вела до кухонь, заструменіли знайомі аромати.

Веренц пригнувся.

— Сосиски, — замріяно промовив він. — Бекон. Ячменя. Копчена риба, — він зиркнув на Шампота і прошепотів: — Кров'янка...

— У тебе ж навіть шлунку немає, — слушно зауважив старий привид. — Це все тобі тільки здається. Ти *думаєш*, що хочеш їсти.

— Я *думаю*, що голодний як вовк!

— Так, але ж ти навіть не зможеш нічого торкнутися, — терпляче пояснював Шампот. — Нічогісінько!

Веренц опустився на лаву — обережно, щоб не проплисти крізь неї — і сперся чолом на долоні. Йому довелося чувати, що смерть — це погано. Але він лише зараз зрозумів, наскільки.

Він прагнув помсти. Він прагнув вирватися з цього замку, що раптом став жахливою пасткою, прагнув знайти свого сина. Але понад усе — і це справді лякало його — він прагнув просто негайно отримати таріль зі свіжими тушкованими нирками.

Сирий світанок укрит пейзаж, затопив бастіони замку Ланкр, атакував донжон і врешті-решт увірвався до замку через освітлювальний отвір у стелі.

Герцог Шельметь похмуро споглядав ліс, де з гілок ще дзюрчала вода. Ліс був таки чималий. Загалом, він нічого

не мав проти дерев, але коли їх одразу стільки, це пригнічує.* Йому ніяк не доходили руки їх перерахувати.

— Ну звісно, радосте моя.

Тим, хто вперше його зустрічав, герцог видавався якимось видом ящірки — напевно, з тих, що мешкають на вулканічних островах, роблять один порух на день і мають рудиментарне третє око, а рештою двома кліпають не рідше, ніж раз на місяць. Сам же він вважав себе цивілізованою людиною, якій більше пасували б не надто висока вологість і яскраве сонце в добре продуманому кліматі.

З іншого ж боку, неуважно роздумував він, буття дерева має свої переваги. Наприклад (він був у цьому цілком упевнений), вони не мають вух. І, схоже, навчилися обходитися без священної церемонії шлюбу. Дуб-самець — треба б уточнити термін — так ось, дуб-самець просто витрушує з себе пилок, і все, що далі треба — це щоб вітер заніс майбутні жолуді (чи на дубах ростуть яблука? Та ні, звичайно, жолуді) в якесь інше місце...

— Так, моє золотце, — вимовив він.

Воістину, дерева непогано прилаштувалися на світі. Герцог Шельметь зиркнув на складену з колод стелю замку. Самозакохані виродки...

— Звичайно, люба.

— Що? — спитала герцогиня.

Герцог завагався, відчайдушно намагаючись відтворити власний монолог за останні п'ять хвилин. Там було щось про те, що він був лише наполовину людиною,

* Як відомо, шекспірівському Макбету було напророковано великі неприємності, якщо проти нього рушить Бірнамський ліс. — *Прим. пер.*

і... недостатньо заполегливим*, чи що? А ще він був упевнений, що йшлося про надмірну холоднечу в покоях. Так, і вона колись теж говорила про це. Отже, ці мерзенні деревиняки послужать для цілого дня корисної праці.

— Сьогодні накажу зрубати кілька штук і занести прямо в покої, ластівко моя, — заявив він.

Леді Шельметь на мить втратила дар мови — подія, варта червоної позначки в календарі. Це була тілиста і яскрава жінка, яка при першій зустрічі справляла на вас враження галеона під усіма вітрилами. Враження підсилювалося її, на жаль, безкомпромісною впевненістю в тому, що їй пасує червоний оксамит. Втім, ця деталь лише чудово відтіняла колір її обличчя.

Герцог нерідко замислювався над прихильністю долі, яка послала йому такий шлюб. Якби не вічний двигун амбіцій герцогині, він так і лишився б пересічним місцевим князьком, що не мав би інших справ, крім полювання, застіль та вправлянь у *droit de seigneur*** . А от тепер він був лише за крок від трону — і влади над усім, що зараз споглядав.

Щоправда, наразі він споглядав самі лише дерева.

Він зітхнув.

— Зрубати *що?* — крижаним тоном спитала леді Шельметь.

* Цитату зі сцени 2 акту II «Макбета» («*infirm of purpose*») Пратчетт тут дає як «*infirm on purpose*». — Прим. пер.

** «Право першої ночі» (фр.). — Прим. пер.

Веренц так і не знайшов нікого, хто пояснив би йому, що це таке. Але це явно було щось, що повинні робити феодальні володарі — і, очевидно, регулярно. Він уявляв собі, що йдеться про якийсь вид великого кошлатого собаки. Він збирався завести такого і добряче з ним повправлятися. — Прим. авт.

— Та ці дерева, — пояснив герцог.

— І як же дерева пов'язані з нашою проблемою?

— Ну... їх так багато... — палко промовив герцог.

— Не змінюй тему!

— Вибач, солоденька.

— Я питала про те, чому тобі вистачило дурості дозволити їм утекти! Я казала тобі, що той слуга був надто відданий Веренцу. Таким людям не можна довіряти.

— Авжеж, кохана.

— Ти, звісно ж, не подумав, що за ними можна було б надіслати погоню?

— Я відправив Бенцена, люба. І пару гвардійців.

— Он як...

Герцогиня замовкла. Бенцен, капітан особистої охорони герцога, був убивцею не гіршим за мангуста-психопата. Вона й сама б обрала саме його. Тимчасова неможливість пошпетити чоловіка роздратувала її, але розгубленість тривала недовго.

— Йому не довелося б вирушати в дорогу за такої погоди, як би ти був одразу послухав мене. Але ж ні!

— Що «ні»?

Герцог позіхнув. Це була довга ніч. Спершу — гроза небачених масштабів, потім — уся та катавасія з кинджалами...

Вище вже вказано, що герцог Шельметь був лише за крок від трону. Все мало скидатися на те, що крок цей зробив сам король Веренц, коли спіткнувся на останній, найвищій сходинці спуску до Великої зали, покотився вниз і, всупереч усілякій теорії ймовірності, напорівся на власний кинджал.

Королівський лікар в своєму висновку вказав, що смерть монарха настала з природних причин. Перед цим

до лікаря зазирнув Бенцен і пояснив, що однією з природних причин падіння зі сходів з кинджалом у спині може бути надто довгий язик.

Власне, подібну хворобу встигли підхопити й кілька охоронців короля, які виявилися трохи надто твердолюбими, аби усвідомити всю цю науку. Замок просто-таки прокотилася міні-епідемія.

Герцог здригнувся. Минулої ночі сталася ціла низка подій, настільки ж моторошних, наскільки й незрозумілих.

Він спробував запевнити себе, що неприємності лишилися позаду, а він тепер має королівство. Не дуже велике, населене здебільшого деревами — але це було справжнє королівство, про що свідчила королівська корона.

Якщо її вдасться знайти.

Архітектор, що збудував Ланкрський замок на голій скелі, чимало чув про замок Горменгаст, але не мав відповідного бюджету.

Втім, він зробив усе, що міг, вдаючись до веж за знижкою, бастионів з акційних розпродажів, аукціонних горгулій та підземель з оптової бази. Результат був майже справжнім замком — хіба що йому не завадили б нормальний фундамент та такий вид вапняку, що не потік би за першого ж дощу.

Замок висів на моторошній висоті над пінними водами річки Ланкр, що проглядалися на глибині тисячі футів. Час від часу в річку падали уламки замкової стіни.

Хоча сам замок був невеликим, там були сотні місць, придатних, аби заховати корону.

Герцогиня рушила геть в пошуках нової жертви для своїх доскіпувань, полишивши лорда Шельметя сумно споглядати ландшафт. Почався дощ.

Саме в цей час на замкову браму звалилися громоподібні удари. Це неабияк стурбувало брамового служника, який грав у карткового «Вбогого пана Цибулю» із кухарем та блазнем біля теплої печі.

Він загарчав і підвівся.

— От вам і стукіт без сцени*, — сказав він.

— Без чого? — здивувався блазень.

— Без сцени, дурню.

Блазень стурбовано поглянув на нього.

— Без сцени? — з підозрою спитав він. — Це щось із дзену, так?

Коли брамовий служник з наріканнями вимерся назовні й рушив у напрямку своєї будки при брамі, кухар докинув у банк іще один фартинг і гостро поглянув на блазня понад картами.

— Що таке дзен? — спитав він.

Блазень розкладав свої карти під брязкіт дзвіночків на одязі. Не замислюючись, він відповів:

— Ну, це така підсекта хапонської філософської системи вічного обертання Сумтін; вони уславлені аскетизмом і володіють даром незворушності та цілісності, що досягається через медитацію і спеціальну техніку дихання; а одним із найцікавіших аспектів їхнього вчення є традиція ставити безглузді запитання з метою розширення свідомості.

— Розширення куди? — ще підозріліше спитав кухар. Його вже й так дістав цей день. Коли він доправляв сніданок до Великої зали, то ніяк не міг позбутися відчуття,

* В оригіналі — «*knocking without*». Алюзія на сцені 2 та 3 дії II п'єси Шекспіра «Макбет», де періодично лунає «стукіт за сценою» — «*knocking within*». — Прим. пер.

ніби щось намагається вирвати в нього з рук візочок з тарілками. І, ніби цього було мало, цей герцог відправив його по... Він здригнувся: вівсянку! І варене яйце зі щілинкою для стоку білка! Ні, для такого кухар був застарий. Не того його навчали. Він був кухарем справжньої феодальної формації: якщо страва не мала яблука в пащеці і не була добре просмажена, він не бажав подавати її на стіл.

Блазень хвилю повагався, стискаючи в руці карту, але здолав напад паніки і швидко викрутився:

— По-моему, дядечку, — пропищав він, — в тобі запитань більше, ніж того летючого насіння-крутилок у кленодубі.

Кухар розслабився.

— Ну добре, — вимовив він, ще не зовсім заспокоєний. Аби це заспокоєння стало остаточним, блазень надалі програв йому тричі поспіль.

Служник тим часом відсунув щиток з оглядової щілини у хвіртці, що була частиною замкової брами, й визирнув назовні.

— Хто це тут стукає без? — прогарчав він.

Солдат, хоч і мокрий, як курка, та переляканий, мов заєць, усе ж завагався.

— Без... Без чого? — перепитав він.

— Якщо збираєшся й далі мене діставати, то, кістка тобі в горлянку, сидітимеш там без нічого весь день, — спокійно відповів служник.

— Ні!!! Я маю негайно побачити герцога! — ревнув солдат. — В околицях вештаються відьми!

Служник хотів жартома відповісти щось на кшталт «Ну так яка ж пора року» або «От і мені б із ними повешатися», але побачив вираз обличчя солдата й затнувся.

Людина з таким обличчям не вловила б солі жодного жарту. Це було обличчя того, хто бачив речі, недозволенні для споглядання смертним...

— Відьми? — спитав лорд Шельметь.

— Відьми? — спитала герцогиня.

В пронизаних протягами коридорах голос, не гучніший за вітерець, що пролітає крізь замкову щілину на іншому кінці палацу, проте сповнений надії, повторив: «Відьми!»

Ті, Хто Можуть Бачити Сутність Речей...

— Ми пхаємо носи не в свою справу, ось що, — сказала Бабуня Доцевіск. — І нічого доброго з того не вийде.

— Це так *романтично*, — на всі груди видихнула Маґрат.

— У-тю-тю, — всміхнулася Тітуня Оґґ.

— Так чи так, — вказала Маґрат, — ти вбила того огидного типа!

— Нічого подібного. Я тільки підштовхнула... звичайний хід речей, — Бабуня Доцевіск насупилася. — Він не вмів виявляти повагу до інших. Якщо людина втрачає повагу, вона потрапляє в біду.

— Крекс-пекс-фекс, доводилося чути про таке?

— Той перший чоловік передав нам малюка, щоб урятувати! — закричала Маґрат. — Він сподівався, що ми його вбережемо! Це ж очевидно! Це доля!

— Ах, *очевидно*, — пробурмотіла Бабуня. — Мені теж очевидно, що це *очевидно*. Проблема в тому, що *очевидність* речей не обов'язково означає їх істинність.

Вона зважила корону в руках. Та видавалася дуже важкою — і справа була не тільки в банальних фунтах та унціях.

— Авжеж, але справа в тому, що... — почала Маґрат.

— Справа в тому, — урвала її Бабуня, — що незабаром тут буде пошукова команда. Це будуть серйозні люди. І шукатимуть вони теж серйозно. Серед їхніх пошукових прийомів будуть, наприклад, «знесення стін» і «спалення стріх». І...

— Як нас малесенький, сю-сю-сю?

— І, Гіто, я глибоко переконана, що всім нам буде *значно* краще, якщо ти припиниш це белькотіння! — просичала Бабуня.

Вона відчувала, що звичний спокій ось-ось її покине. Її нерви завжди викидали коники, коли вона не знала, що робити. До того ж вони вже повернулися до будиночка Маґрат, і Бабуню неймовірно дратувало його убрання. Маґрат вірила в мудрість Природи, ельфів, оздоровчу силу кольорів і зміни пір року та купу інших дурниць, які Бабуня Дощевіск вважала дитячими фантазіями.

— Не вчи мене, як доглядати за дітьми, — неголосно огризнулася Тітуня Огґ. — У мене їх п'ятнадцятеро, не забула?

— Я тільки кажу, що нам треба добре все обміркувати, — відповіла Бабуня.

Певний час решта двоє уважно спостерігали за нею.

— Ну? — не витримала Маґрат.

Пальці Бабуні вибивали дріб по краечку корони. Вона суворо наморщила чоло.

— По-перше, його треба звідси забрати, — сказала нарешті вона і здійняла руку. — Ні, Гіто, я не сумніваюся, що твоя хатинка має ідеальний вигляд і все таке, але там

небезпечно. Він має бути десь подалі звідси, якомога далі, там, де ніхто не знатиме, хто він такий. А ще ж у нас є це, — вона перекинула корону з руки в руку.

— Ну, тут усе просто, — сказала Маґрат. — Я маю на увазі, сховаймо її під якоюсь каменюкою чи якимось так. Це легко. Не те що сховати немовля.

— Нічого подібного, — заперечила Бабуня. — Річ у тому, що навколо повно немовлят, і всі вони на одне лице — але я дуже сумніваюся, що в цій місцевості повно корон. До того ж ці штуки вміють зробити так, щоб їх знайшли. Вони наче приманюють людський розум. От побачиш: сховай її під отією брилою — і за тиждень цю брилу обов'язково хто-небудь «випадково» переверне.

— Твоя правда, так і є, — палко погодилася Тітуня Оґґ. — Скільки разів уже таке бувало: вступиш у море якогось чарівного персня, причому в найглибшому ж місці, а потім повертаєшся додому з'їсти шматочок палтуса — і ось воно!

Цю інформацію відьми обміркували в тиші.

— Ніколи такого не бувало, — раптом роздратовано сказала Бабуня. — Особливо з тобою. Так чи йнак, він схоже повернути корону. Якщо вона належить йому по праву, звичайно. Монархи просто-таки нетямляться від своїх корон. А ти, Гіто, часом кажеш таке, що...

— Я приготую чай, гаразд? — жваво сказала Маґрат і зникла на кухні.

Дві старші відьми лишилися сидіти по різні боки столу, зберігаючи колюче, проте ввічливе мовчання. Нарешті Тітуня Оґґ сказала:

— А вона непогано тут усе поприкрашала, еге ж? Квіточки, все таке. Як звуться ці штукенції на стінах?

— Піктуграми, — процідила Бабуня. — Чи якось так.

— Творчо, — ввічливо сказала Тітуня Огґ. — І всі ці мантії, й чарівні палички, і все таке.

— *Прогрес*, — зневажливо чмихнула Бабуня Доцевіск. — Коли я була така ж мала, ми мусили радіти шматковій воску та парі шпильок. В ті дні ми мали творити *власні чари*.

— Відтоді багато водиці сплигло, — сказала Тітуня Огґ голосом, просякнутим життєвим досвідом, і кілька разів акуратно гойднула дитя, заспокоюючи його.

Бабуня Доцевіск шморгнула. Тітуня Огґ тричі була заміжня і правила цілим племенем своїх дітей та онуків, розкиданих по всьому королівству. Звичайно, *насправді* відьмам не заборонялося виходити заміж. Бабуня мирилася з цим — хоч і неохоче. Вкрай неохоче. Вона знову неохально шморгнула; це була помилка.

— Чим це пахне? — здивувалася вона.

— Ой, — сказала Тітуня Огґ, обережно перекладаючи дитину. — Мабуть, піду до Маґрат та попитаю, чи є в неї *якесь чисте шмаття*.

Бабуня лишилася сама. Як будь-хто, хто залишається сам-один у чужому домі, вона почувалася незручно, тож відчула нестримне бажання проглянути книжки над сервантом або перевірити, чи добре протерто пил на каміні. Проте натомість вона все продовжувала крутити в руках корону. І корона знову видалася їй більшою й важчою, ніж могла бути *насправді*.

Спіймавши поглядом своє відображення в дзеркалі над каміном, вона опустила очі на корону. Корона спокушала. Вона ледь не благала приміряти її. А чом би й ні? Відьма переконалася, що в кімнаті більше нікого немає,

одним рухом скинула капелюха і прилаштувала корону на голову.

Розмір здавався ідеальним. Бабуня гордовито виструнчилась і зробила сповнений королівської величі жест десь у напрямку каміна.

— Сю ж хвилину, — промовила вона, зарозуміло дивлячись на годинник прадідівських часів, — наказую: голову йому з плечей!

Вона кровожерно всміхнулася.

І зацікавилася, почувши крики, і грім кінських копит, і смертоносний посвист стріли, і вологий, але міцний звук від входження вістря списа в плоть. В її голові котилися атака за атакою. Мечі однаково безжально вгризалися в щити, чи в інші мечі, чи в кості. Кожної секунди в її мозкові пролітали роки. Часом вона лежала серед мертвих тіл, чи звисала з гілки дерева; але щоразу знаходилися руки, які підбирали її й клали на оксамитову подушечку...

Бабуня вкрай обережно зняла корону з голови — короні це не дуже вже й сподобалось, тож потребувало певних зусиль — і поклала її на стіл.

— То ось воно як — бути королем, — прошепотіла відьма. — І чого тільки всі так рвуться на цю роботу?

— Цукру? — спитала в неї за спиною Маграт.

— Треба бути дурнем від народження, щоб стати королем, — продовжувала Бабуня.

— Перепрошую?

Бабуня обернулася.

— Не помітила, як ти увійшла, — сказала вона. — Що ти сказала?

— Чи додавати цукор у чай.

— Три ложки, — швидко мовила Бабуня.

Одним із нещасть, що переслідували Бабуню Дошевіск протягом усього життя, було те, що, попри всі свої зусилля, вже зробивши неабияку кар'єру, вона лишалася рум'яною, мов яблучко, і зберегла в цілості всі свої зуби. Жодні заклинання так і не змусили вискочити хоч одну бородавку на її симпатичному, хоч і дещо конячому обличчі, а постійне споживання цукру лише збільшувало її й без того невичерпні запаси енергії. Чарівник, з яким вона якось проконсультувалася на цю тему, пояснив, що справа — в її метаболізмі.

Це змусило її почуватися хоч трохи вищою за Тітуню Отт, яка, як підозрювала Бабуня, цього самого метаболізму і в очі ніколи не бачила.

Маґрат старанно відлічила три ложки з гіркою. Непогано було б, подумала вона, якби їй хоч іноді казали «дякую».

Їй почало здаватися, що корона дивиться на неї.

— Відчуваєш, еге ж? — спитала Бабуня. — А я ж казала. Вони вміють причакловувати!

— Який жах.

— Ні-ні. Це просто її природа. Вона нічого не може з цим вдіяти.

— Але вона магічна!

— Це просто її природа, — повторила Бабуня.

— Вона хоче, щоб я її приміряла, — промимрила Маґрат, ніби збираючись простягти руку.

— Саме так, саме так.

— Але я буду сильною! — оголосила Маґрат.

— Щиро на це сподіваюся, — кивнула Бабуня, чиє обличчя раптом набуло вигляду дерев'яної маски. — А що там Гіта?

— Купає малюка в рукомийнику, — відсутньо відповіла Маґрат. — Але ж як нам сховати подібну річ? Що, коли ми зариемо її глибоко-глибоко в землю?

— Тоді її відкопає борсук, — стомлено відповіла Бабуня. — Або якийсь золотошукач. Або дерево оплете її корінням, а потім ураган виверне це дерево з землі, і тоді вже знайдеться той, хто підбере її й напне собі на голову...

— Якщо це не буде хтось настільки ж сильний духом, як ми, — уточнила Маґрат.

— Безумовно, — погодилася Бабуня, уважно вивчаючи свої нігті. — Хоча головна проблема з коронами — це не вдягти, а зуміти потім зняти.

Маґрат підняла корону зі столу і покрутила в руках.

— Вона навіть не дуже-то й схожа на нормальну корону, — сказала вона.

— Можна подумати, ти їх неміряно бачила, — сказала Бабуня. — Просто експерт.

— Таки доводилося. Зазвичай на них значно більше коштовного каміння, а серединку вкрито шматочком тканини, — зухвало продовжила юна відьма. — А це — просто маленька тоненька...

— Маґрат Часник!

— Ні, справді. Коли я вчилася в Тітоньки Пташко...

— ...мир-прахові-її...

— ...мир-прахові-її, вона іноді брала мене у Свиноспинськ чи до Ланкру, якщо туди приїздили мандрівні актори. Вона дуже полюбляла театр. То вони мали більше корон, ніж можна уявити... — вона зробила паузу. — Хоча пані Пташко стверджувала, що ті корони зроблені з бляхи й паперу, а за коштовності там правило скло. Та

все ж вони мали вигляд реальніший за цю. Тобі це не видається дивним?

— Речі, які прикидаються якимись іншими речами, часто мають реальніший вигляд. Це загальновідомо, — промовила Бабуня. — Але я особисто від цього не в захваті. І чого ж вони мандрують у тих коронах?

— Ти не чула про театр? — здивувалася Маґрат.

Бабуня Доцевіск, яка ніколи не зізнавалася у своїй некомпетентності в будь-якій сфері, й оком не зморгнула.

— Звісно, чула, — заявила вона. — Це ж ота модна тема, еге ж?

— Пані Пташко полюбляла повторювати, що театр — це дзеркало життя, — сказала Маґрат. — Вона казала, гарна гра акторів завжди покращує їй настрої.

— Так і має бути, — поквапливо сказала Бабуня, потроху орієнтуючись у темі. — Якщо, звичайно, зіграно як слід. Самі ж вони, ці актори — люди непогані?

— Гадаю, так.

— І, кажеш, мандрують усією країною? — замислено промовила Бабуня, дивлячись на кухонні двері.

— Скрізь, де завгодно. Зараз, я чула, одна трупа виступає в Ланкрі. Я ще не ходила, бо... — Маґрат опустила очі. — Вважається неправильним, якщо жінка приходиться у таке місце сама-одна.

Бабуня кивнула.

Вона палко підтримувала подібний підхід — звичайно, коли це не стосувалося її особисто.

Вона відбарабанила пальцями дріб по столу.

— Добре, — сказала вона. — Чом би й ні? Піди скажи Гіті добре замотати дитя. Давно я не була в хорошому театрі.

В театрі Маґрат, як завжди, впадала в транс. Сам театр був не більше ніж лаштунками з розфарбованої мішкковини, дощатою сценою на кількох барилах і півдюжиною лавочок на головному сільському майдані. Та все ж із цього дивовижним чином з'являлися Замок, Інша частина замку, Та сама частина трохи згодом, Поле бою — а зараз це була Дорога з міста. Вечір вдався би вдалим, якби лиш не Бабуня Дощевіск.

Кинувши кілька пронизливих поглядів на оркестр усього з трьох музик, але так і не визначивши, який же з їхніх інструментів називається «театром», стара відьма нарешті звернула увагу на сцену. І тут до Маґрат почало доходити, що деякі ази театрального мистецтва все ще лишаяються для Бабуні таємницею за сімома печатками.

Стара відьма раз по раз намагалася зірватися з лави в пориві люті.

— Він його вбив, — сичала вона. — Чого всі посідали, склавши руки?! Він його вбив! У всіх на очах!

Маґрат відчайдушно намагалася втримати колегу за руку, доки та силкувалася встати.

— Все гаразд! — шепотіла вона. — Він живий!

— Дівчинко, ти хочеш назвати мене брехухою?! — обурилася Бабуня. — Я все бачила!

— Бабуню, ну послухай же: це все не насправді!

Бабуня дещо вгомонилася, але продовжувала час від часу пошепки гарчати. В неї почало складатися враження, що все це влаштовано тільки для того, щоб виставити її на посміховисько.

На сцені чоловік у сорочці виголошував натхненний монолог. Бабуня уважно послухала кілька хвилин, а тоді штовхнула Маґрат під ребра.

— Що він там верзе? — роздратовано спитала вона.

— Він говорить, як йому шкода, що той, інший, помер, — пояснила Маґрат і, намагаючись змінити тему, швидко додала: — Ти звернула увагу, скільки тут різних корон?

Але Бабуню не так-то легко було збити з курсу.

— Чого ж він тоді його вбив? — спитала вона.

— Ну, це трохи складно пояснити, — промимрила Маґрат.

— Ганьба! — відрубала Бабуня. — І той нещасний досі там лежить!

Маґрат благально подивилася на Тітуню Оґґ, яка жувала яблуко, вивчаючи сцену поглядом науковця-першовідкривача.

— Я думаю, — промовила та, — так, я думаю, що він просто прикидається. Погляньте, він же дихає.

Публіка, вирішивши, що ці коментарі є частиною постановки, втупилася в труп на сцені. Обличчя того залила густа барва.

— А подивіться-но на його черевики, — вела своєї Тітуня Оґґ. — Справжній король в житті не ганьбився б у таких черевиках.

Труп спробував запхати ступні за картонний кущик.

Бабуня, дивним чином відчуваючи, що отримала невеличку перемогу над адептами лицемірства та неправди, пригостилася яблуком із торби й почала спостерігати за виставою з новим інтересом. Нерви Маґрат почали дещо розслаблятися, і вона приготувалася просто насолоджуватися п'есою. Але, як виявилось, усе це було ненадовго. Її щире бажання зануритися в світ нереального перервав голос:

— А це ще що за чудасія?

Маграт зітхнула.

— Н-ну, — ризикнула вона, — *цей* думає, що *той* — принц, але насправді той — це дочка іншого короля, перевдягнена чоловіком.

Бабуня піддала актора тривалому візуальному обслідуванню.

— Це *дійсно* чоловік, — підсумувала вона. — В соло-м'яній перуці. І спеціально говорить писклявим голосом.

Маграт здригнулася. Їй не були чужі деякі нюанси теат-рального мистецтва. І саме це її лякало. Адже Бабуня До-щевіск щодо всього мала свої тверді Переконання.

— Так, але, — пролопотіла вона, — це ж Театр, розумі-єш? Жіночі ролі завжди грають чоловіки.

— Чого?

— Бо жінкам не дозволено з'являтися на сцені, — вже майже прошепотіла Маграт, заплющуючи очі.

Проте минуло кілька митей, а очікувана буря в кріслі ліворуч так і не здійнялася. Юна відьма дозволила собі ки-нути туди короткий погляд.

Бабуня пережовувала все той же шматочок яблука, не зводячи очей зі сцени.

— Не зчиняй гвалту, Есме, — порадила Тітуня, яка теж була в курсі щодо Переконань Бабуні. — Як на мене, це не-погана штукенція. Схоже, мене навіть починає чіпляти.

Хтось ззаду поплескав Бабуню по плечу, і чийсь голос сказав:

— Пані, вибачте, ви не були б такі ласкаві зняти сво-го капелюха?

Бабуня повільно обернулася, ніби під дією прихованих сервомоторів, і обдарувала нахабу яскраво-блакитним

поглядом потужністю на сто кіловат. Чоловік миттю зів'яв і мішком опустився на своє місце, весь час супроводжуваний відьминим поглядом.

— Ні, — відкарбувала вона.

Кілька митей він обмірковував свої перспективи.

— Гаразд, — нарешті видушив він.

Бабуня знову обернулася до сцени й кивнула акторам, які покинули гру, споглядаючи її власну міні-виставу.

— Не знаю, що тут такого цікавого, — прогарчала вона. — Ну ж бо, продовжуйте!

Тітуня Огг сунула їй іншу торбинку.

— З'їж-но цукерку, — порадила вона.

У нашвидкуруч збудованій тимчасовій залі знову панувала тиша, порушувана невпевненими голосами акторів, що раз у раз позирали на найжачену постать Бабуні Доцевіск, та чмоканням від пари цукерок, що невтомно перекочувалися від щоки до щоки.

Раптом Бабуня скричала так пронизливо, що один з акторів упустив свого дерев'яного меча:

— Там збоку є ще якийсь хлоп, який їм щось шепоче!

— Це суфлер, — прошепотіла Маґрат. — Він підказує їм, що казати.

— А самі вони що, не знають?

— Гадаю, часом вони щось можуть забувати, — кисло сказала Маґрат. — Особливо коли на те є особливі причини.

Бабуня штурхнула Тітуню Огг.

— А що там відбувається зараз? — поцікавилася вона. — Навіщо там така купа королів і всяких інших людей?

— Розумієш, це поховальна учта, — авторитетно пояснила Тітуня. — По королю, який був у драному взутті;

тепер він, он, солдата зображує. А всі інші говорять промови про те, який хороший у них був король, і дивуються, хто ж міг його вбити.

— Точно? — суворо перепитала Бабуня. Вона кинула погляд на юрму акторів — і їй не довелося кидати монетку, аби вгадати вбивцю.

Вона швидко обміркувала свої подальші дії.

Їй підвелася.

Чорна шаль розгорнулася за її плечима, як крила янгола помсти, що зійшов з небес позбавити землю дурості, нещирості, лицемірства та омани. Дивним чином її постать видавалася куди більшою, ніж зазвичай. Перст гніву вказав на винного.

— Це він! — тріумфально вигукнула вона. — *І всі ми це бачили!* Він зробив це кинджалом!

Публіка розходилася задоволеною. Глядачі в цілому погоджувалися, що п'єса вдалася, хоча місцями встигати за плетивом сюжетних ліній було непросто. Втім, чого вартий був один лише той кумедний момент, коли всі королі прожогом кинулися геть зі сцени, а натомість туди вистрибнула стара в чорному і влаштувала справжній рейвах. Одне тільки це вартувало сплачених за вхід півпенні.

Три відьми, одначе, лишилися сидіти на рампі.

— Цікаво, як вони домовляються з усіма цими королями, щоб ті приходили сюди й робили усе це? — поцікавилася Бабуня, яку попередні події жодним чином не вибили з колії. — Я завжди думала, що це дуже заклопотані люди. Царюють, владарюють і все таке.

— Ох, — стомлено промовила Маграт. — Здається, ти й досі дечого не втямила.

— Я хочу докопатися до суті! — відрубала Бабуня. Вона обійшла сцену і розтягла лаштунки з мішковини.

— Гей, ти! — гукнула вона. — Котрого вбили!

Небіжчик-невдаха, що саме намагався заспокоїти нерви бутербродом з яловичиною, звалився зі стільця.

Бабуня копнула ногою картонний кущик й пробила його наскрізь.

— Бачите? — звернулася вона в простір на диво задоволеним голосом. — Усе несправжнє! Самі тобі фарби, дрючки та папір за ними.

— Чим можу допомогти, шановні пані?

Це був навдивовижу багатий голос, в якому кожен дифтонг ідеально ковзав на потрібне місце. Це був золотаво-коричневий голос. Якби Творець мав голос, то це був би голос на кшталт цього. Якщо в ньому й були недоліки, то хіба що такі, що цим голосом неможливо було б, наприклад, замовити мішок вугілля. Вугілля, замовлене таким голосом, перетворилося б на діаманти.

Голос належав тілистому чоловікові, півобличчя якого безжально загарбали велетенські вуса. Мережива рожевих вен на його щоках нагадували мапи чималеньких міст; його носа заіграшки можна було замаскувати в барильці з полуницею.

Потертий жилет і діряві панчохи він носив так гордовито, що ви майже вірили, що його шати з оксамиту й соболячки* ось тільки-но здали в пральню. В руці він три-

* В оригіналі Пратчетт обіграє схожість слів «ermine» (горностай) та «vermin» (паразит). — Прим. пер.

мав рушник, що ним вочевидь щойно стирав грим, який і досі маснив його обличчя.

— Я тебе знаю, — заявила Бабуня. — Це ти — вбивця, — вона скоса зиркнула на Маґрат і знехочу додала: — Принаймні було дуже схоже.

— О, дякую. Завжди приємно зустріти істинного поціновувача. Дозвольте відрекомендуватися: Ольсен Вітолер, до ваших послуг. Свого роду управитель цієї зграї скоморохів, — сказав чоловік і, скинувши побитого міллю капелюха, зробив настільки вишуканий уклін, що той скорше скидався на практичну вправу з вищої топології.

Капелюх виписав у повітрі серію складних траєкторій і нарешті завмер у витягнутій руці, що тепер вказувала просто в небо. Одна з ніг тим часом опинилася позаду іншої. Решта ж його тіла шанобливо хилилася вперед, аж доки його голова не опинилася на рівні Бабуниних колін.

— Та добре, добре, — вимовила Бабуня. Невідь-чому вона відчула, що в її звичному одязі їй стало трохи тісніше і значно задушливіше.

— Мені ваша гра теж дуже сподобалася, — втрутилася Тітуня Оґґі. — Коли ви на них усіх кричали такими шляхетними словами, одразу видно було: оце — король!

— Сподіваюся, ми не дуже вам заважали, — пробелькотіла Маґрат.

— Мої шановні пані, — прорік Вітолер. — Якби ж тільки я мав змогу висловити те безмежне відчуття щастя, яке відчуває звичайний мім, розуміючи, що хтось серед публіки здатен розрізнити за розмальованими дошками дух справжнього мистецтва!

— Гадаю, ви могли б, — сказала Бабуня. — Гадаю, пане Вітолер, ви могли б висловити все, що завгодно.

Він повернув капелюха на голову, і їхні погляди надовго сплелися, поки мізки кожного зважували візаві з професійної точки зору. Вітолер здався першим і негайно спробував зробити вигляд, що й не намагався змагатися.

— Отже, — промовив він, — чим зобов'язаний візитові трьох таких чарівних леді?

Фактично, він лишився переможцем. В Бабуні навіть щелепа відвисла. Сама вона змалювала б себе щонайбільше як «щедра та чуйна». Тітуня і собі, попри всю свою пухкість, мала обличчя, подібне до маленької родзинки. А найкраще, що можна було сказати про Маґрат — це те, що вона була така ж вишукано-пласка, гладенька і рівненька, як пральна дошка з двома горошинками на ній, хоча її голівка й була сповнена чудернацьких ідей.

Бабуня відчувала, що їхній новий знайомий користується якоюсь магією — але не того сорту, до якого звикла вона сама.

Це був Вітолерів голос. Звичайною зміною інтонацій він змінював те, про що говорив.

«Тільки погляньте на цих двох, — сказала вона собі, — одразу пір'ячко порозпускали, що ті куріпки». Бабуня сплинула власну руку, що вже намірилася пригладити волосся, традиційно скручене в твердий, як залізо, жмуток, і багатозначно кашлянула.

— Ми хотіли б поговорити з вами, пане Вітолер, — сказала Бабуня, вказуючи на акторів, які розбирали декорації, намагаючись якнайдалі обходити відьму. — Приватно, — змовницьки прошепотіла вона.

— Любі пані, жодних проблем! — вигукнув той. — Наразі мої апартаменти розташовані в он тій чудовій криниці для поїння тяглових тварин.

Відьми роззирнулися. Нарешті Маґрат ризикнула:
— Ви маєте на увазі шинок?

У Великій залі Ланкрського замку було холодно й гуляли протяги, а новий камергер мав старі проблеми з нетриманням сечі. Безжальний погляд леді Шельметь доводив його ледь не до судом.

— О, так, — говорив він. — Їх у нас тут чимало. Повно.

— І селяни нічого з цим не роблять? — спитала герцогиня.

Камергер кліпнув.

— Даруйте? — сказав він.

— Вони їх терплять?

— Так, звичайно, — життєрадісно підтвердив камергер. — Вважається доброю прикметою, якщо у вашому селі оселяється відьма. Так, дуже доброю.

— Чому?

Камергер завагався. Востаннє він звертався до відьми через певні проблеми з кишківником, що перетворили його туалет на щоденну камеру тортур; баночка мазі, приготованої відьмою, зробила його світ дещо кращим.

— Вони допомагають, якщо життя йде під відкис, — сказав він.

— Там, де я виросла, відьомство не дозволене, — жорстко сказала герцогиня. — І ми не вводитимемо тут іншої практики. Підготуй список їхніх адрес.

— Адрес, ваша світлосте?

— Місць проживання. Гадаю, збирачі податків знають, де їх шукати?

— Мабуть, — проскиглив камергер.

Герцогиня подалася вперед на своєму троні.

— Сподіваюся, — сказала вона, — податки вони хоч би платять?

— *Не зовсім*, моя пані... — промимрив камергер.

Запала тиша.

— Продовжуй, чоловіче, — нарешті захопив герцог.

— Ну, я б сказав, що швидше не платять, аніж платять...

Нам ніколи не спадало на думку, що... І, розумієте, покійний король... Гм... Словом, не платять.

Герцог поклав долоню на руку дружини.

— Все ясно, — холодно сказав він. — Гаразд. Можеш іти.

Камергер поквапливо, з полегшенням, вклонився й поспішно, якимось по-краб'ячому, забрався геть.

— Просто чудово! — вигукнула герцогиня.

— Еге ж.

— Оце так твої родичі правили королівством? Та ти просто *мусив* убити свого кузена. Це воістину було необхідним для блага еволюції, — заявила герцогиня. — Слабкі не заслуговують на виживання.

Герцога пройняв дріж. Вона постійно нагадувала йому про те, що сталося. Не те щоб він мав щось особливе проти вбивств, особливо коли здійснювали їх за його наказом інші люди, а він лише спостерігав. Але власноручне вбивство родича вже сиділо йому в горлі... тобто, подумки вправився герцог, у печінках.

— Саме так, — видушив він. — Між тим, у цих краях, схоже, чимало відьом, і нелегко буде відшукати серед них саме тих трьох, що були на тому пагорбі.

— Всі відьми варті одного фіналу.

— Звичайно.

— Візьми свою долю у власні руки.

— Так, кохана.

Власна доля у власних руках. Він умів брати свою долю у власні руки. Заплющивши очі, він щоразу так і бачив тіло, що скочується сходами... А це ще що? З темного закутка кімнати до Шельметя долинуло ледь чутне дихання, чимось подібне до шипіння змії. Але він був абсолютно впевнений, що вони тут самі. Доля в руках! Сьогодні він уже намагався змити з цих рук кров. Якщо крові на руках не буде, твердив він собі, то можна буде вважати, що нічого не сталося. Він тер і тер, тер і тер, доки не закричав.

В громадських закладах Бабуня почувалася незручно. Вона сиділа виструнчившись, як стоїть солдат у строю, за склянкою портвейну з лимоном, ніби то був її щит проти спокус цього світу.

Тітуня Огі, навпаки, з ентузіазмом вливала в себе вже третю склянку, і, як кисло подумала Бабуня, це цілком могло скінчитися традиційним для Тітуні танцем на столі, з демонстрацією спіднього та виспівуванням «Не намаєш тільки їжачка»*.

Стіл було всипано мідяками. Вітолер та його дружина сиділи одне навпроти одного й рахували. Це було щось на кшталт перегонів.

Бабуня спостерігала, як пані Вітолер вихоплює фартинги з-під чоловікових пальців. Це була інтелігентного вигляду дама, яка, схоже, ставилася до свого чоловіка так, як

* В оригінальній назві цієї знаменитої серед фанатів Пратчетта пісні («*The Hedgehog Can Never Be Bugged At All*») слово «bugger» може означати як «обман», так і вчинений у «неприродний спосіб» статевий акт. — Прим. пер.

вівчарка ставиться до свого улюбленого ягняти в отарі. Складнощі матримоніальних взаємин були знайомі Бабуні лише на віддалі, десь так, як астрономові лише здалеку знайома поверхня далекої планети. Але в неї склалося враження, що дружина пана Вітолера повинна бути дуже специфічною жінкою з бездонними запасами терпіння та організаційних талантів — і дуже спритними пальчиками.

— Пані Вітолер, — нарешті сказала вона. — Чи дозволите ви мені поцікавитися, наскільки плідним виявився ваш союз?

Подружжя нерозуміюче дивилося на неї.

— Вона має на увазі... — почала Тітуня Огг.

— Та я розумію, — спокійно відповіла пані Вітолер. — Ні. Хоча колись у нас була дочка.

Над столом ніби нависла невеличка хмарка. Кілька секунд пан Вітолер мав вигляд людини звичайного розміру і набагато старшої. Він незрячим поглядом дивився на купку монет перед собою.

— Розумієте, тут є одна дитина, — сказала Бабуня, вказуючи на немовля на руках у тітуні Огг. — І їй потрібен дім.

Вітолери перевели погляди на немовля. Потім пан Вітолер зітхнув.

— Наше життя — не для дітей, — промовив він. — Весь час у мандрах. Щодня в новому місті. І жодної можливості отримати освіту. А в наш час це, кажуть, дуже важливо.

Але погляду від дитини він не відводив.

— А чому йому потрібен дім? — поцікавилася пані Вітолер.

— Бо свого він не має, — пояснила Бабуня. — Принаймні такого, де його прийняли б.

Знову запала тиша. Потому пані Вітолер сказала:

— А ви просите нас подбати про нього, бо доводитеся йому...

— Хрещеними, — швидко сказала Тітуня Огґ.

Бабуня була приголомшена. Вона б до такого нізащо не додумалася б.

Вітолер відсутньо пересипав з долоні в долоню монетки. Його дружина потяглася через стіл і торкнулася його руки; відбувся безмовний діалог. Бабуня відвела погляд. З роками вона стала видатним експертом у читанні виразів облич, але іноді воліла цим умінням не користуватися.

— На жаль, з грошима тяжко... — почав пан Вітолер.

— Зробимо полегше, — твердо відповіла його дружина.

— Так. Гадаю, ми зможемо. І будемо щасливі подбати про нього.

Бабуня кивнула і сягнула в найпотаємніші глибини складок її мантії. Попорпавшись, вона витягла шкіряного мішечка і висипала його вміст на стіл. На столі з'явилася купка срібла, в яку замішалися навіть кілька крихітних золотих монет.

— Це допоможе подбати про... — вона затнулася, — підгузники й тому подібне. Одяг, іграшки, все таке.

— Причому разів сто поспіль, — пробелькотів пан Вітолер. — Чому ви не згадали про все це одразу?!

— Люди, яких можна купити, зазвичай нічого не коштують.

— Але ж ви нічогосінько про нас не знаєте! — вигукнула пані Вітолер.

— Та невже? — холоднокровно сказала Бабуня. — Звичайно, нам хотілося б час від часу отримувати звістки про те, як йому ведеться. Ви могли б писати нам листи

чи щось таке. Але — поставтеся до цього з розумінням — не варто скрізь розповідати про цю історію. Це заради його безпеки.

Пані Вітолер подивилася на двох старих відьом.

— Ви не все нам сказали, еге ж? — спитала вона. — Тут криється якась таємниця?

Бабуня повагалася, а тоді кивнула.

— Але нам краще нічого не знати?

Ще один кивок.

До шинку галасливо зайшли кілька акторів, і Бабуня встала. Акторам притаманно займати весь простір навколо.

— Прошу пробачити, — сказала вона. — Маю інші важливі справи.

— Як же його звати? — спитав пан Вінтолер.

— Том, — не зморгнувши оком, відповіла Бабуня.

— Джон, — разом із нею сказала Тітуня. Вони зіткнулися поглядами. Бабуня перемогла.

— Томджон, — без вагань заявила вона і зникла за дверима.

Там вона негайно зустріла захекану Маґрат.

— Я знайшла скриню, — заговорила та. — В якій лежать усі театральні корони й таке інше. Я запхала нашу корону під самий низ, як ти й казала.

— Добре, — сказала Бабуня.

— Наша корона геть жалюгідна порівняно з іншими!

— Що нас цілком влаштовує, — відповіла Бабуня. — Тебе ніхто не помітив?

— Ні, всі були надто заклопотані, хоча... — Маґрат знітилася й почервоніла.

— Кажі вже, дитино.

— Щойно я відійшла від скрині, як підійшов якийсь чоловік і вщипнув мене... за задок, — обличчя Маґрат стало ясно-червоним, і вона злякано затулила вуста долонькою.

— Та невже? — сказала Бабуня. — А далі?

— А далі...

— Ну?

— Він сказав... сказав...

— Що він сказав?

— Він сказав: «Привіт, кицю, що робиш сьогодні ввечері?».

Бабуня трохи подумала й запитала:

— Стара Тітонька Пташко нечасто виводила тебе в люди, еге ж?

— Ти ж знаєш, у неї завжди ноги боліли, — сказала Маґрат.

— Але вона навчала тебе повивальної справи?

— А, цього. Звичайно. Я мала багато практики,

— Але... — Бабуня завагалася: перед нею лежала незнайома і сумнівна територія. — Але вона ніколи не говорила з тобою про те, як усе починається?

— Тобто?

— Ну, — сказала Бабуня вже майже з ноткою відчаю в голосі. — Про чоловіків і все таке.

Маґрат, схоже, готова була знепритомніти.

— До чого тут чоловіки?!

Раз у раз Бабуня Доцевіск бралася за найнеймовірніші справи, і, щоб вона відмовилася прийняти виклик, справа мала бути справді безнадійною. Та цього разу вона здалася.

— Думаю, — безпомічно сказала вона, — непогано б тобі перекинутись слівцем на цю тему з Тітунею Огі. В один з найближчих днів. Якогома ближчих.

З вікна за їхніми спинами вибухнув несамовитий регіт, потім почувся дзвін склянок, а потім усе перекрив високий голос:

— ...й жирафа, якщо вилізеш на стіл — не намахаєш тільки їжачка!

Бабуня прислухалася.

— Але сьогодні з нею не розмовляй, — додала вона.

Трупа вирушила за кілька годин до світанку; чотири їхні фургони, хилитаючись, повзли по дорозі, що вела до рівнин Сто з їхніми великими містами. За законами Ланкру, всі мандрівні актори, фокусники та інші потенційно небезпечні елементи мали бути по той бік міської брами до заходу сонця. Не те щоб це когось і справді зачіпало, оскільки місто фактично не мало стін, та й ніхто особливо не переймався, коли якась із «небажаних персон» прослизала назад до міста вже під покровом темряви. Але всі дотримувалися вигляду, ніби дотримуються правил.

Відьми спостерігали за рухом каравану з будиночка Маґрат за допомогою старовинної зеленої кришталевої кулі Тітуні Оґґ.

— Давно б час тобі навчити цю штуку передавати звук, — пробурмотіла Бабуня. Вона струснула кулю, від чого зображення негайно пішло брижами.

— Скільки дивовижі було в тих фургонах! — урвала її Маґрат. — Усе таке цікаве! Паперові дерева, і костюми на будь-який смак, і ще, — вона показала руками, — величезна, згорнута трубкою картина далеких країв з усіма храмами й тому подібним. Просто очей не відірвеш.

Бабуня гмикнула.

— І ще я подумала, як це дивовижно, що звичайні люди перетворюються на королів чи навіть тварин. В цьому є щось від магії, вам не здалося? — вела своєї юна відьма.

— Маґрат Часник, ну що ти верзеш? Там були лише фарби й картон. Сліпий, і то побачив би.

Маґрат розтулила рота, щоб заперечити, обдумала можливі контраргументи й стулила його.

— А де Тітуня? — натомість спитала вона.

— Прилягла на галявинці, — сказала Бабуня. — Їй трохи зле.

Той факт, що їй таки трохи зле, Тітуня Отґ негайно підтвердила звідкілясь з-за кущів на всю силу своєї горлянки.

Маґрат глибоко вдихнула.

— Знаєш, — сказала вона, — якби ми були його хрещеними, ми мали б дати йому по дару кожна. Така традиція.

— Про що ти, дівчинко?

— Три добрі відьми мають дати малюкові три дари. Ну, там, вроду, мудрість і щастя, — не здавалася Маґрат. — Так завжди робилося в старовину.

— А, пряничні будиночки, прядки й карети з гарбузів, — зневажливо пробурмотіла стара відьма. — А потім принцеса проколє собі палець трояндовим шипом. Ніколи не робила таких дурниць.

Вона несвідомо взялася протирати кришталеву кулю.

— Так, але... — почала Маґрат. Бабуня спідлоба зиркнула на неї. Ох уже ця Маґрат: гарбуз замість голови. Кому завгодно ні за гріш готова записатися в хрещені-благодійниці. Хоча врешті-решт щиросердна і добре ставиться до маленьких пухнастих створінь. Той тип людей, що неодмінно саджають назад до кубельця випале звідти пташеня.

— Ну, якщо це зробить тебе щасливішою, — пробурмотіла Бабуня, дивуючись сама собі. Вона неухважно помаха-ла фургонам, що зникали в глибині кришталевої кулі. — Що нас цікавить? Багатство, врода?

— Гм, гроші — не головне, а якщо він успадкує трон свого батька, то буде достатньо заможним, — несподіва-но серйозно сказала Маґрат. — Що скажеш про мудрість?

— Цього він мусить навчитися самотужки, — заперечила Бабуня.

— Найгостріший зір? Найспівочіший голос?

З галявини за кущами Тітуня Оґґ хрипко, але енергій-но поінформувала нічні небеса, що «на костурах усіх ча-ривників отакенні головки стирчать».

— Це не такі вже й важливі речі, — гучно сказала Ба-буня. — Скористайся головологією. Не чіпляйся за ті кра-су та багатство. Це неважливо.

Вона знову обернулася до кришталевої кулі й без енту-зіазму махнула рукою:

— Краще піди приведи Тітуню, раз уже нас має бути троє.

З певними зусиллями Тітуню нарешті було доставле-но і введено в курс справи.

— Т-три д-дари? — перепитала вона. — Я в-востанне щось дарувала, ще к-коли була дівкою. Ні фіґа н-не розу-мію, що ви задумали.

Маґрат метушилася по кімнаті, запалюючи свічки.

— Ми повинні створити справжню магічну атмосфе-ру, — пояснила вона. Бабуня знизала плечима, але цим її реакція навіть на таку відверту провокацію і обмежилася. Кожна відьма чаклувала по-своєму, а це був дім Маґрат.

— Ну, і що ми йому подаруємо? — поцікавилася Тітуня.

— От саме це ми й обговорюємо, — відповіла Бабуня.

— Є ідея, — оголосила Тітуня і тут-таки її виклала.

Запала глибока тиша.

— Не розумію, яка від цього може бути користь, — на-
решті промовила Маґрат. — І потім, хіба це не буде тро-
хи... некомфортно?

— Коли він виросте, не знатиме, як нам і дякувати, от
побачиш, — запевнила Тітуня. — Мій перший чоловік зав-
жди казав...

— Гадаю, краще підійшло б щось менш пов'язане... з фі-
зіологією, — втрутилася Бабуня, спопеляючи Тітуню Оґґ
поглядом. — Що в тебе за звичка все завжди спаскудити,
Гіто? Чому ти вічно...

— Ну, принаймні мені здається, що... — почала Тітуня.

Обидві відьми перейшли на шепіт, а потім запала дов-
га гостра тиша.

— А знаєте, — боязко-натхненно сказала Маґрат, — мо-
же, нам усім варто розійтися по домівках і прийняти кож-
ній своє власне рішення. Розумієте? Окремо. День був важ-
кий, і всі ми добряче втомилися.

— Гарна думка, — упевнено сказала Бабуня і підвела-
ся. — Ну ж бо, Тітуню Оґґ, — додала вона сердито. — День
був важкий, і всі ми добряче втомилися.

Маґрат чула, як вони тихо сварилися, спускаючись сте-
жиною.

Вона сумовито сиділа в оточенні кольорових свічок,
тримаючи в руці пляшечку надзвичайно чародійного
тунку, який колись замовила на магічних оптових скла-
дах у далекому Анк-Морпорку. Їй давно кортіло випробу-
вати це зілля. Іноді, подумала вона, так хочеться, щоб лю-
ди були трохи добріші одне до одного...

Вона подивилася на кришталеву кулю. Можна починати.

«Він легко заводитиме друзів», — прошепотіла вона. Це було не боги знають що, але їй особисто ніколи не вдавалося.

Тітуня Огг, сидячи у своїй кухні з гігантським котом на колінах, націдила собі вечірню чарочку і, попри туман, що стелився перед її очима, намарне спробувала пригадати сімнадцятий куплет «Їжачка». Здається, там було щось про цапів, але деталі вперто губилися в тумані. Час укотре стирає пам'ять.

Вона почаркувалася з невидимим компаньйоном.

— Збіса добру пам'ять — ось що йому треба, — вголос сказала вона. — Щоб кожную пісню запам'ятовував з першого разу!

А Бабуня Дощевіск, крокуючи додому через опівнічний ліс, щільніше загорнулася в свою шаль і посилено думала. Це був важкий день, і це був день випробувань. Похід до театру був найгіршою його частиною. Всі ці люди, які прикидалися іншими людьми, речі, що виявлялися несправжніми, дерева, які можна пробити наскрізь носом черевика... Бабуня воліла чітко знати, на якому світі перебуває, і зараз не була впевнена, що перебуває на правильному світі. Цей світ, схоже, тільки й робив, що змінювався.

Звісно, світ підлягав змінам і раніше — але не настільки. Це неабияк бентежило.

Вона швидко рухалася крізь темряву кроком людини, переконаної, що в цьому огорнутому вологою і вітряною ніччю лісі є дивні й жахливі істоти, й одна з них — вона сама.

— Нехай він буде тим, ким сам схоче, — промовила відьма. — Це найбільше, на що може сподіватися будь-хто.

Як і більшість смертних, відьми *теж* «розмазані» в часі. Різниця в тому, що вони це більш-менш усвідомлюють і можуть мати з того користь. Вони цінують минуле, бо частково кожна з них живе в минулому, і вони можуть бачити примарні тіні майбутнього, що виростають попереду.

Бабуня наразі чудово бачила обриси майбутнього — і обриси клинків, які воно містило.

Все почалося вже о п'ятій наступного ранку. Четверо вершників підїхали до краю лісу поблизу Бабуниної хатини, прив'язали коней на такій відстані, щоб у хатинці не можна було почути їх випадкового іржання, і вкрай обережно рушили крізь туман.

Командир у чині сержанта був не в захваті від поставленого завдання. Він був уродженцем Вівцескель і уявлення не мав, як можна заарештувати відьму. Зате він був абсолютно впевнений в тому, як до цього поставиться сама відьма. І йому не хотілося думати про відьму, яка думає про власний арешт.

Його люди *теж* були тутешніми. Вони скупчилися за його спиною в надії скористатися ним як живим щитом при першій же появі будь-чого, незвичайнішого за дерево.

Бабусин будиночок вимальовувався в тумані як велетенський гриб. Непокірне «зілля» в її садочку, здавалося, рухалося навіть попри цілковите безвітря. Тут можна було знайти рослини, не бачені більше ніде й ніким у цих горах; відповідне насіння та пагони промандрували по п'ять тисяч миль через увесь Дискосвіт, і сержант міг би заприсягтися, що кілька суцвіть обернулися йому вслід. Він здригнувся.

— Що тепер, сержанте?

— Ми... ми розосередимося, — скомандував той. — Так. Розосередимося. Саме так.

Вони обережно пробиралися крізь густу папороть. Сержант скоцюрбився за підходящим стовбуром і сказав:

— Добре. Дуже добре. Ідею в цілому ви вловили. Тепер розосередьмося ще раз, але цього разу так, щоб триматися окремо один від одного.

Солдати трохи побурчали, але врешті-решт один по одному зникли в тумані. Сержант дав їм кілька хвилин, аби зайняти позиції, і сказав:

— Гарзд. Тепер ми...

Та раптом замовк. Подумав, чи не закричати — і вирішив утриматися.

Він встав, скинув шолом на знак поваги й бочком рушив по сирій траві до чорного ходу. Там він дуже обережно постукав.

Після певного чекання він насадив шолом назад на голову, сказав: «Нікого немає, ламаємо двері», — й почав відходити від дверей для розгону.

Тут двері почали відчинятися. Вони відчинялися дуже повільно, зате з максимально можливим рипінням. Звичайне недбальство господарів аж ніяк не могло стати причиною такого пронизливого скреготу; навпаки, для досягнення такого результату треба було б тижнями старанно поливати петлі окропом. Сержант завмер і дуже повільно обернувся, щосили опираючись бажанню завдати м'язам ніг якнайбільше роботи.

Той факт, що у дверному отворі ніхто не з'явився, його дещо збентежив. Досвід підказував, що двері самі собою зазвичай не відчиняються.

Він нервово відкашлявся.

Бабуня Доцевіск сказала йому з-за спини просто на вухо:

— А кепський у тебе кашель. Правильно зробив, що зазирнув до мене.

Сержант подивився на неї з виразом божевільної вдячності і сказав: «Аргх...»

— *Що-що* вона зробила?! — перепитав герцог.

Сержант не відводив погляду від уявної точки за кілька дюймів праворуч від трону.

— Вона пригостила мене чаєм, сер, — повторив сержант.

— А що робили ваші люди?

— Їх вона теж пригостила чаєм, сер.

Герцог підвівся і обійняв сержанта за плечі, вкриті напівіржавою кольчугою. Він був у кепському гуморі. Півночі він відмивав кров з долонь. Йому весь час чувся чийсь шепіт просто у вуха. Його вівсянка виявилася пересоленою, підгорілою, ніби її смажили, і з яблуком посеред тарілки, а кухар у відповідь на зауваження влаштував справжнісіньку істерику. Словом, герцог був надзвичайно роздратований. Але він залишався ввічливим. Герцог належав до тієї породи людей, що стають тим ласкавішими, чим більше втрачають терпіння — аж поки не дійдуть до моменту, коли слова «дуже вдячний» гарантують вам близьке знайомство з гільйотиною.

— Сержанте, — почав герцог, неквапом прогулюючись разом із ним по кімнаті.

— Так, сер?

— Здається, я не зовсім чітко сформулював свої накази вам, сержанте, — вкрадливо сказав герцог.

— Сер?

— Я маю на увазі, що міг випадково збити вас із пантелику. Наприклад, хотів сказати: «Приведіть мені цю відьму — якщо треба, в кайданах», — а натомість сказав: «Пійдіть попитайте з нею чаю». Що, я так і сказав?

Сержант наморщив лоба. Досі він не стикався з таким феноменом, як сарказм. Зазвичай, коли на нього хтось гнівався, це супроводжувалося гучними криками та (часом) шматками деревини.

— Ні, сер, — нарешті мовив він.

— Тоді дозвольте поцікавитися: чому ж ви не зробили того, про що я просив?

— Сер?

— Мабуть, вона оплела вас якимись чаклунськими закляттями, еге ж? Чув я про їхні відьомські прийоми, — сказав герцог, який половину цієї ночі провів за читанням одного з найзахопливіших трактатів на цю тему, причому його прив'язані до бильця ліжка руки тусило й смикало дедалі сильніше*. — Напевне, вона явила вам картини неземної насолоди? А може, вона показувала вам, — герцог здригнувся, — облуду темних чарів і забороненого екстазу, навіть про подобу яких не повинен і думати смертний, та таємниці демонів, що затягують у наймоторошніші глибини людських бажань?

Герцог сів і обмахнувся носовичком.

* Цікаво, що цей трактат написали чарівники, які дотримуються целібату, тож десь о пів на четверту ранку їм нерідко спадають на думку напрочуд своєрідні думки. — *Прим. авт.*

— З вами все гаразд, сер? — спитав сержант.

— Що? А, так. Цілком.

— Але ви весь почервоніли.

— Не змінюй тему! — гаркнув герцог, з останніх сил намагаючись втримати себе в руках. — Визнавай: вона пропонувала вам розпусні й гріховні розваги, відомі лише тим, хто потопає у болоті хтивості?

Сержант став струнко і почав дивитися перед собою.

— Ні, сер! — доповів він голосом підлеглого, який нарешті наважився сказати начальству всю правду. — Вона пригостила мене коржиком.

— Коржиком?

— Достоту так, сер. У ньому ще була смородина, сер.

Деякий час Шельметь просидів непорушно, ведучи непомітну ззовні, але відчайдушну боротьбу за внутрішній мир. Нарешті він змусив себе вимовити:

— А що ваші люди?

— Вони теж отримали по коржику, сер. Всі, крім юного Роджера, якому через хворобу заборонено вживати фрукти та ягоди.

Герцог знову важко осів на лаву під вікном і увіткнувся обличчям у долоні. «Я народився, щоб бути правителем долин, подумав він. Місце, де все рівне, де погода передбачувана і де люди не схожі на зроблених з тіста! Цікаво, а чим же пригощали Роджера?»

— Йому дали тортика, сер.

Герцог втупився в дерева. Він був розлючений. Він був дуже розлючений. Але двадцять років шлюбу з леді Шельметь навчили його контролювати не лише свої емоції, а й навіть свої інстинкти. Відтак ані найменший порух найменшого м'яза не видав гарячкової роботи його думки.

Втім, наразі з темних глибин його свідомості сплигло відчуття, на яке раніше герцогові постійно не вистачало часу: на поверхні з'явився спинний плавець цікавості.

Попередні п'ятдесят років герцогові цілком непогано велося без роздумів про можливу користь цікавості. Ця риса не належала до тих, що культивуються в аристократичних колах. Він завжди вважав тверду впевненість куди кориснішою навичкою. Проте тепер йому вдалося, що в певних випадках цікавість може мати свої переваги.

Сержант стояв серед кімнати з флегматичним виглядом людини, яка чекає наказу і готова чекати на нього, доки континентальний дрейф не зрушить її з посту. Він багато років провів на необтяжливій службі у ланкрських королів, і це давалося взнаки: поки все його тіло щосили пнулося стояти «струнко», його живіт, попри все, уперто тримав стійку «вільно».

Погляд герцога впав на блазня, який сидів на своєму табуретнику біля трону. Скоцюрблений чоловічок підняв очі, знітився і незграбно поворухнувся, видавши приглушені трелі дзвіночків на своєму костюмі.

Герцог прийняв рішення. Щоб добитися перемоги, потрібно знайти слабкі місця супротивника. Він спробував відігнати думку про те, що до слабких місць належали, наприклад, нирки покійного короля на темних сходах, і зосередитися на тому, до чого ще слід було докласти рук.

...Руки. Він шкріб і шкріб, але, схоже, це не давало жодного результату. Врешті-решт він спустився в підземелля, і взяв одну з катових дротяних щіток, і шкріб та шкріб ще й нею. Та результату не дало і це. Навпаки, стало гірше: що сильніше він шкріб, то більше крові було на руках. Він злякався, що з'їхав з глузду...

Він загнав цю думку в підсвідомість. Слабкі місця. Ось що важливо. Скажімо, блазень мав вигляд суцільного слабкого місця.

— Ви вільні, сержанте.

— Слухаюсь, — сказав сержант і дерев'яним кроком вийшов з кімнати.

— Блазню?

— Звеселімося, сер? — нервово запропонував блазень і швидко пробігся струнами ненависної йому мандоліни.

Герцог всівся на трон.

— Одне весілля в мене вже колись було, — відгукнувся він. — Мені більш ніж достатньо. Ти, блазню, краще дай мені пораду.

— Воля ваша, дядечку!

— І я тобі не дядечко, затям собі. Таке мені з пам'яті не вилетіло б, — сказав лорд Шельметь, дедалі більше нахилиючись уперед, аж доки його довгий ніс не опинився за кілька дюймів від спотвореного жахом обличчя блазня. — Якщо почнеш свою наступну репліку з «дядечку», «воля ваша» чи «звеселімося», це тобі вилізе боком.

Блазень мовчки поворушив губами, після чого сказав:

— Як щодо «я вас прошу»?

Герцог умів відчувати, коли варто послабити тиск.

— Це я ще зможу пережити, — пробурчав він. — Сподіваюся, ти теж. Тільки не здумай чогось утнути, — він підбадьорливо усміхнувся. — Отже, як давно ти працюєш блазнем, хлопче?

* Діалог герцога та блазня значною мірою побудовано на перероблених репліках з п'єси Шекспіра «Дванадцята ніч». — *Прим. пер.*

— Я вас прошу, шановний...*

— «Шановних», — урвав герцог, здіймаючи руку, — залишмо там, де їм місце.

— Я вас прошу, ша... сер, — видушив блазень, нервово ковтаючи слину. — Все життя, сер. Сімнадцять років практикую ху... художню творчість, сер. З підліткового віку. Як і мій батько раніше. І мій дядечко у ті ж часи. І мій дідусь ще до них. І його...

— Весь твій рід блазнював?

— Професійна династія, сер, — пояснив блазень, квапливо додавши: — Прошу.

Герцог знову посміхнувся, але блазень був надто знервований, щоб розібрати, посмішка це чи вишкір.

— Ти ж тутешній, чи не так? — спитав герцог.

— Так, ша... так, сер.

— В такому випадку, ти знаєшся на місцевих забобонах і такому іншому?

— Гадаю, так, сер, я вас прошу, сер.

— Чудово. Де ти спиш, о мій вірний блазню?

— У стайнях, сер.

— Відтепер можеш спати в коридорі під дверима моїх покоїв, — милостиво повідомив герцог.

— Ох!

— А зараз, — промовив герцог так солодкаво, що голос його обволік блазня, як патока пудинг, — зараз розкажи мені про відьом...

* В оригіналі блазень вживає слово «*sirrah*» — архаїзм, що походить від слова «*sir*», але має приблизно таке ж смислове навантаження, як звертання «шановний» до офіціанта. — *Прим. пер.*

Тієї ночі замість густої й теплої соломи королівських стень блазень спав на чудовій королівській плитці у коридорі, де гуляли протяги.

— Який ідіотизм, — сказав він сам собі. — Але звеселімося — може, це ще не *цілковитий* ідіотизм?

Він неспокійно куняв, й уві сні йому постійно мари-лась розмита постать, що навіщось всіляко намагалася привернути його увагу. Тож він лише нечіткими уривками чув розмову лорда та леді Шельметь по той бік дверей.

— Протягів таки помітно поменшало, — неохоче визнала герцогиня.

Герцог відкинувся в кріслі й посміхнувся дружині.

— Ну? — спитала вона. — Де ж ті відьми?

— Сонечко, камергер таки мав рацію. Схоже, відьми тримають місцеве населення в покорі. Гвардійський сержант — і той повернувся з порожніми руками.

«Руками...» Тяжким зусиллям волі він придушив на-в'язливу думку.

— Накажи його стратити, — швидко сказала вона. — Для прикладу іншим.

— Люба, якщо ми приймемо таку методику дій, то рано чи пізно в нас залишиться один-єдиний солдат і нам доведеться наказати йому перерізати свою власну горлянку для прикладу самому собі. Між іншим, — м'яко додав він, — здається, в палаці щось поменшало прислуги. Ти знаєш, що я ніколи не втручаюся в...

— То й не втручайся, — відрубала вона. — Домогосподарство веду я. І *лежнів* не терпітиму.

— Не сумніваюся, тобі видніше, але...

— Я питаю, що там з тими відьмами? Ти що, збираєшся склавши руки дивитися, як проростає пагін, здатний

зруйнувати наше майбутнє? Дозволиш цим відьмам зневажати тебе? І ще — що там з короною?

Герцог знизав плечима:

— Не маю сумніву, вона лежить де-небудь на дні річки.

— А як щодо малюка? Його *справді* віддали відьмам?

Вони приносять людські жертви, як ти думаєш?

— Схоже, що ні, — відповів герцог.

Помітно було, що герцогиню це дещо розчарувало.

— Ці відьми, — сказав герцог. — Скидається на те, що вони причарували місцевих.

— Звісно, вони ж...

— Ні, це не магія в прямому розумінні. Їх, схоже, просто дуже поважають. Вони ж зцілюють і все таке. Усе це досить дивно. Горяни ніби бояться їх і водночас пишаються ними. Виступ проти них може потягти певні ускладнення.

— Я починаю думати, — похмуро сказала герцогиня, — що тебе вони теж причарували.

Насправді герцог був *зайнтригований*. Влада над людьми дійсно завжди діяла на нього ніби якісь темні чари (власне, це було головною причиною, з якої він одружився з герцогинею). Він непорушно втупився у камін.

— А насправді ж, — промовила герцогиня, яка одразу впізнала цю лиховісну посмішку, — тобі все це подобається, чи не так? Відчуття небезпеки... Згадай, як ми були молодятами; всі ті батоги з вузликками...

Вона клацнула пальцями перед скляними очима чоловіка. Той стрепенувся.

— Нічого подібного!

— То що ж ти збираєшся робити?

— Чекати.

— *Чекати?*

— Чекаати й думати. Терпіння — одна з найбільших чеснот.

Герцог відкинувся в кріслі. Хижа посмішка на його обличчі більше пасувала б мільйонерській скелі. Раптом одне його око почало сіпатися.

Крізь бинти на його долонях повільно сочилася кров.

Хмари знов осідлав повний місяць.

Бабуня Доцевіск подоїла та нагодувала кіз, згребла попіл в каміні, завісила люстро і витягла з-за дверей мітлу. Вона вийшла з будинку, замкнула за собою чорний хід і повісила ключ на традиційний гвіздок у туалеті.

Цього було достатньо. В історії вівцескельного відьомства було зафіксовано тільки один випадок проникнення зі зломом до будиночка відьми. Пізніше власниця будиночка стверджувала, що вважає сам факт злочину найсуворішим покаранням для злочинця.*

Бабуня сіла на мітлу і без особливої впевненості пробурмотіла кілька слів. Після кількох спроб вона злізла, подлубалася в прутті й спробувала ще раз. На кінчику мітли з'явився натяк на непевне світіння, але воно швидко згасло.

— Холера, — тихо висловила вона свої почуття.

Вона уважно роззирнулася, чи нема кого поруч. Поруч, однак, виявився лише борсук, який, почувши тупіт

* Сама вона нічого не робила, просто пізніше, коли зустрічала його в селі, усміхалася дещо дивною усмішкою. Після трьох тижнів очікування на неминучу кару він не витримав і вирішив змінити життя; а саме: переїхав на інший край континенту, став взірцевим громадянином і більше ніколи не повертався додому. — *Прим. авт.*

відьми, вистромив морду з заростей — і побачив Бабуню, що мчала стежкою з мітлою напереваги. Раптом чари запрацювали, і вона ледве встигнула скочити на мітлу за мить до того, як та рвонула в небо з витонченістю однокрилої качки.

З-над верхівок дерев долинула приглушена лайка, адресована всім видам гномської технології.

Більшість відьом воліють мати хатинки в безлюдних місцинах, з традиційними крученими димарями та порослими травою солом'яними стріхами.

Бабуня Доцевіск такий підхід схвалювала: якщо вже хочеш бути відьмою — зроби так, щоб усі *знали*, що ти відьма.

Втім, Тітуня ОгГ мало переймалася тим, що знають інші, і ще менше — тим, що вони думають. А відтак проживала в будиночку з дещо надмірною кількістю різьби та ліпнини посеред міста Ланкр і водночас — у центрі своєї персональної міні-імперії.

Численні доньки та невістки, дотримуючись установлені черги, приходили до неї готувати та робити прибирання. Будь-яка рівна поверхня була вставлена декоративними предметами та сувенірами, доправленими тими членами сімейства, котрим довелося побувати в далеких краях.

Сини та онуки забезпечували її дровами, ремонтували гонт на даху, чистили димар; винна шафка була щільно заставлена пляшками, а кисет біля її крісла-гойдалки завжди був повний тютюну. Над вогнищем було акуратно випалено величезний напис «Матір». Жоден диктатор в історії не досягав такої цілковитої влади над своїм народом.

Тітуня Огг також тримала величезного сірого одноокого kota на прізвисько Грібо*, який присвячував своє життя сну, харчуванню та збільшенню й без того незліченного котячого сімейства, всі члени якого перебували в кровозмісному зв'язку. Почувши звук незграбного приземлення Бабуниної мітли на задньому дворі, він розплющив своє єдине око, схоже на яскраво-жовте віконце до пекла. З притаманним його племені інстинктом він одразу розпізнав у Бабуні запеклу котоненависницю й безгучно зник під кріслом.

Маґрат уже манірно сиділа перед каміном.

Один із непорушних законів магії полягає в тому, що особи, які практикують чародійство, не можуть змінити свою зовнішність на хоч трохи тривалий час. Їхні тіла набувають свого роду звички до сталості форми, що поступово повертає їх до оригінального вигляду. Але Маґрат усе одно намагалася обійти цей закон. Щоранку її волосся було довгим, густим та білявим, хоча до вечора постійно поверталася до звичного стану безладних кучериків. Аби нівелювати цей ефект, вона намагалася прикрашати зачіску фіалками та первоцвітом. Та результат жодним чином не виправдовував її надій. Складалося враження, що на голові їй упав вазон із чийогось балкона.

— Вечір добрий, — сказала Бабуня.

— Рада зустрічі при місячному світлі, — гречно відповіла Маґрат. — Й благословенне сяйво зірок спадає на...

— Превед, — сказала Тітуня Огг. Маґрат скривилася.

* Кіт Грібо надалі фігурує в цілій низці романів серії «Дискосвіт» у більш чи менш важливих ролях. Саме слово «*greebo*» вживалося у сленгу для позначення «неформала», який слухає важку музику (метал, панк тощо). — Прим. пер.

Бабуня всілася і почала витягати шпильки, що кріпили її капелюха до зав'язаного вузликом волосся. Раптом до неї дійшла певна зміна у Маґрат.

— Маґрат!

Юна відьма з переляку підстрибнула на місці і притисла долоні з вузлуватими пальцями до цнотливого декольте своєї сукні.

— Так? — тремтячим голосом спитала вона.

— Що це там у тебе?

— Мій помічник, — тон Маґрат відображав усі відтінки спроби виправдатися.

— А що з тією жабою, яка в тебе була?

— Втекла, — пробелькотіла Маґрат. — Та все одно користі з неї було небагато.

Бабуня зітхнула. Відчайдушні спроби Маґрат завести собі надійну істоту-помічника тривали вже давненько, але, попри всі любов та увагу, які вона їм щедро приділяла, геть усі мали які-небудь дефекти — скажімо, кусали хазяйку або випадково гинули під її черевиком, а в найтяжчих випадках перетворювалися на що-небудь інше.

— П'ятнадцятий за рік, — сказала Бабуня. — Не рахуючи того коня. Що це тепер?

— Каменяка, — гикнула Тітуня Отт.

— Тоді хоч протримається довше за решту, — сказала Бабуня.

«Каменяка» вистромила голову й обдарувала стару відьму дещо здивованим поглядом.

— Це черепаха, — пояснила Маґрат. — Черепаха-хлопчик. Я купила його на ярмарку у Вівцекряжі. Продавець сказав, що він неймовірно старий і відає багато таємниць.

— Я знаю того продавця, — сказала Бабуня. — Це він продає золотих рибок, які тьмяніють за два дні.

— Ну то й що. Я назву свого нового помічника Швидко-ногом, — виклично заявила Маґрат. — Маю право.

— Так, так, маєш, ніхто ж не заперече, — сказала Бабуня. — Гаразд, сестриці, як узагалі наші справи? Ми вже два місяці не бачилися.

— А повинні були кожного молодика, — твердо нагадала Маґрат. — Без пропусків.

— У Греймового молодшенького весілля було, — пояснила Тітуня Оґґ. — Ніяк не могла пропустити.

— А я всю ніч лікувала хворе козеня, — швидко додала Бабуня Дощевіск.

— Ну що ж, — із сумнівом сказала Маґрат. Вона понишпорила у своїй торбині. — Так чи йнак, якщо ми збираємося починати, варто запалити свічки.

Старші відьми закотили очі.

— Але ж ми маємо цю чудову лампу, яку надіслала моя Трейсі, — безневинно сказала Тітуня Оґґ. — І я збиралася саме трохи розворушити жар у каміні.

— У мене взагалі чудовий нічний зір, — рішуче сказала Бабуня. — А ти, Маґрат, читаєш забагато тих дивних книжок. Отих геморів.

— Гримуарів...

— І ще ти більше не малюватимеш у мене на підлозі, — застерегла Тітуня Оґґ. — Минулого разу наша Дрін з ранку до ночі витирала ті твої, як його там...

— Руни, — підказала Маґрат. В її очах було блаґання. — Ну хоч одну свічечку?

— Гаразд-гаразд, — сказала Тітуня Оґґ, трохи пом'якшуючись. — Якщо тобі від цього стане легше. Але лише

одну! І нормальну, з білого воску. Без усіляких там викру-
тасів.

Маґрат зітхнула. Схоже, діставати решту вмісту торби-
ни не було сенсу.

— Нас мало би бути більше, — із сумом сказала вона. —
Шабаш на трьох — це якось несерйозно.

— Щось я нічого не знаю про шабаш. Ніхто мені не го-
ворив про жоден шабаш, — форкнула Бабуня Доцевіск. —
Хай там як, по цей бік гір наших більше немає, крім Ста-
рої Дісмас, а вона більше не виходить з дому.

— Але в моєму селі чимало молодих дівчат... — почала
Маґрат. — Ну, розумієте... Серед них можуть бути тямущі.

— Ми так не діємо, і ти чудово це знаєш, — несхвально
сказала Бабуня. — Не буває так, що людина бере і починає
чаклувати. Магія знаходить людину сама.

— Так, звісно, — промовила Маґрат. — Вибач...

— Та нічого, — дещо пом'якшившись, сказала Бабуня.
Сама вона за все життя так і не опанувала мистецтва про-
сити пробачення, проте цінувала це вміння в інших.

Щоб розрядити атмосферу, Тітуня Огґ спитала:

— Добре, а що там наш герцог?

Бабуня відкинулася в кріслі.

— Нещодавно спалив кілька обійсть у Міцних Горіш-
ках, — повідомила вона. — За несплату податків.

— Який жах, — стиха промовила Маґрат.

— Старий король Веренц теж перед цим не спинявся, —
сказала Тітуня Огґ. — Крутого норову був чоловік.

— Він хоча б дозволяв людям спершу вийти з буді-
вель, — сказала Бабуня.

— Це правда, — погодилася Тітуня Огґ, яка була непо-
хитною роялісткою. — Він у таких випадках поведився

милостиво. Нерідко навіть давав потім гроші на відбудову. Якщо не забував.

— А на Кнурвечір кожному видавав шмат оленини. Регулярно, — мрійливо промовила Бабуня.

— Авжеж. І до відьом ставився з повагою, — додала Тітуня Огґ. — Бува, цькує в лісах людей собаками, а тут зустріне мене, то завжди шолома зніме і ввічливо так: «Сподіваюся, добре ся маєте, пані Огґ?» — а наступного дня пришле ключаря з парою пляшечок чого-небудь такого... Толковий був король.

— По-моєму, цькувати людей собаками — це неправильно, — насупилася Маґрат.

— Ну, так, — погодилася Бабуня Доццевіск. — Але він це робив тільки з негідними людьми. Він казав, що їм це навіть подобалося. І відпускав їх після того, як добряче побігають.

— А згадати ту його страшну волохату потвору... — почала Тітуня Огґ.

Атмосфера розмови раптово змінилася: кімната ніби стала меншою й задушливішою, а по кутках зачаїлися тіні підозрілих недомовок.

— А, — стримано сказала Бабуня Доццевіск. — Його *droit de seigneur*.

— Добряче потрудився, — сказала Тітуня Огґ, уважно роздивляючись вогонь у каміні.

— Але наступного дня завжди надсилав управителя з торбиною срібла і великим кошиком речей для весілля, — сказала Бабуня. — Чимало пар завдяки цьому отримали можливість гідно почати нове життя.

— Еге ж, — погодилася Тітуня Огґ. — І деякі окремі особи.

— Справжній король кожним своїм дюймою, — резюмувала Бабуня.

— Про що це ви? — з підозрою спитала Маґрат. — Він розводив якихось тварин?

Дві старі відьми виринули з тих таємничих глибин, у які було поринули. Бабуня знизала плечима.

— Мушу сказати, — з усією доступною їй суворістю продовжила Маґрат, — що раз уже ви так цінуєте покійного короля, то вас могло би більше хвилювати те, що його було вбито. Я хочу сказати, той «нещасний випадок» був украй підозрілим.

— Така королівська доля, — пояснила Бабуня. — Вони приходять і йдуть, як хороші, так і погані. Його батько, скажімо, отруїв свого попередника.

— Старого Таргума, — кивнула Тітуня Оґґ. — Пригадую, той мав здоровенну таку руду бороду. Теж, до речі, ввічливий був чоловік.

— А от про те, що Шельметь убив короля, зараз ніхто й писнути не наважується, — зауважила Маґрат.

— Тобто? — спитала Бабуня.

— Він нещодавно вже стратив кількох людей у Ланкрі, — пояснила Маґрат. — Заявив, що за навмисне розповсюдження підривної брехні. І ще сказав, що кожен, хто стверджуватиме інше, побачить його підземелля — але ненадовго. І додав, що Веренц помер від природних причин.

— Ну, вбивство — цілком природна причина смерті для монарха, — сказала Бабуня. — Не розумію, чого герцог так по-дурному на це реагує. Он коли старого Таргума вбили, то його голову насадили на жердину, святкові багаття палили, а в замку тиждень не просихали на radoщах.

— Пам'ятаю-пам'ятаю, — сказала Тітуня. — Ту голову потім провезли по всіх селах, щоб усі бачили, що він мертвий. Дуже переконливо було. Особливо для нього самого. У нього з обличчя не сходила усмішка. Гадаю, саме так він і хотів би піти з цього світу.

— Хай там як, а з нинішнього нам варто очей не спуска-ти, — сказала Бабуня. — Я підозрюю, він може виявитися дещо розумнішим, ніж є на вигляд. Це в королях кепська риса. І, схоже, він уявлення не має про повагу до інших.

— До мене вчора приходив якийсь чоловік і питав, чи не хочу я сплатити податки, — повідомила Маґрат. — Я сказала, що ні.

— Він і до мене приходив, — сказала Тітуня Оґґ. — Але Джейсон і Вейн вийшли до нього і розтлумачили, що ми в це не граємо.

— Такий маленький, лисий, у чорному? — задумливо спитала Бабуня.

— Так, — одночасно відповіли її колеги.

— Він у мене біля дому ховався в малині, все щось видивлявся, — сказала Бабуня. — От тільки коли я вийшла спитати, чого йому треба, то втік.

— А я дала йому два пенси, — зізналася Маґрат. — Він сказав, що якщо він не змусить відьом платити податки, його в замку катуватимуть...

Герцог Шельметь уважно роздивлявся дві монетки на своїй долоні.

Тоді підвів погляд на збирача податків.

— Ну?

Збирач податків відкашлявся.

— Розумієте, сер... Я пояснив їм необхідність оплачувати регулярне військо і те пе, а вони спитали, нащо, і я сказав, що для захисту від розбійників і те пе, а вони сказали, що розбійники ніколи їх не турбували.

— А про громадські роботи казав?

— О, так. Я вказав, що треба будувати і лагодити мости і те пе.

— І?

— Вони сказали, що не користуються мостами.

— Ну звісно, — тоном знавця сказав герцог. — Чорні чаклунки не можуть здолати переправу через струмуючу воду.

— Не впевнений, сер. По-моєму, відьми можуть здолати будь-які перепони.

— Ще щось вони робили? — спитав герцог.

Збирач податків несвідомо крутив гудзика на мундирі.

— Ну... Я пояснив, як вчасне надходження податків допомагає зберігати спокій у королівстві...

— І?

— Вони сказали, що краще б правитель королівства подбав про власний спокій. А потім подивилися на мене, сер.

— Як це?

Герцог обхопив своє тонке обличчя долонею. Він був у захваті.

— Це непросто пояснити, сер, — сказав податківцьє. Він безуспішно намагався уникнути погляду лорда Шельметя, що змушував його непевно відчувати, ніби плити підлоги роз'їжджаються в усіх напрямках, так що ця підлога вже розтяглася на кілька акрів. Захват лорда Шельметя діяв на нього, як шпилька ентомолога на метелика.

— Кажи вже, — підбадьорив герцог.

Податківець спалахнув.

— Ну... — видушив він. — Це було... неприємно.

Очевидно, збирач податків значно краще вправлявся в математиці, ніж у риторичі. А от якби збентеження, страх, погана пам'ять і цілковита відсутність уяви не вступили проти нього в змову, він мав би відповісти десь так: «Коли я був маленьким і мене якось лишили на певний час у тітоньки, вона наказала мені не чіпати банку з вершками і те пе, і поставила цю банку на найвищу полицю в коморі; а коли вона вийшла, я взяв табуретку, й поліз туди, і не помітив, як вона повернулася; а банку дістати як слід я не зміг, і банка впала й розбилася, і тут тітка відчинила двері й подивилася на мене — і оце й був той самий погляд. Але найгірше, що відьми явно про все це знали».

— Неприємно, — повторив герцог.

— Так, сер.

Герцог побарабанив пальцями лівої руки по бильцю трону. Збирач податків кашлянув іще раз.

— Ви ж... Ви ж не відправите мене до них знову? — спитав він.

— М-м-м? — спитав герцог. Він роздратовано махнув рукою. — Ні, ні. В жодному разі. Просто дорогою назад зайти до ката. Скажи, нехай підбере тобі щось на свій смак.

Податківець вдячно подивився на володаря і зігнувся в поклони.

— Так, сер. Миттю, сер. Дякую, сер. Ви дуже...

— Так, так, — відсутньо сказав лорд Шельметь. — Можеш іти.

Герцог лишився в неосяжному залі сам. Знову починало дощити. Раз у раз на підлогу звалювався шматок

розмоклої штукатурки, а стіни потріскували, дедалі більше вгрюзаючи в землю. В повітрі панували застійні запахи з льохів.

О боги, він ненавидів це королівство.

Воно було крихітним: лише сорок миль у довжину і з десяток миль у ширину, і майже вся його площа була вкрита неприступними горами з льодисто-зеленими схилами і гострими, як кинджали, хребтами, або ж густими непролазними лісами. Як таке маленьке королівство могло таїти в собі такі великі проблеми?

Чого він не міг до пуття проаналізувати, то це відчуття, що королівство мало ще й якийсь *інший вимір*. І географія цього виміру була куди багатшою.

Він встав і пройшов до балкону, що відкривав незрівнянний вид на ліс. Раптом йому здалося, що ліс теж на нього дивиться.

Він відчував себе приниженим. Це було дивно, бо народ не опирався його владі. Тутешній народ, схоже, взагалі не мав звички всерйоз опиратися хоч чому-небудь. Той же Веренц був по-своєму популярний, і на похорон зібралася чимала юрба: Шельметь пригадав цілі ряди сумних облич. І ці обличчя не мали тупого виразу, зовсім ні. Але була в них якась самозаглибленість, ніби справи королів насправді не мали для них особливого значення.

Це дратувало його майже так само, як ліс. Якби зараз спалахнув добрячий бунт, це було б... адекватніше. Можна було б вирушити в каральний похід, перевішати купу людей, відбувся би злам, такий необхідний для творення пристойної держави. В долинах піддані на копняка відповідали копняком. А тут, у горах, після копняка відступали

й терпляче чекали, поки в тебе не відвалиться нога. Як можна увійти в історію, пануючи над таким народцем? Утискати їх було б усе одно, що утискати матрац.

Аби продемонструвати всім, із ким вони тепер мають справу, він уже підняв податки та спалив кілька сіл. Це не справило жодного помітного ефекту.

І ще ці відьми. Вони не давали спокою його думкам.

— Блазню!

Блазень, що закуняв був позаду трону, нажахано підхопився.

— Так!

— Сюди йди, дурню!

Блазень, скорботно брязкаючи дзвіночками, наблизився до господаря.

— Слухай, блазню, тут що, завжди дощ?

— Воля ваша, шанов...

— Просто відповідай на запитання, — сказав лорд Шельметь із залізним терпінням.

— Іноді дощ припиняється, сер. Щоб міг початися сніг. А часом усе королівство вкриває справжній оргулярний туман.

— Оргулярний? — відсутньо перепитав герцог.

Блазень не міг стриматися. Його вуха з жахом почули, як його власні вуста вимовляють:

— Густий, мій пане. Від лалатинського «*orgulum*», що означає густий суп.*

* Насправді слово «*orgulous*» у середньовічній Англії означало «гордість» або «гордий», а пішло від давньогерманського слова «видатний»; можна припустити, що Пратчетт пародіює звичку деяких сучасних англомовних письменників вживати це слово, малозрозуміле багатьом читачам. — *Прим. пер.*

Але герцог не слухав. Слухати варнякання холопів він вважав не вартим зусиль.

— Мені нудно, блазню.

— Тоді дозвольте, повелителю, розважити вас веселими дотепами та добродушними кпинами?

— Ну, спробуй.

Блазень облизнув пошерхлі губи. Насправді він такого не чекав. Королеві Веренцу цілком вистачало для сміху дати блазневі копняка чи пожбурити пляшку йому в голову. Ото був *справжній* король.

— Нумо, я чекаю. Сміши.

Блазень ніби наважився стрибнути у воду з великої висоти.

— Добре, шановний, — пробелькотів він. — Який ліхтар ніколи і не горить, і не світить?*

Герцог наморщив чоло. Блазень відчув, що тягти з розгадкою не варто.

— Та ж той, що намальований! — вигукнув він і злегка вдарив лорда Шельметя надувною палицею та бренькнув на своїй мандоліні — адже це входило в комплект жарту.

Вказівний палець герцога відбарабанив короткий дріб по бильцю трону.

— Так? — сказав він. — А чому?

— Ну, гм-м-м, це, як би сказати, сіль усього жарту, — промимрив блазень і додав: — Мій прадід вважав його одним з найкращих у своїй колекції.

* В оригіналі як «загадка», так і «відповідь» на неї є практично беззмисловним набором слів, частини з яких навіть не існує в англійській мові. Як у цій, так і в деяких інших книгах серії «Дискосвіт» Пратчетт подібним чином нерідко демонструє хронічну нездатність професійних блазнів до дотепних жартів, що пов'язано з особливостями їхнього навчання в Гільдії блазнів. — *Прим. пер.*

— Закладаюся, він розповідав його інакше, — сказав герцог. Він підвівся. — Поклич моїх доїжджачих. Гадаю, я трохи пополюю. Ти можеш приєднатися.

— Мій пане, я не вмію їздити верхи!

Вперше за весь ранок лорд Шельметь посміхнувся.

— Чудово! — сказав він. — Тобі дадуть коня, на якому їздити й неможливо. Ха-ха.

Він опустил погляд на свої бинти. «Треба, подумав він, взяти в зброяра напилек».

Рік поступово минав. Дні терпляче йшли один за одним. Колись, на світанку мультиверсуму, вони намагалися пройти всі одразу, та це не спрацювало.

Томджон сидів під розхитаним столом Г'юла і дивився, як його батько ходить туди-сюди поміж халабуд, жестикулює і говорить. Вітолер завжди жестикулював, коли говорив; якби йому зв'язали руки за спиною, він онімів би.

— Добре, — говорив він. — Як щодо «Королівських мостів»?

— Минулого року ставили, — відповів голос Г'юла.

— Гарзд. Дамо їм «Малло, тирана Хапонського», — сказав Вітолер, і його горлянка плавно перейшла на іншу передачу, від чого голос набув потужності, здатної заглушити посвист вітру на порожній центральній площі міста середніх розмірів. — «В крові прийшов я, І за правом крові, Й ніхто кривавих стін цих не злама...»

— Ми це ставили позаминулого року, — спокійно сказав Г'юл. — В будь-якому разі глядачі по горло ситі королями. Вони хочуть чогось веселенького.

— Не моїми королями, — заявив Вітолер. — Хлопче, люди приходять до театру не посміятися — вони приходять Надихнутися, Навчитися, Здивуватися...

— І посміятися, — ще спокійніше додав Г'юл. — Погляньте сюди.

Томджон почув шарудіння паперу і рипіння лози, з якої плели кошики для антуражу, на один з яких, очевидно, присів Вітолер.

— «Майже чарівник», — прочитав він. — «Або Потіш себе».

Г'юл витягнув ноги під стіл — і тим самим випадково розкрив місце, де перебував Томджон. Він нахилився і витягнув хлопчика з-під столу за вухо.

— Про що там? — спитав тим часом Вінтолер. — Чаклуни? Демони? Бісики? Крамарі?

— Мені найбільше подобається четверта сцена акту другого, — сказав Г'юл, штовхнувши малюка в напрямку скрині зі сценічним причандаллям. — «Кумедне миття підлоги з двома служницями».

— Як щодо сцен з мерцями й ліжками?* — з надією спитав Вінтолер.

— Нема-а, — протягнув Г'юл. — Але можу нашкрябати гумористичний монолог в акті третьому.

— Гумористичний монолог!

— Добре-добре, в останньому акті є місце для діалогу героя з самим собою, — поспішно сказав Г'юл. — За вечір напишу, нема проблем.

* В оригіналі Пратчетт обіграє варіанти «смертне ложе» та «сцени смерті чи сцени в ліжку». — *Прим. пер.*

— І нехай когось заріжуть, — сказав Вітолєр, підводячись. — Хай там буде яке-небудь мерзенне вбивство. Це завжди йде на ура.

Він вийшов розпоряджатися встановленням сцени.

Г'юл зітхнув і взявся за перо. За стінами з мішківини купчилося містечко Вислопєськ, яке незбагненим чином дозволило розмістити себе в улоговині між майже прямо-висними стінами каньйону. Насправді у Вівцєскєлях вистачало рівних поверхонь — от тільки майже всі вони були вертикальними.

Г'юл не любив Вівцєскєлі, і це було дивно — адже то був традиційно гномівський край, а Г'юл був саме гномом. Щоправда, його вигнали з племені багато років тому — не лише через його клаустрофобію, але й через звичку засинати на ходу. Тамтєшній король гномів схильний був вважати, що це не найкращий дар для особи, яка повинна не лише робити замах киркою, а й опустити її куди слід. Тож Г'юл отримав від одноплеменців дуже маленьку торбинку золота, щиросердні побажання доброї дороги та рішуче «прощавай».

Зовсім випадково неподалік саме зупинився Вітолєрів мандрівний театр, і гном не пошкодував дрібної мідної монетки за можливість подивитися «Дракона рівнин». Він переглянув виставу, не ворухнувши жодним м'язом на обличчі, а вже наступного ранку стукав у халабуду Вітолєра з чернеткою «Короля-під-Горою». В принципі, твір вдавсь далеко не шедевром, але Вітолєр був достатньо проникливим, аби зрозуміти, що у волохатій кулеподібній голові живе уява, здатна вмістити весь світ. Тож коли працівники мандрівного театру рушили далі, одному з них довелося час від часу бігти підтюпцем, аби не відставати.

Всесвіт постійно пронизують частинки сирого натхнення. Зрідка одна з них стикається зі сприйнятливим інтелектом, і той відкриває ДНК, чи створює нову форму сонати для флейти, чи винаходить електролампочки, які перегорають удвічі швидше за звичайні. Але більшість частинок так ні в кого і не влучають, і більшості смертних за все життя не дістається жодної.

А декому щастить ще менше: це ті, кому дістаються всі частинки.

Саме до таких належав і Г'юл. Потік натхнення, достатній, аби наситити цілу епоху сценічного мистецтва, постійно струмував у важкий маленький череп, призначений еволюцією хіба що добре витримувати удар сокирою.

Гном облизнув перо і сором'язливо роззирнувся. За ним ніхто не стежив. Він акуратно перекинув на інше місце «Майже чарівника», під яким, як виявилося, лежав столик паперу.

Це була не халтура. Кожну сторінку було полито потом автора, а самі слова ледь продиралися крізь чорнильні плями, мереживо виправлень та закреслень і тоненько прописані вставки. Г'юл хвилю дивився на текст, поки не лишився наодинці зі світом, який складався з нього самого, наступного чистого аркуша і галасливо-прохальних голосів, що сповнювали його сновидіння.

Він почав писати.

Звільнений від і без того необтяжливого нагляду гнома, Томджон відкинув кришку одного з кошиків з реквізитом і, з притаманною дітям ретельністю, почав розпаковувати бутафорські корони.

Гном, вистромивши кінчик язика, акуратно керував пером на його непростому шляху між чорнильними

цятками, що вкривали аркуш. Він уже знав, куди прилаштувати закоханих, чий союз укладено на самих небесах, веселих могильників та горбатого короля. Щоправда, з котами та роликами він ясності ще не дійшов...

Якийсь звук змусив його підняти очі.

— От лихо, хлопче, — сказав він. — Вона ж тобі завелика. Поклади на місце.

Дискосвіт плив крізь зиму.

Чесне перо в жодному разі не опише зимові Вівцескелі як зачарований морозами пейзаж, де кожна гілочку дерева щільно вкрито глазур'ю льодяного криштива. Вівцескельна зима не морочить собі голову такими речами; це — відкритий вхід в первісний холод, що панував ще до сотворення світу. Зима у Вівцескелях — це сніг у кількох ярдів завглибшки та ліси у вигляді вкритих заметами присмеркувато-зелених тунелів. Це — вітер, настільки ледачий, що він не обдуває людей, а дме просто крізь них. Сама думка про те, що взимку може бути весело, ніколи не виникла б у головах тутешніх мешканців, які мають аж вісімнадцять різних слів на позначення слова «сніг»*.

Привид короля Веренца вештався мурами, голодний та самотній, споглядав свої улюблені ліси та чекав на свій шанс.

Це була зима знамень. Ночами на замороженому небосхилі іскрилися комети. Вдень важкі хмари повзли над землею у вигляді драконів та китів. У Свиноспинську народилося двоголове кошеня — але, оскільки по чоловічий

* Усі з них, на жаль, нецензурні. — *Прим. авт.*

лінії батьком щонайменше тридцяти поколінь тутешніх кошенят був Грібо, можливо, це було не таким уже й знаменням.

Втім, у Міцних Горішках півень зніс яйце і мусив вислухати цілу купу вкрай незручних запитань надзвичайно особистого характеру. В Ланкрі один чоловік божився, що бачив іншого чоловіка, який на власні очі бачив, як дерево взяло й пішло собі. Десь пролилася коротка, але потужна злива з криветок. У небесах з'являлися дивні вогні. Гуси стали ходити задом наперед. І над усім цим переливалися гігантські полотнища холодного пломеню, що називається Серцесвітним сяйвом, або ж Серцесвітними вогнями, чії морозні барви розфарбовували опівнічні сніги.

Безумовно, в усьому цьому не було нічого незвичайного. Вівцескелі простяглися поперек потужного магічного поля Дискосвіту на кшталт залізного бруска, кимось упущеного поперек колії метро, тож місцевість була настільки насичена магією, що та регулярно сама собою вивергалася в навколишній простір. В таких випадках місцеві мешканці прокидалися серед ночі, бурмотіли: «Знову ці клятві знамення», — і засинали знову.

Минув Кнурвечір, позначивши початок нового року. І до переляку раптово... нічого не сталося.

Небеса лишалися чистими, сніги — глибокими й хрусткими, ніби справжня глазур.

Замерзлі ліси були оповиті тишею і відгнали жерстю. З неба не падало нічого, крім нечастих сніжинок.

Один мандрівник пройшов торф'яниками від Свиноспинська до Ланкру і не побачив жодного безголового собаки, ходячого дерева, примарної карети, комети чи

навіть болотяних вогнів. Його довелося доправити до найближчого шинку і влити в нього дозу, аби він хоч трохи рознервувався.

Стоїцизм вівцескельців, що впродовж багатьох років розвивався як свого штабу національний опір безладу магічної стихії, виявився безсилим перед такими раптовими змінами. Відчуття у всіх було таке, ніби зненацька замовк шум, до якого ти так звик, що й не чув його, поки він не пропав.

Натомість Бабуня Дощевіск, затишно лежачи під купою ковдр у холоднечі спальні, почула дивний звук — схоже, на першому поверсі. На Кнурвечір — єдина ніч у довгому році Дискосвіту, коли відьми не виходять з дому (принаймні так передбачає традиція). Тож Бабуня лягла рано, в компанії з торбиною яблук і кам'яною флягою, що правила за грілку. Але щось порушило її дрімоту.

Пересічна особа в подібній ситуації обережно рушила б униз, можливо, озброївшись кочергою. Бабуня ж обхопила коліна і відправила на пошуки свою свідомість.

В будинку нічого незвичайного не було. Вона відчувала крихітні й меткі думки мишей та розпатлані думки своїх кіз, що куняли в зручній атмосфері власного метеоризму. Голодна сова раптово ковзнула над дахом кинджально-гострим згустком зосередженості.

Бабуня збільшила зусилля, і її внутрішній слух сповнило ледь чутне стрекотіння комах у соломі даху та шарудіння шашелю в балках. Тут теж не було нічого цікавого.

Стара відьма згорнулася калачиком і занурилася свідомістю в довколишній ліс. Там панувала цілковита тиша, лише зрідка порушувана глухим звуком від падіння з гілок налиплого снігу. Хоча життя наповнювало ліс навіть

серед зими — тільки цей час воно проводило уві сні по барлогах або в анабіозі під корою дерев.

Все було як завжди. Вона розширила свою свідомість далі, до гірських торф'яників та потайних стежок, де вовки мовчки бігли підмерзлим снігом; вона відчула їхні свідомості, гострі, як ножі. Ще вище — але серед снігів не було нічого, крім зграй соболячки*.

Все було, як мало бути, за тим винятком, що все було не так. Щось... так, щось *живе* було десь неподалік, юне і древнє водночас, і...

Бабуня ще раз проаналізувала свої відчуття. Так. Там було щось занехаяне. Щось прокляте. Щось самотнє. І...

Вона знала, що такі відчуття ніколи не бувають простими. Зніміть з них поверхове, і виявите дещо зовсім інше...

Вона відчувала: якщо воно дуже швидко не перестане почуватися занехаяним і самотнім, воно стане *злим*.

А вона ніяк не могла його знайти. Вона здатна була визначити розташування мікроскопічних свідомостей лялечок, що зимували під замороженим шаром раніше зопрілого листя, земляних черв'їв, які заривалися дедалі глибше в іще не промерзлий ґрунт, й іноді навіть людей. Останнє вважалося найважчим, адже в людських головах тісниться стільки думок водночас, що локалізувати їх практично неможливо — це ніби намагатися прицвяхувати туман до стіни.

* Соболячка — маленький пухнастий звір, названий так чи то за хутро, чи то за звичку кидатися на різні об'єкти. Втім, цей звір обережніший за свого родича леммінга: соболячка, як правило, кидається лише на маленькі камінці. — *Прим. авт.*
Див. також примітку на с 46. — *Прим. пер.*

Не тут... І не тут... Вона відчувала його скрізь навкруги і водночас не могла помітити жодного джерела цього відчуття. Вона дісталася до найдрібнішої істоти в королівстві, але їй там нічого не виявила.

Бабуня Доцевіск сіла на ліжку, запалила свічку і, дивлячись у стіну, потяглася по яблуку.

Вона не любила поразок. Десь неподалік було щось, що всотувало магію, росло і здавалося таким живим, що сповнювало своїм існуванням увесь простір навколо її дому — а вона не могла його знайти.

Вона обгризла яблуку до серцевини і акуратно поклала залишки на лоток підсвічника. Потім задмухала свічку.

Холодний оксамит ночі знову заповнив кімнату.

Бабуня вирішила наостанок спробувати ще раз. Можливо, вона шукала не там...

За мить вона лежала на підлозі, притиснувши до голови подушку.

І чому вона вирішила, що воно має бути *маленьким*?!

Ланкрський замок трусило. Не те щоб дуже сильно, але цього їй не треба було — адже замок був збудований так, що починав хитатися від найлегшого вітерцю. Маленька вежка похилилася і, повільно обертаючись, зникла в туманних глибинах каньйону.

Блазень лежав на кам'яній плитці й дрижав уві сні. Він цінував надану йому честь (якщо це була честь), але спання в коридорі постійно викликало в нього спогади про Гільдію блазнів, за сірими стінами якої він продрижав усі сім жахливих років свого навчання. Втім, плитка в замку була таки дещо м'якшою за ліжка в Гільдії.

За кілька футів раптом тихо брязнув виставлений біля стіни рицарський обладунок. Спис у кольчужній рукавиці вібрував усе сильніше, доки, розітнувши повітря, як кажан на полюванні, не вирвався й не роздробив одну з плиток просто біля блазневого вуха.

Блазень сів і зауважив, що його продовжує трусити. Власне, трусити продовжувало підлогу, на якій він сидів.

В покоях лорда Шельметя ці струси вивергли каскади пилу зі старовинного ліжка з балдахіном. Сам герцог прокинувся через те, що йому наснилося, ніби по замку з гупанням гасає якийсь гігантський звір. Прокинувшись, герцог нажахано подумав, що це цілком може бути правдою.

Зі стіни зірвався портрет якогось давно померлого короля. Герцог заверещав.

Балансуючи на підлозі, що тепер ходила хвилями, як море, в приміщення ввалився блазень. Герцог вивалився з ліжка і схопив чоловічка за жакет.

— Що коїться? — просичав він. — Це землетрус?

— У наших місцях їх не буває, мій пане, — відповів блазень і був негайно збитий з ніг кріслом-гойдалкою, що непомітно переповзло килим.

Герцог прожогом метнувся до вікна і втупився в обліті місячним сяйвом ліси. Закутані в біле дерева розгойдувалися в непорушному нічному повітрі.

На підлогу звалився шмат штукатурки. Лорд Шельметь крутнувся на місці і відірвав блазня на добрий фут від підлоги.

До численних вигод буття, з якими герцог не знався, належало й невігластво. Він полюбляв розуміти, з чим має справу. Концепція святої простоти його не приваблювала.

— Це все відьми, так? — прогарчав він. Його ліва щока почала смикатися, як рибина на суходолі. — Це вони там чаклюють? Зурочують мій замок?

— Воля ваша, дядечку, але...

— Вони правлять цим краєм, еге ж?

— Ні, мій пане, вони ніколи...

— *Тебе хтось питає?*

Дріж, що тепер тіпала блазнем від страху, перебувала в точній антифазі зі струсами замку, тож блазень видавався єдиним об'єктом, що перебував абсолютно непо-рушним.

— Е-е-е, ви, мій пане, — пробелькотів він.

— Ти що, сперечаєшся зі мною?!

— Ні, мій пане!

— Я так і думав. Ти змовився з ними, еге ж?

— Мій пане! — скричав не на жарт приголомшений блазень.

— Ви тут усі змовилися! — прогарчав герцог. — Вся банда! Ви, зграя підбурювачів!

Він віджбурнув блазня, розчахнув засклені двері на балкон і, вискочивши в морозяну ніч, окинув спляче королівство знавіснілим поглядом.

— Гей ви там, чуєте? — пронизливо вигукнув він. — Я — король!

Замок перестав труситися так раптово, що герцог ледь не втратив рівновагу.

Проте він швидко відновив її, після чого струсив із нічної сорочки пил.

— Оце вже краще, — мовив він.

Але «оце» було ще гірше. Тепер ліс прислухався. Усі промовлені слова ковтав його мовчазний вакуум.

У лісі щось було, і герцог відчував це щось. Воно мало досить сил, аби трусити замок, — а зараз споглядало герцога і слухало його.

Герцог дуже обережно позадкував, наосліп шукаючи рукою дверну клямку. Задкуючи, він ступив у кімнату, зачинив двері й швидко запнув портъери.

— Я — король, — повторив він уже спокійнішим тоном. Після чого поглянув на блазня, який відчув, що від нього чогось чекають.

«Це — мій пан і господар, — подумав блазень. — Я їв його сіль, чи як там воно у тій приказці. В Гільдії мене навчали берегти вірність господареві до останку, навіть якщо всі інші покинуть його. Не має значення, добрий господар чи лихий — кожному владареві потрібен свій блазень. Це — головне. Навіть якщо він явно на три чверті божевільний, я — його блазень, доки один із нас не полишить цей світ».

Раптом блазень із жахом усвідомив, що герцог плаче.

Він понишпорив у рукаві і видобув не надто чистого червоно-жовтого носовичка, обшитого дзвіночками. Герцог прийняв його з виразом уклінної вдячності й висякався — та раптом відірвався від носовичка і з мерехтінням божевільної підозри в очах вирячився на нього.

— Що бачу я? Передо мною кинджал?* — пробурмотів він.

— Гм... Ні, мій пане. Це, розумієте, носовичок. Якщо придивитися, різницю помітити неважко: у носовичка не такі гострі краї.

* Цитату з п'єси Шекспіра «Макбет» подано в перекладі Бориса Тена. — *Прим. пер.*

— *Розумничок*, — промимрив герцог.

«Ні, він божевільний на всі сто, — подумав блазень. — Остання клепка вилетіла. Мізки вже так перекутило, що можна замість штопора використовувати».

— Опустися на коліна поруч зі мною, мій блазню.

Блазень виконав наказ. Герцог поклав йому на плече долоню, обмотану потемнілим від крові бинтом.

— Чи вірний ти мені, блазню? — спитав він. — Чи можу я покластися на тебе?

— Я присягав бути зі своїм паном до смертної години, — прохрипів той.

Герцог наблизив своє божевільне обличчя впритул до блазневого, і той поглянув просто у наліті кров'ю очі.

— Я не хотів, — змовницьки прошипів герцог. — Мене змусили. Я не хотів...

Вхідні двері розчахнулися. Отвір заповнила постать герцогині, що мала, загалом, аналогічні обриси.

— Ліонелю! — гаркнула вона.

Блазень був вражений миттєвою зміною в герцогових очах. Безумний червоний вогонь зник, усмоктався всередину черепа, а натомість прийшов такий знайомий блазневі жорсткий блакитний погляд. Блазень здогадувався, що це ще жодним чином не означало, ніби герцог отямився. Навіть холод його притомності був, на свій лад, божевільним. Розум герцога працював, як годинник — і, як і годинник, періодично видавав «ку-ку!».

Лорд Шельметь спокійно підвів очі.

— Так, моя люба?

— Що це все означає?

— Гадаю, це все через відьом, — відповів лорд Шельметь.

— Не думаю, що... — почав був блазень. Але погляд леді Шельметь не просто затулив йому рота, а й майже увігнав його самого в стіну.

— Це ясно, ідіоте, — сказала вона.

— Я — блазень, моя пані.

— Яка різниця, — кинула вона і знову обернулася до свого чоловіка.

— Отже, — похмуро сказала вона, — вони знову тебе ігнорують?

Герцог знизав плечима.

— Як же я можу опиратися чарам? — сказав він.

— Словами, — ляпнув блазень і тут-таки про це пошкодував. Тепер обоє дивилися на нього.

— Що? — перепитала герцогиня.

З розгубленості блазень упустив мандоліну.

— В... в Гільдії, — почав він, — нас вчили, що слова можуть бути сильнішими навіть за чари.

— Бовдур! — сказав герцог. — Слова — це просто слова. Набір складів. Слово — не камінь... — він зробив паузу, смакуючи новонароджений афоризм, — ...ока не виб'є*.

— Мій пане, деякі слова таки можуть, — сказав блазень. — Брехун! Узурпатор! Убивця!

Герцог сахнувся назад і увіп'явся пальцями в бильця трону. Він тремтів.

— Звичайно, в цих словах немає правди, — поквапився блазень. — Але вони ширяться, як непомітний вогонь під торф'яниками, від якого зрештою загориться і...

* В оригіналі герцог «винаходить» англійську приказку «*stick and stones may break my bones, but words will never hurt me*» («кийок і каміння можуть зламати мої кістки, але слова мене не поранять»), яку зазвичай використовують діти у відповідь на образи з боку однолітків. — *Прим. пер.*

— Так! Так! — скрикнув герцог. — Я чую їх, чую весь час! — він подався вперед і просичав: — Усе це відьми!

— Тоді, тоді, тоді, — затарабанив блазень, — тоді їх теж можна перемогти за допомогою слів. Словами можна боротися навіть із відьмами.

— І якими ж словами? — замислено промовила герцогиня.

Блазень розвів руками.

— Стара карга. Лихе око. Безтолкова баба.

Герцогиня підняла одну зі своїх густих-густих брів.

— А ти не такий уже й ідіот, — сказала вона. — Ти говориш про силу чуток.

— Саме так, моя пані, — блазень закотив очі. У що він вплутався?

— Це все відьми, — прошепотів герцог, ні до кого не звертаючись. — Ми розкриємо правду про них усьому світові. Вони — це зло. Це вони знову й знову повертають на мої руки... кров. Навіть шмергель не допомагає.

Коли Бабуня Дощевіск поспішала вузькими замерзлими лісовими стежками, поштовхи почалися знову. Велика грудка снігу звалилася з гілки й розсипалася від удару об Бабунин капелюх.

Вона знала, що порушує правила. Навіть враховуючи те, що її турбувало — що б це не було, — вихід відьми з дому в Кнурвечір був нечуваною річчю. Це суперечило традиції. Ніхто не знав, чому, але так воно було заведено.

Вона вийшла на торф'яник і покрокувала по ламкому вересу, оголеному вітром від снігу. Низько над обрієм висів молодик, блідо підсвічуючи навислі над відьмою гори.

Там був зовсім інший світ, у який навіть відьми не варто було потикатися без крайньої потреби. Там збереглися залишки пейзажів, що панували одразу після народження світу з космічного холоду: зеленкувата крига, гострі лева хребтів і глибокі потайні долини.

Ця місцевість не була призначена для людських істот. При цьому вона не була їм ворожою — не більше, ніж цеглина чи хмара — але була моторошно, моторошно байдужою.

До того ж тепер за нею спостерігало Воно. Свідомість, не схожа на жодну їй досі відому, приділила відьми чималу частку своєї уваги. Бабуня підняла погляд на скрижанілі схили, майже очікуючи, що на тлі зоряного неба ви-малюється тінь розміром із гору.

— Хто ти? — гукнула вона. — Що тобі треба?

Луна розкотила відголоски між скелями. Десять між вершин із гуркотом зійшла лавина.

На торф'янику, де влітку куріпки переховувалися в заростях, без увагу цвірінькаючи, наче говіркі юродиві, вертикально стояла кам'яна брила. Це було приблизно те місце, де межували території двох відьом — хоча формальних кордонів відьми, ясна річ, не визнавали.

Витесана з блакитнуватою каменю брила була заввишки з високого чоловіка. Вона вважалася надзвичайно чародійською, бо хоч була лише одна, ніхто ніколи не міг її порухувати; як тільки брила помічала, що хтось до неї придивляється — одразу зникала з поля зору. Вона явно мала найнезалежнішу вдачу серед усіх відомих в історії монолітів.

Також вона була одним із численних звалищ магичних відходів, що зосереджувалися у Вівцескелях. Сніг на

декілька ярдів навколо розтанув, і з землі здіймались ледь помітні випари.

При появі Бабуні брила відповзла і стала з підозрою спостерігати за нею з-за дерев.

Бабуня ще десяток хвилин прочекала, доки на іншій стежині не з'явилася Маґрат. Стара відьма давно вже відчула, що її молодша колега поспішила сюди зі Скажених Горностаїв — села, відомого тим, що тамтешні добродушні мешканці все, крім відтинання голови, лікували масажем вух та гомеопатичними квітковими настоянками.* Маґрат захекалася; на ній була лише шаль, накинута поверх нічної сорочки, яку можна було б назвати надто демонстративною, якби Маґрат мала що демонструвати.

— Ти теж це відчула? — спитала вона.

Бабуня кивнула.

— Де Гіта? — спитала вона.

Вони обидві поглянули на стежку, що вела до Ланкру, — купки вогників у сніговому напівморозі.

Вечірка була в розпалі. Світло лилося з вікон на вулицю. В двері та з дверей рухалися цілі черги. Зсередини чулися вибухи сміху, брязкіт розбитого скла та дитячий плач. Ясно було, що сімейне життя в домі Тітуні Оґґ досягло апогею.

Дві відьми, вагаючись, зупинилися неподалік.

— Гадаєш, маємо увійти? — боязко спитала Маґрат. — Нас наче не запрошували. І ми навіть без пляшки.

* І це діяло — як і більшість відьомських методів, незалежно від форми. — *Прим. авт.*

— По-моєму, там уже й так забагато пляшок, — неохвально відповіла Бабуня Дощевіск. Цієї ж миті з дверей, хитаючись, з'явився якийсь чолов'яга, ригнув, налетів на Бабуню, пробелькотів: «З К-кнур-ве-вечором, п-пані», — поглянув їй у вічі і миттю протверезів.

— *Ланно*, — різко виправила Бабуня.

— Я страшенно перепрошую... — почав він.

Бабуня з королівською гідністю оминула його і рушила до дверей.

— Ходімо, Маґрат, — звеліла вона.

Ґвалт усередині наближався до рівня больового порогу. Тітуня Оґґ обійшла традицію, лишившись удома, але зате запросивши до себе все село; рівень забрудненості повітря всередині давно перевищив вимірювальні можливості будь-яких санітарних служб. Бабуня проклала шлях у людському місиві, орієнтуючись на надтріснутий голос, який докладно роз'яснював світові, що серед усіх неймовірно різноманітних тварин їжачку ще дуже пощастило.

Тітуня Оґґ сиділа в кріслі біля каміна з квартою в одній руці, а іншою рукою, в якій була затиснута сигара, дигригувала. Побачивши Бабуню, вона радісно вищирилася.

— Превед, стара шкириндо! — хрипко закричала вона, перекриваючи довколишній галас. — Таки зазирнула, молодця! Вищий чарочку. Чи дві. Здоров, Маґрат. Бери собі крісло і не звертай уваги на того довбанутого котяру.

Ґрібо, який, згорнувшись на камінній полиці, спостерігав за святкуванням через єдине напівзаплющене жовте око, роздратовано махнув хвостом.

Бабуня сиділа в кріслі пряма, як шомпол, схожа на статую — алегорію шляхетності.

— Нам скоро йти, — сказала вона, застережливо зиркнувши на Маґрат, яка невпевнено потяглася до чаші з арахісом. — Бачу, ти зайнята. Ми тільки хотіли поцікавитися, чи не помітила ти... чогось незвичайного. Сьогодні. Нещодавно.

Тітуня Оґґ наморщила лоба.

— Дарронів старший прихворів, — сказала вона. — Від батькового пива.

— Якщо він не захворів на щось *надзвичайне*, — говорила Бабуня, — то я сумніваюся, що йдеться про те, про що я питала.

Вона окреслила в повітрі складний магічний знак, що, втім, цілком пройшло повз Тітунину увагу.

— А ще хтось виліз на стіл танцювати, — продовжила та, — і гепнувся просто в гарбузовий соус нашої Ріт. Оце ми реготали.

Бабуня звела брови і багатозначно приклала пальця до носа.

— Я натякаю на явища *іншої* природи, — похмуро повідомила вона.

Тітуня Оґґ нерозуміюче втупилася в неї.

— У тебе щось з оком, Есме? — припустила вона.

Бабуня Дощевіск зітхнула.

— Просто зараз відбуваються надзвичайно тривожні сплески напруги магічного поля, — на весь голос сказала вона.

В приміщенні запала тиша. Всі втупилися у відьом — крім Дарронового старшого, який скористався нагодою продовжити свої експерименти з алкоголем. Та за кілька митей кілька десятків розмов поновилися так само швидко, як урвалися перед тим.

— Гадаю, непогано б нам вийти та поспілкуватися у більш приватній атмосфері, — сказала Бабуня, коли їх знову огорнуло заспокійливе гудіння голосів.

Вони усамітнилися в пральні, й Бабуня спробувала описати виявлену нею загадкову сутність.

— Воно десь у горах, у гірських лісах, — пояснювала вона. — І Воно дуже велике.

— Мені здалося, що Воно когось шукає, — додала Маґрат. — Воно нагадало мені великого собаку. Собаку, який загубився. І розгубився.

Бабуня подумала. Її відчуття були у чомусь такими ж...

— Так, — вголос сказала вона. — Щось таке. *Дуже великий собака.*

— Занепокоений, — сказала Маґрат.

— І щось шукає, — докинула Бабуня.

— І починає сердитися. — продовжила Маґрат.

— Так, — погодилася Бабуня, впритул дивлячись на Тітуню Оґґ.

— Може, це троль, — припустила та. — Я в кімнаті майже цілу пінту залишила, — додала вона з докором.

— Гіто, я знаю, на що схожа свідомість троля, — сказала Бабуня. Її тон не був жорстким чи гнівним, і саме це змусило Тітуню завагатися.

— Кажуть, ближче до Осердя водяться дуже великі тролі, — повільно промовила вона. — І крижані велетні, і здоровенні кошлаті як-їх-там, що мешкають вище лінії снігів. Але ж ти не про щось подібне, так?

— Так.

— Ох.

Маґрат відчула, що трохи тремтить. Вона нагадала собі, що відьма цілковито контролює власне тіло, і холодок,

що пробіг їй по шкірі під тонкою нічною сорочкою, є тільки наслідком її уяви. На жаль, уяву вона мала хоч куди.

Тітуня Огг зітхнула.

— То погляньмо, — сказала вона і зняла кришку з великого мідного казана.

Тітуня Огг ніколи не поралася у пральні, бо всім пранням завідували її невістки — ціле плем'я непримітних і слухняних жіночок, чиїх імен вона не завдавала собі клопоту запам'ятовувати. Відтак ця пральня перетворилася на звалище висохлих цибулин, прогорілих каструль і банок із закислим осиним джемом. Вогню під казаном не розпалювали років десять. Цегла пічки покришилася, і де-не-де крізь неї стирчали паростки папороті. Вода в казані була чорна, як чорнило; ходили чутки, що він не має дна. Онукам та онучкам Огг регулярно натякали, що в його глибинах мешкають доісторичні чудовиська — адже Тітуня вважала, що підтримування в дітях стану постійного остраху є необхідною складовою чарівного дитинства.

Влітку пральня правила за льох для охолодження пива.

— Гадаю, все відбудеться нормально, — сказала господиня. — Маґрат, перевір, чи зачинені двері.

— Що ти задумала? — спитала Бабуня. Вибір способу дії належав винятково Тітуні Огг, оскільки вони перебували на її території.

— Завжди кажу, що зі старим добрим Прикликанням не помилишся, — сказала та. — Ох і давно я цього не робила.

Бабуня Дощевіск спохмурніла. Маґрат швидко заговорила:

— Але ж ти не можеш цього зробити! Тобто — тут. Для цього потрібні справжній казан і чарівний меч. І октограма. І ще спеціальні прянощі і всіяке таке...

Бабуня й Тітуня обмінялися поглядами.

— Це не її провина, — пояснила Бабуня. — Це все ті гемери, яких вона ото понакупляла, — вона обвела занедбану пральню поглядом. — Як правило, досить і підручних засобів.

Стара відьма підняла облізлу поперечину для сушіння білизни і замислено зважила її в руці.

— *Закликаємо тебе й закликаємо тебе силою чарів,* — Бабуня на мить спинилася, — *цієї важкої та страшної поперечини...*

По воді в казані пішли дрібні брижі.

— *Воззри, як розсіваємо ми,* — Маґрат зітхнула, — пральню соду з давно минулим терміном придатності та крихти надзвичайно засохлого мила, і все це — на честь твою. Тітуню, ну справді, навряд чи...

— Тихо! — звеліла Бабуня Дощевіск. — Тепер ти, Гіто.

— *Тебе молю й тобі велю явитися,* — прорекла Тітуня, — в ім'я Потайного Знання облізлої щітки та Магічного Щита пральної дошки, — вона помахала згаданою щіткою.

Відтискачку вирішили не задіювати.

— Чесність — це дуже добре, — пролопотіла Маґрат. — Але ж...

— Послухай, дівчинко, — сказала Бабуня. — Демонів не цікавить зовнішній вигляд речей... чи звучання слів. Значення має те, що ти думаєш. Змирися з цим.

Маґрат спробувала уявити, що старий побляклий шматок соди насправді є найрідкіснішим на світі трунком з далекої Хапонії, хіміаом чи як воно зветься. Це було нелегко. Одні тільки боги знали, що за демон може відгукнутися на таке Прикликання.

Бабуня теж почувалася трохи ніяково. Ні, демони її не бентежили, а вся ця метушня з замовляннями та пральним причандаллям надто скидалася на безглузді забавки чарівників. Але її дратувала необхідність впрошувати цих істот, підвищуючи їхню самооцінку. Демони мають з'являтися, щойно їх покличуть.

Але кодекс поведінки відьом залишав право вибору ритуалу за господинею дому. А Тітуня Отґ ставилася до демонів із симпатією — принаймні до тих, що були чоловічої статі чи хоча б мали такий вигляд.

Тож наразі Бабуня мусила почергово то лестити, то погрозувати Нижньому Світові облізлюю поперечиною для сушіння білизни. Відьма навіть дещо здивувалася власній зухвалості.

Вода на мить завирувала, потім стала дзеркально гладенькою, а тоді, з раптовим тихим «бульк», з неї виринула голова. З рук Маґрат випало мило.

Це була досить симпатична голова — можливо, коли не рахувати певного сліду жорстокості в куточках очей та дещо гачкуватого носа, та все ж наділена красою брутального штибу.

Нічого дивного тут не було: оскільки демон лише транслював у цю реальність своє зображення, ніщо не заважало йому зробити це зображення яким завгодно. Лискучочорна в непевному місячному світлі, голова повільно повернулася.

— В чому справа? — поцікавилася вона.

— Ти хто? — без церемоній запитала Бабуня.

Голова обернулася до неї.

— Моє ім'я твоєю мовою не виговориш, жінко, — сказала вона.

— Це мені вирішувати, — заявила Бабуня, додавши: — І не смій звертатися до мене «жінко».

— Гаразд. Мене звать ВкертГлтл-джвлпклз, — самовдоволено повідомив демон.

— І де ж ти був, коли роздавали голосні? За дверима лишився? — спитала Тітуня Огг.

— Отже, пане... — Бабуня затнулася лише на мить, — пане ВкертГлтл-джвлпклз, гадаю, ви хотіли б знати, навіть що ми вас викликали.

— Ти висловлюєшся неправильно, — сказав демон. — Треба казати...

— Помовч. Май на увазі, ми маємо Чарівний Меч та Магічний Щит.

— Радий за вас. Хоча мені вони здаються поперечиною для сушіння і пральною дошкою, — усміхнувся демон.

Бабуня роззирнулася. Куток пральні був завалений трісками для розпалювання пічки, а перед ними стояли великі козли для пиляння дров. Дивлячись демонові в очі, Бабуня щосили опустила поперечину просто на них.

У мертвій тиші дві половини козел гойднулися вперед, назад, і плавно впали на купу трісок.

Обличчя демона лишалось незворушним.

— Вам дозволено три запитання, — повідомив він.

— Чи не відбувається в королівстві чогось незвичайного? — спитала Бабуня.

Демон, здавалося, замислився.

— І не здумай збрехати, — рішуче застерегла Маграт. — Бо дістанеш щіткою.

— Ви маєте на увазі щось незвичайніше, ніж зазвичай?

— Відповідай уже, — сказала Тітуня. — Мені ноги змерзли.

— Ні. Нема нічого незвичайного.

— Але ми відчули... — почала Маграт.

— Чекай, чекай, — промовила Бабуня. Її вуста заворушилися безгучно.

Демони були як джини чи професори філософії: якщо ви не формулювали запитання *абсолютно* однозначно, вони з радістю давали вам абсолютно точну і при цьому цілком беззмістовну відповідь.

— Чи не з'явилося в королівстві чогось, чого тут не було раніше? — навмання запитала вона.

— Ні.

Традиція дозволяла тільки три запитання. Бабуня спробувала сформулювати таке, щоб від нього не можна було ухилитися. Та потім вирішила, що обрала неправильний підхід.

— Що, в біса, у нас відбувається? — уважно добираючи слова, спитала вона. — І не намагайся викрутитися, бо зварю живцем.

Демон, здавалося, завагався. До такого підходу він був не готовий.

— Я протестую проти подібних погроз, — заявив демон, але його голос був просякнутий невпевненістю.

— Ми не маємо часу панькатися тут із тобою всю ніч, — сказала Бабуня. — Нехай такими заморочками бавляться чарівники, а в нас діло горить.

— І кипить, — докинула Тітуня.

— Послухайте, — майже заскiмлив демон, — нам же не можна ділитися інформацією без обмежень. Такі правила, ви ж знаєте.

— Маґрат, там у каністрі на полиці є трохи олії для розпалювання, — сказала Тітуня.

— Гаразд, що, коли я скажу вам... — почав демон.

— Так? — підбадьорила Бабуня.

— ...ви мене не здасте? — завершив він.

— Ані словом, — пообіцяла відьма.

— Ні пари з вуст, — додала Маґрат.

— В королівстві не з'явилося нічого нового, — сказав демон, — але земля прокинулася.

— Тобто? — спитала Бабуня.

— Земля нещасна. Їй потрібен король, який про неї дбав би.

— Але як... — почала Маґрат, та жест Бабуні змусив її замовкнути.

— То населення тут ні до чого, еге ж? — спитала стара відьма.

Лискуча голова кивнула:

— Схоже, що ні.

— Але що... — почала Тітуня, але Бабуня приклала пальця до її вуст.

Потому вона повернулася і підійшла до вікна, що відкривало вид на запилений цвинтар торішніх мух та крилець метеликів серед густого павутиння. Непевне марево за обмерзлою шибкою свідчило, що, всупереч усякій логіці, світові відпущено ще один день.

— Можеш пояснити, чому це відбувається? — спитала вона, не обертаючись.

Отже, напередодні вона мала справу зі свідомістю цілого краю... Це таки справляло враження.

— Я простий демон. Звіди мені знати? Мені відомо, що відбувається, але не чому і як.

— Ясно.

— Тепер я можу йти?

— М-м-м?

— Будь ласка.

Бабуня випросталася.

— А. Так. Гуляй звідси, — неуважно сказала вона. — Дякуємо.

Голова й не ворухнулася. На вигляд вона була такою ж нездатною рухатися, як готельний портъє, який щойно перетягав на п'ятий поверх півтора десятка валіз, показав усім гостям їхні ванні, збив подушки і перевіряв, чи розправлено всі штори.

Переконавшись, що натяку ніхто не зрозумів, демон тихо спитав:

— А чи не важко було б вам вигнати мене згідно з правилами екзорцизму?

— Що? — перепитала занурена в роздуми Бабуня.

— Мені б Вигнання за всіма правилами, — повторила голова. — «Гуляй» звучить не дуже відповідно.

— А. Та будь ласка, якщо тобі від цього стане легше. Маґрат!

— Так? — злякано спитала Маґрат.

Бабуня сунула їй поперечину.

— Зроби, будь ласка.

Маґрат прийняла поперечину з того боку, котрий, на її думку, Бабуня вважала руків'ям Магічного Меча, і усмінулася.

— Звичайно. Так. Гаразд. Гм. Щезни, духу зла, у найчорнішій безодні...

Голова, задоволено усміхаючись, слухала. Поступово вона опливла, як віск на свічі. Останні її розбірливі слова майже потонули в нуртуванні води в казані:

— Гуляю зві-і-і-ідси...

Бабуня рушила додому, коли на сніг уже кидав відблиски холодний рожевий світанок.

Вдома щось було не так. Кози в повітці тривожилися. Шпаки під дахом буркотали і клацали своїми псевдозубами. На кухні під буфетом верещали миші.

Відьма заварила чаю, зауваживши, що кожен спричинюваний нею звук лунав дещо гучніше, ніж мав би. Упущена в мийку ложечка спричинила ефект удару молота по дзвону.

Стикаючись з організованими чарами, Бабуня завжди почувалася незатишно — чи, як вона сама формулювала, ніяково. Вона помітила, що пересувається по хаті в пошуках справ, які треба зробити, і забуває про них, не завершивши. Напружена, вона стала просто ходити туди-сюди холодною підлогою.

Трапляється, що мозок знаходить собі найбезглуздіші заняття, аби уникнути свого прямого обов'язку — думати. Сторонній спостерігач, якби він був, здивувався б, з якою ретельністю Бабуня бралася за протирання полицки для чайників, очищення миски для фруктів від присохлих горішків та виколупування за допомогою чайної ложки скам'янілих хлібних крихт, що позастрягали в щілинах між плитками підлоги.

Тварини мають свідомість. Люди теж її мають, хоча людська свідомість подібна до розмитої туманності. Свідомість мають навіть комахи — крихітні іскорки в пільмі несвідомого.

Бабуня вважала себе кимось на кшталт експерта зі свідомостей. Вона була глибоко переконана, що такі об'єкти, як ландшафт, свідомості не мають.

Та заради богів, вони ж *неживі!* Ландшафт — це...

Хвилинку-хвилинку... В мозок Бабуні обережно прокралася якась стороння думка і боязко спробувала повернути її увагу.

Спосіб, у який ці занурені в себе ліси могли отримати свідомість, таки існував. Бабуня сіла, не випускаючи з рук шмат зачерствілої хлібини, і незрячим поглядом втупилася в камін. Її внутрішній погляд проник далі, аж до завалених снігом лісових лабіринтів. Так. Раніше їй це не спадало на думку. Звичайно, подібна свідомість мала би бути зліплена з сукупності всіх інших, менших, свідомостей, носії яких і склали ліс; свідомостей трав, птахів, ведмедів, навіть великих неповоротких свідомостей дерев...

Бабуня сіла в крісло-гойданку, яке негайно почало гойдатися без жодних зусиль з її боку.

Вона часто уявляла собі ліс гігантською пухкою істотою — але, як висловився б на її місці який-небудь чарівник, лише «метахворично». Влітку ця істота була сповнена сонного муркотіння джмелиних крилець, під час осінніх бур — розгнівано шуміла, а взимку згорталася калачиком і засинала. Але тепер Бабуня почала схилитися до думки, що ліс був не просто поєднанням багатьох різних сутностей, а й окремою сутністю. Живою — хоча й не в тому розумінні, як, скажімо, землерийка.

Як мінімум, він жив *значно повільніше*.

Цей момент мав бути важливим. Як швидко могло битися серце лісу? Можливо, раз на рік. Десь так. Зараз же ліс просто чекав на яскравіше сонце та триваліші дні, коли мільйони галонів соків ринуть від коренів до верхівок дерев від однієї надпотужної систоли, відлуння якої буде надто всеохопним та гучним, аби його можна було почути.

І тут Бабуня прикусила губу.

Вона щойно подумки промовила слово «систола», якого точно не було в її лексиконі.

В її голові було щось стороннє.

Хтось сторонній.

Та чи їй взагалі належали всі ці думки, чи це їх думав хтось у ній?

Вона опустила очі на підлогу, намагаючись зберегти власні думки при собі. Але вона відчувала, що її продовжують читати, як розгорнуту книгу.

Тоді Бабуня Дощевіск підвелася і рішуче відкинула віконні штори.

І побачила їх там, де — за літнього тепла — був газон. І всі вони, до єдиного, дивилися просто на неї.

За хвилину-другу відчинилися двері парадного входу до Бабуниного будиночка. Це вже саме по собі було подією: як і більшість тутешніх мешканців, Бабуня зазвичай користувалася чорним ходом. Пересічний вівцескелець за час від народження до похорону традиційно проходив через парадні двері лише тричі — причому в кожному випадку його несли на руках.

Двері відчинялися з натугою, ривками. Кілька лущапайок фарби впали на сніговий замет перед дверима,

який, по мірі відкриття виходу, почав зсуватися всередину. Врешті-решт напіввідчинені двері застрягли в снігу.

Бабуня протиснулася в щілину й ступила на непотрошений сніг.

На ній були гостроверхий капелюх та довгий чорний плащ, які вона вдягала, коли хотіла, щоб при її появі будь-хто абсолютно чітко розумів, що вона — відьма.

За дверима, напівзасипана снігом, стояла стара табуретка. Влітку вона ставала в нагоді, якщо треба було взятися за якісь дрібні господарські справи, одночасно тримаючи в полі зору стежину до будинку. Бабуня витягла її з замету, змела сніг і сіла рівно, розставивши коліна, виключно склавши руки та вистромивши вперед підборіддя.

Сонце піднялося вже височенько, але його косі промені лишалися блідими. Вони розсіювалися у хмарі пари, що висіла над збориськом найрізноманітніших створінь. Тварини не рухалися — лише час від часу якась із них ударяла в землю копитом чи чухалася.

Бабуня зауважила якийсь порух. Досі вона не помічала, що на кожному дереві в її садку густо сиділи птахи — так густо, що здавалося, ніби у світ завітала небачено рання коричнево-чорна весна.

На тій ділянці, де влітку росло цілюще зілля, сиділи або лежали на снігу вовки з висолопленими язиками. За ними розташувався загін ведмедів, до якого примикав оленьчий звід. «Метахворичний» партер заповнила різномаста юрма кролів, куниць, соболячок, борсуків та всіляких зазвичай малопомітних звірят, яких традиційно називають «пухнастими мешканцями лісу» навіть попри той факт, що все їхнє життя минає в кривавій атмосфері

гонитви та втечі, вбивства чи загибелі від кігтів, дзьобів чи ікол.

Та наразі вони, схоже, цілком забули про свої кулінарні уподобання і скупчилися на снігу, колективно намагаючись переграти відьму в хто кого передивиться.

В Бабуниній свідомості миттю промчали дві думки. Перша полягала в тому, що перед її очима був майже ідеально репрезентативний зріз усієї лісової спільноти.

Другу думку вона, не стримавшись, висловила вголос:

— Не знаю, що це за чари, але запевняю — нічого вони вам не дадуть. А от коли вони розвіються, я подбаю, щоб декого з вас трясця вхопила.

Ніхто не ворухнувся. Панувала цілковита тиша — лише якийсь старий борсук раптом випорожнився з розгубленим виразом морди.

— Послухайте, — продовжила Бабуня, — я ж нічого не можу вдіяти. Дарма ви до мене прийшли. Він — новий володар. Це — його королівство. Я не можу втручатися. Втручатися *не можна*, бо я не маю права чинити вплив на можновладців. Все має йти своїм шляхом — не важливо, на краще чи на гірше. Це основоположний закон магії: правити людьми за допомогою чарів не можна, бо з кожним разом потрібні будуть усе сильніші чари, аж до нескінченності.

Вона випросталася, почуваючи вдячність до давньої традиції, яка забороняла царювати Тим, Хто Може Бачити Сутність Речей. І пригадала те, що лише на кілька секунд відчула, коли приміряла корону.

Воістину, предмети на кшталт корон здатні були лише заморочити голову розумним людям; нехай краще владою

розпоряджаються ті, у кого брови з'їжджаються до купи від найменших розумових зусиль.

Як би кумедно це не звучало, владарювати у них виходило краще.

— Люди самі повинні давати раду своїм справам, — додала Бабуня. — Це очевидно.

Вона зловила сповнений сумніву погляд величезного оленя.

— Ну, так, він убив старого короля, — визнала вона. — Але ж це цілком природно, еге ж? Ви-то маєте це розуміти: хто вижив — той і переміг. І ніколи не знаєш, хто стане спадкоємцем — якщо не йдеться про кроликів.

Відьма побарабанила пальцями по колінах.

— Врешті-решт старий король не був вам великим другом. Ця його любов до полювання і все таке...

Три сотні пар очей продовжували свердлити її.

— Нема чого на мене витріщатися, — спробувала вона ще раз. — Не можу я лізти в справи королів лише тому, що ці королі вам не до смаку. До чого так можна докотитися? І потім, особисто мені він нічим не нашкодив.

Мимоволі вона відвела очі від докірливого погляду надзвичайно косоокого горностає.

— Ну, так, я егоїстка, — мовила Бабуня. — Такою й має бути відьма. На все добре.

Вона ступила в будиночок і спробувала грюкнути дверима. Проте ті піддались не одразу, бо застрягли в снігу; ефект було зіпсовано.

В домі вона затулила штори, сіла в крісло-гойдалку і почала розмашисто гойдатися.

— Вся справа в тому, що я не можу втручатися, — сказала вона сама до себе. — Ось у чому вся справа.

Халабуди мандрівного театру, хитаючись, повільно рухалися розбитими дорогами до чергового містечка з розряду тих, чиїх назв актори ніяк не могли запам'ятати або ж одразу забували. Зимове сонце нависало низько над сирими, імливими капустияними городами на рівнинах Сто; просякнута туманом тиша лише підсилювала скрегіт коліс.

Г'юл сидів в останній халабуді, перекинувши за задній край куці ноги.

Він зробив усе, що міг. Вітолер особисто доручив йому виховання Томджона. «Ти краще на цьому знаєшся, — сказав він і зі своєю традиційною тактовністю додав: — До того ж ви майже однакового зросту».

Та все було дарма.

— Яблуко, — повторив гном, помахуючи фруктом у повітрі.

Томджон усміхнувся йому. Йому було вже майже три, а він досі не вимовив жодного зрозумілого навколишнім слова. В голові Г'юла почали кублитися найчорніші підозри щодо відьом.

— А він же видається цілком тямущим, — сказала пані Вітолер, яка всередині халабуди латала кольчугу. — Він знає, як що називається. І завжди робить, що скажуть. От якби він ще сам розмовляв, — ніжно додала вона, погладивши хлопчика по щоці.

Г'юл вручив яблуко хлопчикові. Той поважно прийняв його.

— Здається мені, пані, ті відьми вас підставили, — сказав гном. — Щось, знаєте, на кшталт тих історій з підкидьками. Колись їх багато було. Моя пра-пра-прабабуся розповідала, що й у нас таке ялось сталося. Феї підмінили

маленького гнома людською дитиною. Наші нічого й не помічали, доки він не почав чіпляти головою одвірки...

— «Ось плід, солодкий, як саме життя —

Або налитий соками, як серце

Людське. Але вдивися в нього глибше:

Там все порепане, захланне і гниле.

Так і людина зовні квітне пишно,

І тільки згодом виявиш обман».

Гном та людина вражено обернулися до Томджона. Той кивнув і продовжив гризти яблуко.

— Це ж монолог Хробака з «Тирана», — прошепотів Г'юл. Звична красномовність на мить зрадила його. — Нехай йому грець, — по хвилі додав він.

— Він говорив достоту як...

— Я по Вітолера, — урвав гном, зіскочив на землю і побіг через замерзлі калабані до голови каравану, де крокував, насвистуючи щось невиразне, творчий керівник трупи.

— За тобою що, вовки женуться, б'зугда-хйара*? — життєрадісно спитав він.

— Ходіть до нас! Чимшвидше! Він розмовляє!

— Розмовляє?

Г'юл аж підстрибував від збудження.

— Він *цитує!* — вигукнув гном. — Ви мусите підійти! І говорить зовсім як...

— Я? — спитав Вітолер кількома хвилинами пізніше, коли халабуди вже стояли серед купки голих дерев обіч дороги. — У мене що, такий голос?

* Гномською — «садовий пеньок», традиційна садова прикраса у вигляді гномика; смертельна образа для гнома, але тут уживається як враз прихильності. — *Прим. авт.*

— Так, — відповіли присутні хором.

Юний Віллікінз, що спеціалізувався на жіночих ролях, торкнувся Томджона, який стояв на перевернутому догори дном барильці посеред галявини.

— Чуєш, малий, а можеш мій монолог з «Потіш себе»? Томджон кивнув.

— «Той, хто лежить під каменем оцим — не вмер, вам істинно кажу про це. Якби дано було почути Смерті...»

Безмежні тумани стелилися над вкритими рососою полями, червона куля сонця хилилася до обр'ю, а вони продовжували благоговійно слухати. Коли хлопчик завершив, обличчям Г'юла котилися гарячі сльози.

— А нехай його, — промовив він нарешті. — Мабуть, я був у збіса добрій формі, коли це написав.

— Я що, справді так декламую? — спитав зблідлий Віллікінз.

Вітолер м'яко поплескав його по плечу.

— Якби ти вмів так декламувати, красунчику, — сказав він, — то не стирчав би зараз по дупу в багні серед цих богами забутих полів, де навіть до чаю не знайти нічого, крім капусти.

Він лягнув у долоні.

— Досить, досить, — оголосив він, випускаючи в крижане повітря хмаринки пари. — Всі по місцях. До сутінків маємо бути під стінами Сто Лата.

Доки актори з буркотінням приходили до тьми та розходилися до своїх халабуд, Вітолер жестом підкликав гнома і обійняв його за плечі — чи, точніше, за маківку.

— Що скажеш? — спитав він. — Твій народ добряче знається на магії — принаймні так кажуть. Що ти з ним зробив?

— Пане, він весь час крутиться біля сцени. Цілком природно, що він усього цього нахапався, — невпевнено промовив Г'юл.

Вітолер нахилився.

— Ти справді так думаєш?

— Я думаю тільки про те, що він узяв мою писанину, надав їй звучання і вклав її мені через вуха просто в серце, — просто відповів гном. — Я думаю про те, що чув голос, який проник крізь грубе тіло слів і виразив те, що я хотів, але не вмів сказати.

Він спокійно поглянув у почервоніле обличчя Вітолера й додав:

— Можливо, це в нього від батька.

— Але...

— І хто знає, на що здатні відьми?

Вітолер відчув на своїй долоні пальці дружини. Коли, збентежений й сердитий, він випростався, вона поцілувала його під потилицею.

— Не муч себе, — сказала вона. — Хіба все не на краще? Твій син продекламував своє перше слово.

Настала весна, а экс-король Веренц так і не знайшов упокоєння. Він понуро блукав замком, шукаючи, як вирватися з кам'яних обіймів його стін.

При цьому він намагався не перетинатися з іншими привидами.

Шампот був трохи надокучливий, але ще стерпний. А от від Близнюків Веренц забирався подалі, щойно побачивши, що вони рука об руку шкандибають назустріч опівнічними коридорами — ходяче нагадування про

злочин, чорний навіть як порівняти з усіма жахами царевбивчих практик.

Крім того, був ще Троглодит Неприкаяний — одягнений у хутряну стегову пов'язку хирлявий предок людей, який опинився тут просто тому, що замок звели на місці його поховання. Пральнею періодично з добра-дива з гуркотом пролітала колісниця, в якій стояла й несамовито верещала якась жінка. А кухня...

Якось, попри всі застереження старого Шампота, Веренц не витримав і звабився запахами, що струменіли з широкої, високої й спекотної печери, яка правила замку за кухню та бійню водночас. Він не бував тут з дитинства. Королі та кухні зазвичай одне одному якось не пасують.

Так от, ця кухня була *повна* привидів. Але це не були привиди людей. Це не були навіть людиноподібні привиди.

Це були привиди оленів. Волів. Кролів, фазанів, куріпок, овець, свиней. Це були навіть якісь бліді округлі плями, неприємно подібні до привидів устриць. Приміщення було настільки заповнене ними, що вони перетиналися й зливалися, перетворюючись на моторошну, мовчазну, примарну мішанину з шерсті, зубів та рогів. Деякі з привидів помітили Веренца, і його накрила какофонія чудернацьких голосів з примарним відтінком металу. Крізь привидів байдуже проходили туди-сюди шеф-кухар та його помічники, заклопотані приготуванням вегетаріанської ковбаси.

На півхвилини Веренц заляк на місці, після чого чкурнув геть, шкодуючи, що більше не має справжнього шлунка і не може застромити собі два пальці в рот на сорок років углиб та вивергнути все, що з'їв за цей час.

Спокою він шукав у стайнях. Його любі хорти скавучали й шкреблися у двері, збентежені його майже відчутною, але незримою присутністю.

Зараз же він вештався Довгою галереєю (о, як він не навидів цю назву тепер!), і запилені портрети давно померлих королів дивилися на нього крізь напівморок. Він ставився би до них прихильніше, якби його не дратувало постійне торохтіння голосів деяких із них то в тому, то в іншому приміщенні замку.

Веренц поставив собі дві після життєві мети. Перша була — вирватися з замку та знайти сина; друга — помститися герцогу. Тільки не вбиваючи його, навіть якби вдалося знайти спосіб: провести вічність, слухаючи хихотіння цього ідіота, видавалося жахливим навіть у його нинішньому становищі.

Він присів на лаву під портретом королеви Бемері (670–722), чиї жорсткуваті, та все ж відносно привабливі риси потішили б його куди більше, якби цього ж ранку він не зустрів її, коли вона проходила крізь стіну.

Сам Веренц намагався уникати ходіння крізь стіни. Навіть померши, чоловік повинен зберігати гідність.

Раптом він відчув, що хтось за ним спостерігає. Веренц обернувся.

У дверному отворі сидів кіт і вивчав його єдиним примруженим оком.

Кіт був сіро-крапчастий і дуже гладкий. Ні. Він був *велетенський*. На ньому було стільки шрамів, що він нагадував вкритий шерстю здоровенний кулак. Вуха на вигляд були парою продірявлених пнів, око — яскраво-жовтою щілиною в світ нетутешнього зла, хвіст вигинався туди й сюди серією знаків питання.

Почувши, що у леді Шельметь є маленька біла кішечка, Грібо завітав із візитом ввічливості.

Веренц ніколи не бачив тварини з настільки розбійницькою зовнішністю. Коли кіт перевальцем підійшов і спробував потертися об його ноги, король не опирався. Мурчання kota було подібне до гуркотіння водоспаду.

— Ну, ну, — невпевнено сказав король. Він простягнув руку і спробував почухати потвору між обірваними вухами. Приємно було зустріти когось (крім інших привидів), хто міг його бачити. До того ж Веренц чітко відчував, що Грібо — дуже незвичайний кіт.

Коти, що мешкали в замку, як правило, ділилися на розніжених кімнатних тваринок та пласковухих завсідників кухонь і стаень, в цілому подібних до гризунів, якими вони харчувалися. А от цей кіт явно, як то кажуть, «гуляв сам по собі». Звісно, таке враження справляють усі коти — але замість традиційної котячої самозаглибленості, яке ці створіння видають за потаємне знання, від Грібо струмував чистої води інтелект. Також від нього струмував запах. Цей запах міг би повалити стіну або спричинити нежить у дохлої лисиці.

Тримати такого kota могли представники — точніше, представниці — лише однієї професії.

Король спробував присісти навпочіпки й відчув, що повільно поринає в підлогу. Він зосередився і спливав на поверхню. Веренц розумів, що варто тільки призвичаїтися до реалій потойбіччя — і всі надії втрачено.

Смерть сказав: близькі родичі та Ті, Хто Може Бачити Сутність Речей. Що перших, що других у замку було негусто. Герцог підпадав під першу категорію, але через постійну заклопотаність собою був здатен Бачити Сутність

Речей не краще за морквину. Щодо другої категорії, то тут можна було згадати хіба що кухаря та блазня. Але кухар цілими днями сумував у коморі через те, що йому не дозволяли готувати нічого кривавішого за пастернак, а блазень перетворився на такий вузол напружених нервів, що Веренц зрештою відмовився від спроб достукатися до його свідомості.

Отже, відьми. Якщо вже відьми не можуть Бачити Суті Речей, то він, король Веренц, є просто подихом вітру. Йому потрібно, щоб до замку завітала яка-небудь відьма. А вже тоді...

У нього був план. Ні, більше: в нього був План. Він обдумував його не один місяць. Все одно йому не було чого робити, окрім як думати. Щодо цього Смерть мав рацію: все, що лишалося привидам — це думки. Й хоча аналітичне мислення, в цілому, не було притаманне Веренцові, відсутність тіла, яке могло б відволікати його тілесними потребами, відчиняла двері до світу думання. Раніше він ніколи не складав Планів — принаймні розгорнутіших за «Давайте зацькуємо і вб'ємо якого-небудь звіра». Та тепер План був — і перед королем сидів та умивався язиком ключовий елемент цього Плану.

— Киць-киць, котику, — спробував Веренц. Кіт обдарував його пронизливим жовтим поглядом.

— Коте, — поспішно виправився Веренц і позадкував, підкликаючи тварину рукою. Спершу здавалося, що кіт не ворухнеться, та ось, на втіху короля, він позіхнув і неквапом рушив до нього. Грібо не так уже часто доводилося зустрічатися з привидами, тож високий бородань, крізь якого можна було дивитися, його певною мірою зацікавив.

Король провів kota запиленим коридором до комірчини, заваленої облізлими гобеленами та все тими ж портретами монархів. Грібо критично оглянув мотлох і всівся посеред заплиженої підлоги, вичікувальню дивлячись на короля.

— Тут повно мишей і всіляких цяцьок, сам побачиш, — сказав Веренц, — А через розбите вікно всередину потрапляє свіжий дощик. Плюс можеш спати на всіх цих гобеленах. Тепер даруй, мені час.

Ось над чим він працював у попередні місяці. За життя він старанно дбав про своє тіло, тож з моменту смерті перейнявся збереженням його вигляду. Спокусливо було махнути на це рукою й почати розпливатися; деякі привиди в замку були не більше ніж блідими розмитими плямами. Але Веренц зберігав залізний самоконтроль і продовжував практикувати фізичні вправи — ну гаразд, думання про фізичні вправи — і непогано розробив свої неіснуючі м'язи. Місяці качання ектоплазми помітно покращили його форму — не враховуючи того факту, що він був мертвий.

Тоді він взявся до маленьких вправ з матеріальними об'єктами — пилінками. При першій спробі він ледве не вмер*, але з часом зміг перейти до піщинок, а тоді навіть до сушених горошин; він усе ще не наважувався від душі побешкетувати на кухні, але розважався тим, що підсипав зайву дрібку солі у Шельметеві страви, доки не присоромив себе думкою, що отруїти навіть такого покидька — негідний вчинок.

* Якщо можна так сказати. — *Прим. авт.*

Наразі він усією вагою наліг на двері й кожним мікрограмом своєї нинішньої іпостасі намагався поважчати настільки, наскільки це тільки можливо. Уявний піт крапав з кінчика його носа і зникав, перш ніж торкнутися підлоги.

Грібо з цікавістю спостерігав, як рухаються примарні королівські біцепси, нагадуючи парування футбольних м'ячів.

Двері зрушили, рипнули, прискорилися і гучно вдарилися об одвірок. Клямка впала на місце.

Тепер, сказав собі Веренц, усе спрацює забубенно. Сам він ніколи не зміг би підняти клямку. Але ж відьма має прийти шукати свого кота, чи не так?

Блазень лежав долічерева між пагорбів за замком і дивився в глибини маленького озерця. На нього звідти дивилися кілька форелей.

Здоровий глузд підказував, що десь на просторах Диску має бути хто-небудь ще нещасніший за нього. Блазень роздумував, ким би мав бути той бідолаха.

Він ніколи не висловлював бажання стати блазнем — але якби й висловлював, це ні на що не вплинуло б: він не міг пригадати в своїй родині нікого, хто слухав би його після татової втечі.

Особливо дідусь.

Найдавніший блазнів спогад щодо дідуся був про те, як той стоїть над ним і змушує зубрити жарти, вбиваючи сіль кожного за допомогою ремня. Ремінь був із грубої шкіри, і те, що його було обшито дзвіночками, ніяк не покращувало справи.

Сім дідусевих дотепів було занесено в офіційні списки Гільдії. Чотири роки поспіль він вигравав почесні ковпаки та дзвіночки на Чемпіонаті з кретино-балаканино в Анк-Морпорку, чого не вдавалося ще нікому, й відтак вважався найвеселішою людиною в історії. Втім, слід було визнати, що для цього він працював у поті чола.

Блазень з дрозжем пригадав, як у шість років він боязко підійшов до старого після вечері з метою озвучити самотужки придуманий жарт. Жарт був про качку.

За цю спробу він заробив найгарячішою в житті березової каші — навіть старий жартівник добряче натовмився в процесі.

— Затям, хлопче, — пригадав блазень промову, кожна фразу в якій підкріплював пошесті різки, — немає нічого серйознішого, ніж смішити людей. Віднині ти ніколи, ніколи, ніколи більше не вимовиш жарт, який не був би попередньо схвалений Гільдією. Хто ти такий, щоб вирішувати, що смішно, а що ні? Нехай селюки гигочуть з непрофесійного гумору; це регіт невігласів. Щоб я ніколи. Ніколи. Ніколи більше не чув від тебе нічого подібного!

Потому йому звеліли далі зубрити триста вісімдесят три офіційно схвалених Гільдією дотепи, що вже саме по собі було кепсько, та набагато більший за обсягом термінологічний словник, який був ще гірший.

Настав час, і його відправили до Анка. Там, у пустих безрадісних залах, він виявив книги, зовсім не схожі на товстенний і важкий, окутий міддю том «Антології страшенно смішних жартів». За стінами Гільдії лежав цілий Дискосвіт, повний чудернацьких речей та людей, зайнятих цікавими справами, як-от...

Спів. Він почув спів.

Блазень обережно підняв голову і аж підстрибнув на череві від дзеленчання дзвіночків на ковпаку. Він поспішно притиснув бісові штуkenції рукою.

Спів продовжувався. Блазень обережно визирнув крізь зарості таволги, що забезпечували йому надійне укриття.

Спів не можна було визнати досконалим. Єдине слово, яке блазень розібрав, було «ла» — його проспівували з надзвичайною виразністю. Загалом складалося враження, що співачка вважає необхідним за певних обставин співати «ла-ла-ла» і твердо вирішила робити саме так.

Блазень наважився трохи підняти голову — і вперше у житті побачив Маґрат.

Вона саме припинила несвідомо пританцьовувати на ходу і зараз стояла посеред луку, без особливого успіху намагаючись закріпити у волоссі кілька ромашок.

Блазень затамував дихання. Довгими ночами на твердих плитках підлоги він мріяв саме про таку дівчину. Ну гаразд: якщо й мріяв, то не зовсім про таку. Ті, про кого він мріяв, зазвичай мали округліші груди, не такі червоні та гострі носи і густіше волосся. Однак блазневе лібідо було досить тямущим, аби відрізнити неможливе від потенційного досяжного, тож терміново скинуло газ.

Зриваючи квіти, Маґрат говорила з ними. Блазень напорошив вуха.

— Привіт, тирличу кошлатий, — казала вона. — А ось і полин патоковий, корисний від запалення вух...

Навіть така життєрадісна персона, як Тітуня Отґ, наряд чи змогла б сказати комплімент голосу Маґрат, але у вухах блазня він лунав чарівною музикою.

— ...і псевдомандрагора п'ятилисна, найкращий засіб від нетримання сечі. О, і жабник старечий. Це від закрепу.

Наче загіпнотизований, блазень підвівся під мелодійний передзвін. Для Маґрат це мало вигляд так, ніби з трави, яка ще мить тому не містила нічого небезпечнішого за хмари блакитних метеликів та кількох заклопотаних джмелів, раптом виріс величезний червоно-жовтий демон.

Він то розтуляв, то стуляв пащеку, а на голові мав трое рогів.

Тривожний голос у закапелках її свідомості сказав: «Тікай, як перелякана газель — за таких обставин це припустимо!»

Та тут втрутився здоровий глузд. Навіть у найоптимістичнішому настрої Маґрат не порівняла би себе з газеллю, неважливо, переляканою чи ні. А головне (додав здоровий глузд), перелякана газель точно пережене кого завгодно.

— Е-е-е... — промовила червоно-жовта проява.

Хоча Бабуня Доцевіск і стверджувала, що голова Маґрат не здатна вмістити одночасно більше однієї речі, там був і нездоровий глузд, і то в достатній кількості. Саме він вказав, що навряд чи демон видавав би такий жалюгідний передзвін і мав настільки остовпілий вигляд.

— Привіт, — сказала вона.

Тим часом мозок блазня теж працював щосили. І блазень починав панікувати.

Маґрат недолюблювала традиційні гостроверхі капелюхи, що їх носили інші відьми, але дотримувалася одного з найосновоположніших правил відьомства: «Ти не відьма, якщо не виглядаєш, як відьма». В її випадку цей

вигляд досягався за допомогою сили-силенної срібних цяцьок з октограмами, кажанами, павуками, драконами та іншими символами повсякденного чаклунства. Маґрат ще й пофарбувала б нігті в чорне, але побоювалася не витримати спопеляючого презирства Бабуні Дощевіск.

До блазня дійшло, що заскочена його появою незнайомка — відьма.

— Ой, — промимрив він і рвонув геть.

— Не... — почала Маґрат, але блазень уже лопотів підшовами по лісовій стежці, що вела назад до замку.

Маґрат стояла й дивилася на прив'ялий жмуток квітів у своїх руках. Вона провела пальцями по волоссю, і з нього осипалися зів'ялі пелюстки.

Вона не могла позбутися відчуття, що з її рук вислизнув унікальний шанс — вислизнув, як змащена жиром свиня крізь вузький отвір у дверях хліву. На неї найшло нездоланне бажання вилятися.

Вона знала достобіса лайливих виразів. Тітонька Пташко була дуже креативною в цій царині: навіть лісові мешканці прагнули проскочити повз її хатину якомога швидше. Але зараз Маґрат не могла підібрати жодного виразу, що пасував би її настрою.

— Мля, — нарешті сказала вона.

Цієї ночі знову була повня, і всі три відьми, на диво, прибули до відомого каменя зарання. Брилу це настільки вразило, що вона сховалася подалі в куцах дреку.

— Грібо немає вдома вже два дні, — щойно з'явившись, повідомила Тітуня Отґ. — Це на нього не схоже. І я ніде не можу його відшукати.

— Коти можуть подбати про себе самі, — заявила Бабуня Дощевіск. — А країни — ні. Я маю деякі новини. Маґрат, розведи багаття.

— М-м-м?

— Багаття розведи, кажу.

— Га? А. Так.

Дві старі відьми мовчки спостерігали, як Маґрат непевно пересувається торф'яником, з відсутнім виразом обличчя тягнучи за собою пучок висохлих гілочок дрокку.

Схоже було, що її думки блукають десь далеко.

— Якась вона сама не своя, — зауважила Тітуня Огґ.

— Так. Може, підростає, — коротко кинула Бабуня і всілася на валун. — Вона мала розпалити багаття ще до нашого приходу. Це її робота.

— Вона ж не спеціально, — мовила Тітуня Огґ.

— Я замолоду теж багато чого робила не спеціально, але Тітоньці Фільтер це не заважало мене шпетити. Наймолодша відьма має своє попрацювати, сама знаєш. І ми свого часу потяжче працювали. А подивися на неї! Навіть капелюха носити не хоче. Звідки люди знатимуть, хто вона?

— Есме, щось сталося? — спитала Тітуня.

Бабуня похмуро кивнула.

— Вчора гості заходили, — повідомила вона.

— До мене теж.

Попри всю Бабунину стурбованість, її це дещо зачепило.

— Які?

— Мер Ланкру з делегацією міщан. Вони не в захваті від короля. Їм потрібен король, якому можна довіряти.

— Я б не повірила жодному королю, якщо йому вірять міщани, — сказала Бабуня.

— Так, але всі ці податки і вбивства нікому не до смаку. А новий сержант не пропускає нагоди спалити будинок-другий. Авжеж, старий Веренц теж це полюбляв, але... ну...

— Знаю, знаю. Він ніколи цього не робив зопалу, — сказала Бабуня. — Кожен відчував, що це — від душі. А людям подобається, коли їх цінують.

— Шельметь ненавидить це королівство, — продовжила Тітуня. — Вони всі про це кажуть. Жаліються, що як прийдеш до нього з якоюсь справою, то він тільки вирячиться, хихикає, потирає руки та щокою смикає.

Бабуня почухала підборіддя.

— Ну, старий король зазвичай кричав на них і виганяв із замку копняками. Казав, що не має часу на крамарів і все таке, — зауважила вона з ноткою схвалення.

— Але він робив це дуже шляхетно, — сказала Тітуня Огг. — І він...

— Королівство стривожене, — урвала її Бабуня.

— Так, я ж і кажу.

— Я не про народ, я про саме королівство.

Бабуня оповіла про ранковий візит. Тітуня кілька разів переривала її короткими запитаннями. Їй і на думку не спало засумніватися в правдивості історії. Бабуня Доще-віск ніколи не вигадувала історій.

Дослухавши, Тітуня мугикнула:

— Гм.

— Я теж так думаю.

— В голові не вкладається.

— Еге ж.

— А що було далі?

— Всі звірі пішли собі. *Це збрало їх, воно їх і відпустило.*

— І ніхто нікого не їв?

— Я не помічала.

— Дивовижно.

— Саме так.

Тітуня Отт прикипіла поглядом до надвечірнього сонця.

— Навряд чи для королівств природно так поводитися, — сказала вона. — Згадай театр. Королі й тому подібні весь час вбивають одне одного, але королівствам це тільки на краще. Чого наше з добра-дыва обурилося?

— Воно тут давно, — сказала Бабуня.

— Ну але з іншими ж так само, — промовила Тітуня і, з інтонаціями вічного студента, додала: — Земля завжди перебуває на одному й тому ж місці. Це зветься географією.

— То земля, а то — королівство, — заперечила Бабуня. — Це не одне й те саме. Королівство складається з багатьох речей. Ідей. Відданості. Пам'яті. Все це співіснує і врешті-решт утворює нову форму життя. Не живу істоту, а, швидше, живу ідею. Вона складається з усіх істот і з того, що вони думають. А також із того, що думали ті, хто існували *раніше*.

Повернулася Маграт і з виглядом сомнамбули почала розкладати багаття.

— Бачу, ти багато над цим міркувала, — повільно й обережно сказала Тітуня. — І наше королівство хоче кращого короля, так?

— Та ні! Тобто так. Розумієш, — Бабуня нахилилася, — у нього не таке сприйняття, як у людей.

Тітуня Огґ випрямилася.

— Це логічно, хіба не так? — припустила вона.

— Йому все одно, добра людина чи лиха. Я думаю, воно й різниці *не знає* — як от ти не могла би сказати про якогось мураху, лихий він чи ні. Але йому потрібен король, який про нього дбав би.

— Так, але... — розгублено почала Тітуня.

Вона починала дещо побоюватися відблиску в Бабуних очах.

— ...стільки народу повбивало одне одного, щоб стати королем Ланкру. Чого тільки не вигадували.

— Та це не важливо! Не важливо! — замахала руками Бабуня. Вона стала загинати пальці. — Дивись, чому. По-перше, королі вбивають один одного, бо така їхня доля, і це не рахується. По-друге, вони вбивають заради королівства. Це — ключовий момент. Бо наш нинішній король прагне тільки влади. А королівство просто ненавидить.

— Мені королівство чимось нагадує собаку, — сказала раптом Маґрат.

Бабуня розтулила була рота для підходящої різкої відповіді, та несподівано суворість випарувалася з її обличчя.

— Авжеж, дуже схоже, — сказала вона. — Доки господар дбає про собаку, собаці все одно, добрий той господар чи лихий.

— Отже, — сказала Тітуня, — Шельметя не любить ніхто й ніщо. І що нам із цим робити?

— Нічого. Ти ж знаєш: ми в ці справи не втручаємося.

— Ти врятувала те маля, — вказала Тітуня.

— Це не втручання!

— Як знаєш. Але одного дня він може повернутися. Доля, як ти сказала. І він повернеться, от побачиш. Маґрат, ну де той чай?

— А що робитимеш із міщанами? — спитала Бабуня.

— Я їм сказала, нехай дають собі раду самі. Сказала, що коли ми хоч раз вдамося до маґії, цьому кінця-краю не буде. Сама знаєш.

— Правильно, — замислено сказала Бабуня.

— Але от що я тобі скажу, — мовила Тітуня. — Їм це не дуже сподобалося. Коли вони йшли від мене, то бурчали собі під носи.

— А ви знаєте блазня із замку? — раптом ляпнула Маґрат.

— Такий низенький чоловічок зі сльозливими очима? — спитала Тітуня, рада, що розмова звернула на звичайніші речі.

— Не такий і низенький, — заперечила Маґрат. — Ви часом не знаєте, як його звати?

— Всі звуть його просто блазнем, — сказала Бабуня. — Не чоловіча це справа — стрибати зі дзвіночками на одязі.

— Його матір була з Відьмачуків, які живуть за Чорноскельським шляхом, — втрутилася Тітуня Оґґ, яка славилася знанням генеалогії ланкрських родин. — Замолоду красунею була, багатьом чоловікам серця розбила. Скандал на скандалі. Але Бабуня має рацію. Хто блазнем народився, блазнем і помре.

— А чого ти цікавишся, Маґрат? — спитала Бабуня Доцєвіск.

— Е-е-е... Одна дівчина з села мене питала, — Маґрат почервоніла по самі вуха.

Тітуня кашлянула і підморгнула Бабуні Доцєвіск. Та виразно чмихнула.

— Зате це стабільна робота, не сумніваюся, — сказала Тітуня.

— Ха, — сказала Бабуня. — Брязкати цілими днями. Якій жінці такий потрібен.

— Зате завжди знатимеш... Тобто жінка знатиме, де він, — заявила Тітуня, яку розмова явно розважала. — Досить просто прислухатися.

— Ніколи не вір людині з рогами на голові, — рішуче заявила Бабуня.

Маграт підвелася й зібрала в кулак усю волю (причому важко було позбутися враження, що збирання відбувалася нелегко).

— Ви двійко старих дурец, — рівно сказала вона. — Я додому.

Не мовивши більше ані слова, вона покрокувала стежкою, що вела до села.

Старі відьми обмінялися поглядами.

— Отакої! — сказала Тітуня.

— Це через книги, які вони всі взяли моду читати, — сказала Бабуня. — Мізки собі перегріла. Це ж не ти її напоумила, я сподіваюся?

— Це ти про що?

— Сама знаєш, про що.

Тітуня встала.

— Я й справді геть не розумію, чому дівчина повинна все життя лишатися самотньою лише через те, що тобі так хочеться, — відкарбувала вона. — Подумай: якби ми не народжували дітей, що було б з людством?

— З твоїх дочок і онучок жодна відьмою не стала, — заявила, теж підводячись, Бабуня.

— Але будь-яка могла б, — відрубала Тітуня Отг.

— Так, якби ти спонукала їх працювати над собою, а не кидатися на мужиків.

— Що вдієш, коли вони красуні? Проти своєї природи не підеш. Ти сама це знала б, якби у свій час...

— Що «у свій час»? — надто спокійно перепитала Бабуня.

Обидві зненацька замовкли і втупилися одна в одну. Обидві відчували це — напруження, що ніби вливалось в їхні тіла з самої землі, пекуче і болюче, і обидві розуміли, що мають негайно покласти край тому, що між ними відбувається.

— Я знала тебе ще дівчинкою, — похмуро мовила Тітуня. — Ти вже тоді носа догори пнула.

— Принаймні не вкладалася на спину за першої ж нагоди, — огризнулася Бабуня. — Це було мерзенно. Всі так вважали.

— Тобі звідки знати?! — обурилася Тітуня.

— Та про тебе все село теревенило!

— От наче про тебе ні! Тебе Примороженою прозвали — знаєш таке?

— Як тебе прозивали, мені й вимовляти гидко!

— Ах, так?! — вереснула Тітуня. — Ось що я тобі скажу, любя моя...

— Не смій мене так називати! Ніхто не посміє назвати мене «любя моя»!

— *Так отож!*

Обидві відьми знову замовкли, впритул свердлячи одну одну поглядами — але градус ворожості тепер був на порядок вищий, ніж попереднього разу. Справи зайшли значно далі за звичайну гучну сварку: голоси, навпаки, стали тихими — і повними погрози.

— Треба було мені добре подумати, перш ніж слухатися Маграт, — прогарчала Бабуня. — Один сміх із цими шабашами. Пристойної відьми не зустрінеш.

— Дуже рада нашій маленькій розмові, — просичала Тітуня Огг. — Розставили крапки над «і».

Вона опустила очі.

— І ви на *моїй* території, пані.

— *Пані?!*

Вдалині пролунав грім. Невтомна ланкрська буря, завершивши мандри серед пагорбів, поверталася на ночівлю поближче до гір.

Останні промені сонця підсвічували хмари бузком, і великі краплі дощу почали вдаряти об гостроверхі капелюхи відьом.

— У мене немає часу на всі ці дурниці, — здригаючись, промовила Бабуня. — Маю купу важливіших справ.

— Я теж, — заявила Тітуня.

— На добраніч.

— І тобі.

Вони повернулися спинами одна до одної й рушили кожна своїм шляхом крізь зливу.

Опівнічна злива барабанила по зашторених вікнах будиночка Маграт.

Сама юна відьма перебирала пальцями ті книги Тітоньки Пташко, які стосувалися, з огляду на відсутність кращого терміну, природної магії.

Стара була знаною збирачкою таких речей — а що найдивніше, написала чимало з них (зазвичай відьми не часто користаються знанням грамоти). Тепер цілі полиці

були заповнені томами, аркуші яких вкривали записані дрібним акуратним почерком результати експериментів з прикладної магії. Можна сказати, що Тітонька Пташко була відьмою-експериментаторкою*.

Наразі Маґрат шукала любовні заклинання. Щоразу, заплющуючи очі, вона бачила перед собою червоно-жовту постать. Із цим треба було щось робити.

Ляснувши палітурками, Маґрат згорнула черговий фоліант і проглянула свої нотатки. По-перше, їй треба дізнатися його ім'я. Тут міг допомогти старий прийом із яблучною шкіркою. Треба було зняти з яблука довгу смужку шкірки й кинути її за спину; смужка мала скрутитися в потрібне ім'я. Щоправда, мільйони дівчат, які намагалися це зробити, неухильно спіткало розчарування — якщо тільки об'єкт любові не носив ім'я Сзсз. Але так траплялося тому, що вони не знали про необхідність використовувати винятково недозріле яблуко сорту «надвечірне диво», зірване за три хвилини до години опівдні у перший морозний день осені, і що чистити це яблуко треба було лівою рукою за допомогою срібного ножика з лезом, не ширшим за півдюйма (Тітонька Пташко свого

* Хтось же має робити і таке. Скажімо, вам необхідне око тритона — але звичайного, плямистого чи гребінчастого? І яке саме око? Чи не можна замінити його тапіокою? А якщо ми замінимо око яечним білком, то заклинання а) спрацює, б) не спрацює чи в) розплавить дно казана? Цікавість Тітоньки Пташко до подібних речей була неосяжною і невгамовною.¹

¹ Хоча не зовсім невгамовною. Можна вважати, що цю цікавість вгамував останній політ Тітоньки на мітлі, під час якого вона намагалася з'ясувати, чи мітла триматиметься в повітрі, якщо з неї по одному витягати прутья. Згідно з повідомленням чорного вороненяти, з якого Тітонька намагалася виховати рекордсмена-літуна, відповідь майже напевно була негативною. — *Прим. авт.*

часу провела цілу серію експериментів і виклала висновки цілком однозначно). Що ж: Маґрат мала кілька зразків на випадок раптової потреби — і зараз, схоже, був саме такий випадок.

Вона глибоко вдихнула і пожбурила смужку через плече.

Тоді повільно обернулася.

«Я — відьма, — сказала вона собі. — А це — просто одне з багатьох заклинань. Нема чого так хвилюватися. Візьми себе в руки, дівчино... *Жінко*».

Вона позирнула на підлогу — і від несподіванки та хвилювання прикусила тильний бік долоні.

— Хто б міг подумати? — вголос сказала вона.

Це спрацювало.

Гамуючи серцебиття, Маґрат повернулася до нотаток. Що там далі? Ах, так — зібрати на світанні в шовкову хустинку насіння папороті. Далі на двох сторінках дрібним почерком Тігоньки Пташко було записано детальні інструкції ботанічного характеру, ретельне слідування яким мало завершитися отриманням приворотного зілля, яке належало зберігати в щільно закоркованій посудині на дні відра з крижаною водою.

Маґрат відчинила двері чорного ходу. Гроза минула, проте сіре вранішнє світло розчинялося у невпинній мряці. Та це все ж таки був світанок, а Маґрат не збиралась відступати.

Куці ожини чіплялися за її сукню, мокре волосся обліпило лоба — але вона рішуче рушила вглиб наскрізь промоклого лісу.

Листя на деревах затріпотіло попри відсутність хоч трохи помітного вітерцю.

Тітуня Огг теж вийшла з дому на світанку. Все одно вона так і не змогла заснути; до того ж її продовжувала трижовити відсутність Грібо.

Грібо був одним із край небагатьох слабких місць старої відьми. На раціональному рівні вона усвідомлювала, що насправді це був жирний, підступний, лихий серійний гвалтівник — та інстинктивно все ще сприймала його пухнастим кошнем, яким він був десятиріччя тому. Вона не переймалася за нього ні тоді, коли він намагався накинутися на вовчицю (яка врятувалася втечею), ні коли надзвичайно сконфузив ведмедицю, яка в ту мить безневинно копалася в землі у пошуках корінців — але тепер всерйоз побоювалася, чи з ним чогось не сталося. Хоча решта мешканців королівства схилилися до думки, що зашкодити Грібо могло б лише пряме влучання метеорита.

Щоб вистежити улюбленця, Тітуня вдалася до простеньких прийомів елементарної магії, хоча з цим завданням упоралася би будь-яка людина, не позбавлена відчуття нюху. Слід вів мокрими вулицями просто до відчиненої замкової брами.

Вона кивнула вартовим і увійшла. Нікому з них і на думку не спало перешкоджати, адже відьми, як і бджолярі чи великі горили, ходять де їм завгодно. Хай там як, літня жінка, що брязкає ложкою по мисці, навряд чи могла б перебувати в авангарді війська завойовників.

Життя замкового вартового у Ланкрі було надзвичайно нудним. Один вартовий, злегенька спершись на спис, роздумував, чи станеться хоч колись хоч щось, що перерве цю монотонність. Незабаром йому суджено було гірко пошкодувати про власні бажання. Другий став рівніше і відсалютував.

— Доброго ранку, матусю.

— Доброго, Шоне, — відповіла відьма і рушила через внутрішній двір.

Як і всі відьми, Тітуня Огґ виявляла антипатію до парадних дверей. Вона обігнула замок і увійшла всередину через кухні. Двійко покоївок, що трапилися назустріч, присіли в кніксені. Так само відреагувала і домоправителька, в якій Тітуня наче впізнала одну зі своїх невісток — хоч і не змогла згадати її імені.

І сталося так, що коли лорд Шельметь вийшов зі спальні, першим, що він побачив, була відьма, яка йшла коридором просто до нього. В тому, що це саме відьма, не могло бути й тіні сумніву: вона була відьмою від кінчика свого гостроверхого капелюха до носаків черевиків. І вона наближалася.

Маґрат безпомічно скотилася схилом яру. Вона промокла до шкіри й уся замастилася грязюкою. «А коли читаєш ці заклинання, чомусь уявляються чудові сонячні ранки пізньої весни», — гірко подумала вона. До того ж вона забула перевірити, який у біса вид бісової папороті їй потрібен.

Найближче дерево зросило її водоспадом дощових крапель. Маґрат відкинула з очей мокре волосся і важко опустилася на повалений стовбур, обліплений гігантськими гронами моторошного вигляду бліднуватих грибів.

Попервах ідея була такою привабливою! Вона покладала на шабаш великі надії. На її переконання, відьма не повинна була діяти сама-одна, аби не трапилося якихось непорозумінь. Вона мріяла брати участь у сповненому мудрості обговоренні природних енергій під величезним

повним місяцем, а потім можна було б спробувати відтворити пару-трійку стародавніх танців, описаних у деяких книгах Тігоньки Пташко. Не те щоб *зовсім* роздягненими — чи, як це мило називалося в книгах, «у небесному вбранні»; Маґрат не мала ілюзій щодо власних форм, а старі відьми, мабуть, востаннє були повністю оголеними ще при народженні. Але, зрештою, це не було конче необхідним. В цьому місці книги також стверджували, що відьми старовини часом танцювали в «сподньому». Маґрат завжди цікавило, що це за «споднє». Можливо, вони так на щось сподівалися?

Чого вона не чекала, то це зіткнутися з двома дратівливими бабцями, яких навіть у їхньому найкращому настрої заледве можна було назвати ввічливими і які не намагалися навіть зрозуміти суть справи. Авжеж, вони по-своєму виявили ласку до того немовляти, але Маґрат не могла позбутися відчуття, що відьма, яка виявляє до кого-небудь ласку, робить це з глибоко особистих інтересів.

А чари вони творили так буденно, ніби прибирали в хаті. І не носили жодних талісманів чи амулетів. Маґрат дуже шанувала талісмани та амулети.

Словом, усе пішло не так. А сама вона піде додому.

Маґрат встала, щільніше загорнулася в мокру сукню і рушила в оповиту туманом гущавину...

...аж раптом почула швидкий тупіт. Хтось стрімголов біг через зарості, не турбуючись про те, хто може його почути. Тріск гілля час від часу перекривався дивним глухим брязкотом. Маґрат сховалася за мокрим кущем гостролиста і обережно позирнула крізь листя.

Це був Шон, найменший з синів Тітуні Огі, а металевий брязкіт видавала його кольчуга, що була на кілька

розмірів більша, ніж потрібно. Ланкр був бідним королівством, і кольчуги замкових вартових століттями передавалися з покоління в покоління — часто не руками, а на кінчику довгої палиці. Шонова кольчуга надавала йому схожості з куленепробивним сторожовим собакою.

Маґрат вийшла з-за куща.

— Це ви, панно Маґрат? — спитав Шон, відкидаючи кольчужного каптура. — Біда!

— Що сталося?

— Моя мама! Він кинув її до темниці! Сказав, що вона хотіла його отруїти! Я не зміг потрапити до підземелля, бо скрізь поставили нову сторожу. Кажуть, її закували в кайдани, — Шон спохмурнів, — а це загрожує величезними неприємностями. Ви ж знаєте, якою вона може бути, якщо роздратується. Хай тоді начуваються...

— Гаразд, а куди ти зібрався? — урвала Маґрат.

— По наших Джейсона, і Вейна, і Даррона, і...

— Постій хвилинку.

— Ох, панно Маґрат, а якщо вони почнуть її катувати? Ви ж знаєте, як вона починає говорити, коли розлютиться...

— Не заважай, я думаю, — знову урвала його Маґрат.

— Він поставив до брами і в інші місця своїх особистих охоронців...

— Слухай, Шоне, будь ласка, стули рот на хвилинку.

— Коли Джейсон про все дізнається, він герцогові таких випише! Він каже, що давно пора комусь це зробити.

Джейсон, син Тітуні Огг, був молодиком із тілобудовою і — як завжди здавалося Маґрат — інтелектом цілого стада волів. Та яким би товстошкірим він не був, навряд чи йому вдалося б витримати град стріл.

— Нічого поки йому не кажи, — замислено мовила вона. — Можливий інший шлях...

— А може, я збігаю по Бабуню Дощевіск? — переминаючись із ноги на ногу, запропонував Шон. — *Вона-то* знатиме, що робити — вона ж відьма.

На обличчі Маґрат не ворухнувся жоден м'яз. До цієї миті вона почувалася сердитою, але тепер відчула справжню лютть. Вона сильно промокла, змерзла, зголоділа, а *цей тип...* раніше, подумала вона, я б тут і розревілася.

— Ой, — зрозумів свою помилку Шон. — Кгм. Я не... М-м-м...

Він позадкував.

— Якщо зустрінеш Бабуню Дощевіск, — повільно сказала Маґрат, ніби карбуючи свої слова на склі, — можеш сказати їй, що я все владнаю. А тепер забирайся, доки я не перетворила тебе на жабу. Все одно ти маєш такий вигляд, ніби я вже це зробила.

Вона розвернулася, підбрала спідницю й щодуху помчала до свого будиночка.

Лорд Шельметь належав до людей, котрим страждання інших приносять чисту насолоду. Це був його природжений таланти, і він його добре розвинув.

— Ну як нам, зручненько? — спитав він.

Тітуня Огі поміркувала.

— Кайдани враховувати? — поцікавилася вона.

— Твої благання не зворушать мене, — заявив герцог. — Я зневажатиму твої облудні умовляння. І повинен попередити, що тебе піддадуть катуванню.

Заява, втім, не справила потрібного ефекту. Поки герцог говорив, Тітуня роздивлялася підземелля неуважним поглядом туриста.

— А потім тебе сплять, — додав герцог.

— Добре, добре, — кинула Тітуня.

— «Добре, добре»?

— Та тут же задубіти можна. А що це за шафа з гостряками?

Герцога затіпало.

— Ага, — просичав він. — Побачила нарешті? Це, вельмишановна, зветься «залізною дівою». Новинка. Ти близько познайо...

— А можна подивитися зсередини?

— Я лишуся глухим до твоїх... — голос герцога раптом упав. У нього почала посмикуватися щока.

Герцогиня схилилася над відьмою так, що її велике бурякове обличчя опинилося за кілька дюймів від носа Тітуні.

— Ти пишаєшся своїм холоднокров'ям, — просичала вона. — Але скоро тобі доведеться усміхатися іншою стороною обличчя!

— У нього тільки одна сторона, — здивувалася Тітуня.

Пальці герцогині пробіглися розкладеними на візочку інструментами.

— Побачимо, — пообіцяла вона, беручи кліщі.

— І не сподівайся, що хтось із твоїх прийде тобі на допомогу, — докинув герцог. Попри холод підземелля, його кинуло в піт. — Ключі від темниці є тільки у нас двох. Ха-ха. Твоя доля стане уроком для всіх, хто розпускає про мене наклепницькі чутки. Не запевняй мене, що ти не вивувата! Я весь час чую ці брехливі голоси...

Герцогиня щосили стиснула його руку.

— Досить, — прохрипіла вона. — Ходімо, Ліонелю. Не-хай подумає про те, що на неї чекає.

— ...обличчя... брудна брехня... мене там не було, він сам упав... каша вічно пересолена... — мимрив герцог, розхитуючись на місці.

За візитерами грюкнули двері. Почулися клацання замків та брязкіт засувів.

Тітуня лишилася у напівмороці сама. Блимання смо-лоскипа, закріпленого високо на стіні, робило довколиш-ню темряву тільки ще застережливішою. Дивні металеві пристрої, призначені для захопливих вправ з випробуван-ня на міцність людської плоти, відкидали неприємні тіні. Тітуня ОгГ пововтузилася у своїх кайданах.

— Отже, хто ти за один? — спитала вона. — Я тебе бачу.

Король Веренц зробив крок уперед.

— Ти стояв у нього за спиною і так кумедно обличчя кривив, — сказала Тітуня, — що я ледве втримувала в спо-кої своє.

— Жінко, я нічого не кривив, я просто насупився.

Тітуня примружилася.

— Агов, та ж я тебе знаю, — сказала вона. — Ти помер.

— Я віддаю перевагу терміну «спочив», — повідомив король.

— Я б вклонилося,* — сказала відьма. — Якби не ці лан-цюги і все таке. Слухай, ти ніде тут не бачив kota?

— Бачив. Зараз він спить в одній із кімнат нагорі.

Тітуня помітно розслабилася.

* Відьми ніколи не роблять кніксен. — *Прим. авт.*

— Тоді все гаразд, — сказала вона. — Бо я вже почала хвилюватися, — вона знову обвела темницю поглядом. — А що то за здоровенна лежанка?

— Диба, — сказав король. Він пояснив призначення і принципи функціонування пристрою.

Тітуня Огґ кивнула.

— І як тільки наш герцог до такого додумався своїми куцими мізками, — зауважила вона.

— Боюся, мадам, відповідальність за ваше нинішнє становище лежить на мені, — сказав Веренц, сідаючи на ковадло (чи трішечки *над* ним). — Мені потрібно було заманити сюди відьму.

— Гадаю, відсунути засуви — це не до тебе?

— Боюся, поки що це перевищує мої можливості... Але не маю сумніву, — привид короля обвів широким жестом підземелля, Тітуню та кайдани, — що для відьми це не становитиме...

— Цільне залізо, — урвала його Тітуня. — Ти-то крізь нього пройдеш, але не я.

— Я не знав, — похнюпився Веренц. — Я думав, відьми вміють чаклувати.

— Молодий чоловіче, — промовила Тітуня. — Ви дуже мене зобов'язете, якщо затулите пельку.

— Мадам! Я король!

— А ще ти — мертвий, тож я на твоєму місці не рвала-ся б виступати з власною думкою. А тепер будь слухняним хлопчиком: помовч і почекай.

На власний подив, король, усупереч усім своїм інстинктам, підкорився.

Цьому голосу неможливо було заперечувати. Він лунав неначе з тих часів, коли король ще був малям. Тон

голосу однозначно давав зрозуміти, що якщо Веренц не доїсть усе до останньої ложки, його негайно заженуть у ліжку.

Тітуня знов заворушилася в кайданах. Вона щиро сподівалася, що скоро все владнається.

— Кгм, — знічено сказав король. — Гадаю, я повинен дещо пояснити...

— Дякую, — сказала Бабуня Дощевіск і, оскільки Шон цього явно очікував, додала: — Ти молодець.

— Достоту так, пані, — сказав Шон. — Е-е-е... Пані...

— Ще щось маєш розповісти?

Від збентеження Шон почав смикати край кольчуги.

— Це ж неправда, що кажуть про нашу маму, правда ж, пані? — нарешті вимовив він. — Вона ні на кого не наводить поганих чарів. Ну, раз таке було з м'ясником Девіссом. І зі старим Хліботортом, коли він копнув її kota. Але ж це не були серйозні чари, пані?

— Припини називати мене пані.

— Слухаюсь, пані.

— То про неї так говорять?

— Достоту так, пані.

— Ну... Твоя матір часом дійсно спричиняє клопіт.

Шон переступив з ноги на ногу.

— Так, пані, але жахливі речі розповідають і про вас.

Поза очі, пані.

Бабуня скам'яніла.

— Які речі?

— Не хтілось би повторювати, пані...

— Які речі?

Шон спробував обрати найкраще формулювання — хоча особливого вибору не було.

— Всякі побрехеньки, пані, — вимовив він, заздалегідь засвідчуючи свою відданість. — Всяку всячину. Шо старий Веренц був поганим королем, а потрапити на трон йому помогли ви, і що ви накликали люту зиму торік, і що корова старого Анікріма перестала доїтися, як ви на неї подивилися. Сама брехня, пані, — додав він, ще раз демонструючи лояльність.

— Саме так, — сказала Бабуня.

Вона зачинила двері просто перед його спітнілим обличчям, хвилю постояла в задумі й повернулася до свого крісла-гойдалки.

Минув деякий час, і вона повторила:

— Саме так.

А ще через кілька хвилин додала:

— Вона стара схибнута збоченка, але ж не можна дозволити, щоб із відьмами так поводитися. Якщо пропала повага — пропало все. До речі, коли це я дивилася на корову старого Анікріма? І хто такий старий Анікрім?

Вона встала, зняла з гачка на одвірку гостроверхий капелюх і, дивлячись у дзеркало, прилаштувала його на голові десятком моторошного вигляду шпильок. Невідворотно, як гнів Творця, вони одна по одній увіп'ялися в капелюх.

На мить Бабуня зникла в повітці і повернулася з відьомським плащем, який, коли вона його не вдягала, служив ковдрою для прихворілих кіз.

За незапам'ятних часів це був плащ із чорного оксамиту; тепер це був просто чорний плащ. Бабуня накинула його і акуратно скріпила потьмянілою срібною брошкою.

Жоден самурай, жоден мандрівний рицар не вбирився з такою самоповагою.

Нарешті Бабуня випросталася, проінспектувала поглядом своє нечітке відображення, схвально всміхнулася самими губами і відбула через чорний хід.

Грізно-урочисту атмосферу дещо порушив тупіт, із яким стара відьма гасала двором, намагаючись розігнати мітлу.

Маґрат теж стояла перед дзеркалом.

У своїх речах вона відкопала сукню несамовито зеленого кольору, обтислу й водночас відкриту — якби у Маґрат було що відкривати чи обтискати. Щоб компенсувати хоча б найголовніші недоліки, вона захпала в потрібні місця пару згорнутих панчох. Вона також спробувала накласти заклинання на зачіску, але волосся Маґрат від природи мало стійкість до магії й одразу почало відновлювати свій натуральний вигляд (повернення до вигляду кульбаби прогнозувалося на другу пополудні).

Юна відьма також спробувала вдатися до косметики — але сенсації не сталося і тут. Їй просто не вистачало досвіду. Наприклад, Маґрат так і не зрозуміла, чи не переборщила вона з тінями для повік.

Від пальців до шиї, і включаючи руки, вона начепила стільки срібних дрібничок, що їх вистачило б на повноцінний обідній сервіз, а згори накинула чорний, підбитий червоним шовком плащ.

Тепер — у певному освітленні та під старанно вивіреним кутом зору — Маґрат була не такою вже й непривабливою. Не факт, що це стало наслідком вищеописаних

процедур — проте їхнім наслідком безумовно стало те, що її серце трохи стихило своє наполохане биття.

Вона розправила плечі й покрутилася перед дзеркалом. Цілі грона амулетів, чарівних браслетів та магічних підвісок на її тілі задзеленчали так, що було ясно: аби не зрозуміти, що перед ним відьма, потенційний ворог мав би бути не лише сліпим, але й глухим.

Маґрат повернулася до робочого столу і оглянула причандалля, яке з деякою самовпевненістю (не при Бабуні, звісно) називала Своїм Інструментарієм. Тут був ніж із білим руків'ям, призначений для подрібнення магічних інгредієнтів. Був ніж із чорним руків'ям, що використовувався безпосередньо у процесі чаклування; Маґрат вирізьбила на цьому руків'ї стільки рун, що воно загрозувало ось-ось розвалитися на шматки. Це були, безумовно, потужні інструменти, але...

Маґрат із жалем струснула головою, підійшла до буфета і витягла з нього хлібний ніж. Внутрішній голос підказував їй, що в певні моменти звичайний, але гострий ніж може значно більше придатися дівчині.

— Бачу оком ненароком... — сказала Тітуня Огг, — ...щось на букву «П»!

Король-привид стомлено окинув підземелля поглядом.

— Плоскогубці? — припустив він.

— Ні.

— Пальцежуйка?

— Кумедне слово. А що це?

— Ну, вид лещат для затискання пальців. Ось таких, — показав король.

— Не те, — сказала Тітуня.

— Грушка-душилка? — у відчаї спитав король.

— Це на «Г», до того ж я й слова такого не знаю, — сказала відьма. Король слухняно показав душилку й розтлумачив її призначення.

— Ні, точно не воно, — сказала Тітуня.

— «Тліючий черевичок відплати»?

— Щось ти надто добре знаєшся на всіх цих штуках, — гостро сказала Тітуня. — Ти точно не використовував їх за життя?

— Жодним чином, Тітуню! — запевнив привид.

— Хлопчики-брехуни потрапляють у погане місце, — попередила та.

— Більшість із них завела леді Шельметь, чесне слово, — розпачливо сказав король; його нинішнє становище здавалося йому достатньо непривабливим і без усяляких «поганих місць».

Тітуня форкнула, але дещо пом'якшала.

— Ну гаразд, — сказала вона. — Це пінцет.

— Але пінцет — це всього-на-всього маленькі плоско... — почав король, проте вчасно спинився.

За все доросле життя він не боявся ні людини, ні звіра, ні будь-чого середнього, але голос Тітуні воскрешав у його пам'яті давні спогади про шкільну парту, про дитячу кімнату, про життя під суворим наглядом строгих пані в довічному вбранні та про дитяче харчування сіро-коричневого кольору, яке тоді здавалося неїстівним, а зараз видавалося недосяжною амброзією.

— З тебе п'ятірка, — радісно повідомила Тітуня.

— Скоро відіграюся, — сказав король. — Ви впевнені, що вам не заповідють нічого лихого?

— А якщо не впевнена, чим конкретно ти можеш мені допомогти? — поцікавилася відьма.

Цієї миті почувся грюкіт засувів.

Коли Бабунина мітла, невпевнено вихляючи, приземлилася біля замкової брами, там уже зібрався справжній натовп. Коли відьма рушила до брами, гомін стих і юрма розступилася, даючи їй дорогу. Під пахвою Бабуня несла кошик з яблуками.

— Там, у підземеллі, сидить відьма, — прошепотів хтось. — І, кажуть, її піддадуть жахливим тортурам.

— Дурниці, — кинула Бабуня. — Такого не може бути. Гадаю, Тітуня Огґ завітала в державних справах чи щось таке.

— А ще кажуть, що Джейсон Огґ збирає своїх братів, — нажахано сказав якийсь крамар.

— Я б серйозно радила вам розійтися по хатах, — відповіла Бабуня Доцевіск. — Схоже, сталося якесь непорозуміння. Кожен знає, що відьму неможливо затримати проти її волі.

— Цього разу все зайшло надто далеко, — втрутився ще один селянин. — То хати палять, то податки деруть, а тепер ще й оце. І це ви, відьми, винні. Це час припинити. Я свої права знаю.

— І які ж це права? — поцікавилася Бабуня.

— Банщина, подушечне, полюття, шароварок, місячина,* — жваво перелічив селянин. — І ще — право ко-

* В оригіналі Пратчетт використовує вигадані слова, схожі за звучанням на назви феодальних повинностей селян у середньовічних Англії та Франції. — *Прим. пер.*

жен другий рік збирати жолуді свиням і право пасти дві третини кози на общинному полі. Тобто було, поки те поле герцог спалити не наказав. А збіса ж хороша коза була.

— Права знаєш добре, — сказала Бабуня. — Далеко підеш. Але зараз краще йди додому.

Вона обернулася й поглянула на браму. Біля неї стривожено м'ялися двійко вартових. Бабуня підійшла поближче і просто-таки прицвяхувала одного з них до місця поглядом.

— Я безневинна стара, яблучка продаю, — заявила вона голосом, яким більше годилося б оголошувати середньомасштабну війну. — Пустіть, дорогенькі, будь ласочка.

Останні слова продзвеніли, як клинок.

— Прохід до замку заборонено, — пролопотів один з вартових. — Наказ герцога.

Бабуня знизала плечима. За всю історію відьомства трюк із продавчиною яблук, наскільки їй було відомо, спрацював лише одного разу — але так веліла традиція.

— Я тебе знаю, Чемпете Польді, — заявила вона. — Пригадую, саме я проводжала твого діда і я приймала тебе, коли ти з'явився на світ, — вона кинула погляд на натовп, що тепер купчився трохи далі від брами, ніж кілька хвилин тому, і знову звернулася до побілілого від страху вартового. — Я дала тобі першого в цій юдолі плачевній прочухана за погану поведінку і, присягаюся, якщо ти надумаєш мене перепиняти, дам і останнього.

Спис із тихим брязканням випав з ослаблих пальців вартового. Бабуня підбадьорливо поплескала тремтячого чоловіка по плечу.

— Та не хвилюйся, — сказала вона. — На, з'їж-но яблучко.

Вона зробила крок — і їй перепинив дорогу другий спис. Відьма з цікавістю підняла погляд.

Другий вартовий не був уродженцем Вівцескель — він виріс у місті й найнявся до королівської сторожі, чії лави помітно порідшали за останні роки. Його обличчя було вкрите мережею рубців.

Наразі кілька з цих рубців склалися у щось на кшталт глузливої посмішки.

— То ось які вони, відьомські чари? — спитав вартовий. — Слабенько. Може, стара, це лякає сільських простаків, але мене не налякає.

— О, я думаю, такого міцного й великого парубка налякати непросто, — сказала Бабуня, сягаючи рукою до капелюха.

— І не пробуй ото голову мені морочити, — вартовий дивився просто перед собою, трохи погойдуючись на п'ятках. — Такі дамочки, як ти, тільки і вміють, що людей з пантелику збивати. Зі мною це, як то кажуть, не проко-
тять.

— Як завгодно, — відповіла Бабуня, відводячи спис.

— Я ж сказав... — почав був вартовий і схопив Бабуню за плече.

Її рука зробила рух — такий швидкий, що його ледь могло би вловити око, — і чолов'яга раптом відпустив її та зі стогоном схопився за власну руку.

Бабуня увіткнула шпильку назад у капелюх і поквапи-
лася всередину замкового двору.

— Почнімо з Демонстрації Інвентарю, — сказала герцогиня.

— Та бачила вже, — відповіла Тітуня. — Принаймні все на літери «п», «с», «т» та «в».

— Тоді подивимося, чи довго ти зможеш підтримувати цю світську розмову, — відрубала герцогиня. — Шельметю, розпали-но жарівню.

— Розпали жарівню, блазню, — наказав герцог.

Блазень рухався, ніби під водою. Він не чекав нічого подібного. Участь у тортурях якось не перебувала на першому місці в його переліку життєвих планів. Зараз йому подумалося, що холоднокровно завдати болю літній жінці уже означає добряче перегнути палицю, а завдати болю відмі (незалежно від температури крові) — це ніби зігнути голіруч стовбур старезного дуба. Ох уже ці слова, подумав він; мабуть, це ще з «сію, сію, посіваю» пішло.*

— Не подобається мені все це, — пробурмотів він.

— Молодець, — сказала Тітуня Огі, що мала чудовий слух. — Я запам'ятаю, що тобі все це не подобалося.

— Ти про що? — різко спитав герцог.

— Та нічого, — відповіла Тітуня. — Між іншим, довго ви будете панькатися? Я ще не снідала.

Блазень запалив сірник. Раптом за його спиною майже невідчутно вийнув вітерець — і сірник погас. Блазень вилаявся і повторив спробу. Цього разу його тремтяча рука майже піднесла сірник до жарівні, коли той знову згас.

— Ворушися давай! — гукнула герцогиня, розкладаючи знаряддя тортур.

* В оригіналі Пратчетт обіграє усталене для англійських заклинань та інших вербальних елементів магічних ритуалів словосполучення «*stick and stone*». — *Прим. пер.*

— Здається, вони не хочуть горіти, — пробелькотів блазень після того, як іще один сірник, не встигнувши розгорітися, випустив останню цівку диму.

Герцог вихопив сірникову коробку з тремтячих пальців блазня і вліпив тому ляпаса внизаною перснями рукою.

— Скільки можна не підкорятися моїм повелінням! — скричав він. — Слабодухий! Віддай мені коробку!*

Блазень позадкував. Хтось невидимий шепотів щось йому на вухо, але він не міг розібрати ані слова.

— Забирайся звідси, — просичав герцог, — і простеж, щоб нам не заважали!

Блазень, зашпортавшись об східці, обернувся і, кинувши останній благальний погляд на Тітуню, вискочив за двері. Уже в дверях він за звичкою пустотливо підстрибнув.

— В принципі, можна обійтись і без вогню, — сказала герцогиня. — Це тільки допоміжний засіб. Що ж, жінко, ти зізнаєшся?

— В чому? — спитала Тітуня.

— Це загальновідомо. Державна зрада. Чорна магія. Переховування ворогів короля. Викрадення корони...

Щось брязнуло, змусивши всіх подивитися на підлогу. З лавки впав укритий плямами крові кинджал. Здавалося, його спробував взяти, але не подужав, хтось невидимий. Тітуня почула тиху лайку, що злетіла з вуст короля-привида — чи з того, що було тепер його вустами.

* Перероблена цитата з п'єси «Макбет». В перекладі п'єси Бориса Тена: «Слабодухий! Віддай мені кинджали!» — *Прим. пер.*

— ...і поширення наклепів, — завершила герцогиня.

— ...і пересолена їжа... — нервово вставив герцог, втупившись у свої перев'язані руки. Його не покидало відчуття, що в кімнаті є хтось четвертий.

— *Якщо* ти зізнаєшся, — сказала герцогиня, — тебе всього лише підсмажать на вогнищі. Тільки, будь ласка, позбав нас своїх дотепів із цього приводу.

— Про які такі наклепи йдеться?

Герцог заплющив очі, але страшні видіння не зникли.

— Наклепи щодо випадкової загибелі покійного короля Веренца, — хрипко прошепотів він.

Приміщенням знову промайнув вітерець.

Тітуня нахилила голову до одного плеча, ніби дослуховуючись до чогось, чутного тільки їй. Щоправда, герцог був упевнений, що теж щось чує; не голос, ні — а щось на кшталт далекого подиху вітру.

— Але ж я і не знаю ніяких наклепів, — сказала Тітуня. — Я знаю, що ти його зарізав і *сам же* поклав йому в руку кинджала. Це все сталося на верхівці сходів...

Вона на хвилину замовкла, знову нахилила голову, кивнула і продовжила:

— ...акурат біля обладунка зі списом, і ти сказав: «Якщо це має бути зроблено, нехай це буде зроблено швидко», — чи щось таке. А тоді витяг із піхов на поясі короля його кинджала — той самісінький, що лежить оце на підлозі — і...

— Брехня! Свідків не було. Ми облаштували... Та не було про що свідчити! Я чув щось у темряві, але нікого там не було! — верескнув герцог. — Не було нікого, хто міг би щось побачити!

Герцогиня розлючено зиркнула на нього.

— Стули нарешті рота, Ліонелю, — сказала вона. — Гадаю, в цих чотирьох стінах нам немає перед ким викручуватися.

— Але хто їй сказав?! Ти?!

— І заспокойся. Ніхто їй нічого не казав. Заради всього святого, вона ж відьма. Вони вміють дізнаватися про такі речі. Трете око, чи як воно там.

— Другий зір, — виправила Тітуня.

— Якщо ти, жінко, не розповіси нам, кому ще про все відомо, і не допоможеш нам іще в кількох питаннях, то скоро позбудешся й першого, — погрозово сказала герцогиня. — А ти, повір, усе розповіси. У мене в цьому великий досвід.

Тітуня обвела підземелля поглядом. Тут ставало тіснувато. Життєдайна лють, що вирувала в привидові Веренца, зробила його майже видимим; король судомно намагався схопити кинджал. Позаду нього коливалися й інші розмиті форми — не привиди навіть, але спогади про біль і жах, вморожені в сам камінь стін.

— Мій кинджал! Виродки! Вбити мене моїм кинджалом! — безгучно кричав привид, здіймаючи безтілесні руки ніби на заклик до потойбіччя засвідчити цей факт безпрецедентного приниження. — О, сили б мені...

— Авжеж, — погодилася Тітуня. — Непогано було б.

— Тоді розпочнімо, — сказала герцогиня.

— Що? — перепитав вартовий.

— Я СКАЗАЛА, — повторила Маґрат, — що прийшла продати ці гарненькі яблучка. Ти що, не слухав?

— Та у нас тут наче не ярмарок...

Після того, як його напарника забрали до лазарету, вартовому було геть ніяково. Наймаючись на службу, він на таке не підписувався.

Раптом йому сяйнуло.

— А ти часом не відьма? — незграбно виставляючи список, спитав він.

— Звісно, ні. Хіба я схожа на відьму?

Вартовий окинув поглядом магичні браслети, плащ із червоною підбивкою, тремтячі руки та, нарешті, обличчя дівчини.

Обличчя непокоїло найбільше. Маґрат використала чимало пудри, щоб надати собі інтригуючої блідості, й поєднала це зі щедро накладеною тушшю. Разом цей ансамбль справляв на вартового враження пари мух, розчавлених у цукерниці. Він спіймав себе на мимовільному бажанні скласти пальці в який-небудь знак від лихого нафарбованого ока.

— Гаразд, — невпевнено сказав він.

Його мозок щосили намагався прогризтися через посталу проблему.

Дівчина була відьмою, а останнім часом лише лінивий не обговорював чутки про поганий вплив відьом на самопочуття навколишніх. Він мав наказ не пропускати відьом до замку — але, з іншого боку, про продавчинь яблук в наказах нічого не було. А дівчина сказала, що вона саме продавчиня яблук — і він не збирався ставити під сумнів слова, сказані відьмою.

Задоволений такою стрункою логічною конструкцією, вартовий відступив убік і зробив широкий гостинний жест.

— Проходь, продавчине, — запросив він.

— Дякую, — ласкаво відгукнулася Маґрат. — Пригости-ти яблучком?

— Дякую, не треба. Я ще не доїв те, яке дала мені попередня відьма, — його очі перелякано забігали, — тобто не відьма, а, а, а продавчиня яблук. Так, продавчиня. Вона сама так сказала.

— Давно це було?

— Кілька хвилин як...

Бабуня Доцевіск не заблукала. Це взагалі було не в її натурі. Просто саме зараз вона прекрасно розуміла, де перебуває — але не розуміла, куди поділося все інше. Зрештою вона знову вийшла до кухні, ледь не спричинивши інфаркт у кухаря, який саме намагався засмажити порцію селери.

Перед тим у неї кілька разів намагалися купити яблук, і це аж ніяк не покращило її настрою.

Тим часом Маґрат успішно дісталася Великого залу, безлюдного в цю пору дня, якщо не рахувати пари вартових, що грали в кості. На вартових були однострої особистої охорони герцога. При появі Маґрат охоронці одразу полишили гру.

— Так-так, — сказав один, окидаючи дівчину масним поглядом. — Прийшла скласти нам компанію, красунечко?*

— Я шукаю темницю, — пояснила Маґрат, для якої слово «харасмент» було лише набором беззмістовних звуків.

* Ніхто не знає, чому чоловіки бовкають подібні дурниці. Наступною мала би бути заява, що він любить «дівчат з характером». — *Прим. авт.*

— О, повір, — сказав вартовий, підморгуючи напарникові. — Ми радо зробимо тобі невеличку послугу.

Вартові стали обабіч від неї; Маґрат зауважила їхні підборіддя, об які можна було запалювати сірники, і непереборний дух прокислого пива.

Відчайдушні сигнали звідкись із підсвідомості почали пробиватися крізь її досі непохитну впевненість у тому, що погані речі трапляються лише з поганими людьми.

Юну відьму супроводили кількома прольотами сходів до сирого лабіринту коридорів із вигнутими стелями; вона почала гарячково шукати спосіб ввічливо позбутися сумнівної опіки.

— Повинна попередити, — сказала вона. — Я не просто продавчиня яблук, якою здаюся.

— Та невже.

— Насправді я відьма.

Очікуваного нею ефекту це не справило. Вартові перезирнулися.

— Не біда, — сказав один з них. — Завжди цікаво було, як то воно — цілуватися з відьмою. Тут кажуть, що від цього можна перетворитися на жабу.

Інший охоронець штовхнув його ліктем.

— По-моєму, — сказав він повільно-зверхньо, як говорять ті, хто думає, що далі скаже щось страшенно смішне, — ти з однією вже колись поцілувався.

Пролунав короткий грубий регіт, і Маґрат раптом притиснули до стіни. Просто біля її очей опинилися ніздрі одного з охоронців.

— Тепер послухай сюди, солоденька, — сказав він. — Якщо ти й відьма, то будеш не першою відьмою, яка сюди

потрапила. Але якщо будеш поводитися гарно, тобі може пощастити і ти звідси виберешся. Розумієш?

Десь неподалік пролунав короткий пронизливий дівочий зойк.

— О, — сказав охоронець. — А це була відьма, яка не хотіла поводитися гарно. Тож ти можеш зробити послугу і нам, і собі. Бачиш, як добре, що ти нас зустріла.

Раптом його рука, що мандрувала по одягу Маґрат, замерла.

— А це ще що? — спитав він у її без того блідого обличчя Маґрат. — Ніж? Ніж?! По-моєму, Хроне, ми повинні поставитися до цього дуже серйозно, еге ж?

— Ти, мабуть, зв'яжи її і кляпа в рот встроми, — захвилювався Хрон. — Щоб чаклувати, їм потрібно говорити й махати руками...

— Ти краще свої руки від неї прибери!

Всі троє озирнулися на блазня, що з гнівним передзвonom з'явився в коридорі.

— Відпустіть її негайно! — закричав він. — Або я доповім про вас начальству!

— Он як, доповіси? — сказав Хрон. — І тебе хтось слухатиме, опудало ти недоросле?

— Ми затримали відьму, — втрутився інший охоронець. — Тому йди собі дзвеніти подалі.

Він обернувся до Маґрат і повідомив:

— Люблю дівчат з характером!

Як показав найближчий час, це судження було помилковим.

Блазень рушив до них з відвагою, притаманною безтямній люті.

— Я сказав відпустити її, — повторив він.

Хрон витягнув меч і підморгнув своєму компаньйонові.

Маґрат ударила.

Це був інстинктивний удар, енергію якого істотно посилила вага браслетів та перснів; кулак відьми дугою промайнув у повітрі й зіткнувся зі щелепою охоронця так, що той двічі перекинувся через себе і, хекнувши, завалився на підлогу. На його щоці проступили відбитки кількох окультних символів.

Хрон кілька митей заціпеніло дивився на нього, а тоді перевів погляд на Маґрат. Він замахнувся мечем у ту саму мить, коли блазень з розгону врізався в нього, і вони, зчепившись, завалилися на підлогу. Як більшість чоловіків дрібної тілобудови, блазень покладався на перший божевільний натиск і був слабкий у боротьбі на витривалість. Відтак справи могли б обернутися для нього кепсько, якби Хрон не відчув біля свого горла лезо хлібного ножа.

— Пусти його, — наказала Маґрат, відкидаючи волосся з очей.

Охоронець завмер.

— Ти роздумуєш, чи й справді я наважуся перерізати тобі горлянку, — видихнула вона. — Ну, я й сама ще не знаю. Але подумай, як весело нам буде це з'ясовувати.

Вона сягнула вільною рукою вниз і, вхопивши блазня за комір, поставила його на ноги.

— Де це кричали? — спитала вона, не відриваючи очей від вартового.

— Ось у тому коридорі. Її забрали до камери тортур, мені це не сподобалося, це було вже занадто, але мене звідти вигнали, тому я пішов пошукати когось...

— І знайшов мене, — перервала його Маґрат і звернулася до Хрона. — Ти залишишся тут. Або тікай на здоров'я. Але не думай стежити за нами.

Той кивнув і непорушно дивився їм услід, доки вони не зникли за поворотом коридору.

— Двері зачинені, — сказав блазень. — Чутно все, але двері зачинені.

— Ну так це ж темниця.

— Але темниці не замикають зісередини!

І справді, відчинити двері не вдалося. Тим часом за ними панувала тиша — клопітка і насичена тиша, що сочилася крізь щілини й заливала коридор, тиша того типу, що гірша за зойки болю.

Доки Маґрат вивчала грубу поверхню дверей, блазень переминався з ноги на ногу.

— Ти справді відьма? — спитав він нарешті. — Ті вартові сказали, що ти відьма. Але ти не схожа на відьму, а схожа... схожа... — він почервонів. — Ну, відьма має бути негарною й старою, а ти дуже гарна і... — його голос затремтів і замовк.

«Я цілком контролюю ситуацію, — сказала собі Маґрат. — Ніколи б не подумала, але моя голова абсолютно ясна».

Цієї ж миті вона абсолютно ясно усвідомила, що згорнуті панчохи ковзнули вниз, до талії, в її голові ніби звилла кубельце родина неохайних пташок, а її тіні для повік не те що течуть, а просто-таки тікають з призначеного їм місця. Її сукня була розірвана в кількох місцях, ноги були в подряпинах, руки — в синцях, і все ж таки вона чомусь почувалася ніби на небесах.

— Гадаю, тобі краще триматися осторонь, Веренце, — сказала вона. — Я ще не впевнена, що знаю, як усе владнати.

Почувся глибокий вдих.

— Звідки ти знаєш моє ім'я?

Маґрат ще раз уважно оглянула двері. Старезні дубові дошки бачили вже не одне століття, але в їхній потьмянілій від часу і твердій наче камінь деревині усе ще ледь помітно продовжувався рух життєвих соків. Раніше юна відьма не обійшлась би без торби магічних інгредієнтів та цілого дня на складання плану.

Але тепер вона була готова засумніватися в такій потребі. Той, хто може викликати демонів через пральні ночви, може все.

Вона раптом згадала, про що запитував блазень.

— Е-е-е, мабуть, десь чула, — промимрила вона.

— Навряд чи — я ним не користуюся, — сказав блазень. — Я маю на увазі, герцог цього не схвалив би. Це все моя матуся — мабуть, матусі полюбляють називати дітей королівськими іменами. А дідусь сказав, що з таким іменем я нічого не досягну і краще мені взагалі не показуватися на людях...

Маґрат кивнула, одночасно поглядом спеціаліста роздивляючись темний коридор.

Місце було не з привабливих. Древні дубові дошки всі ці роки лишалися в темряві, недосяжні для зміни пір року...

З іншого боку... Бабуня якось казала щось на кшталт того, що всі дерева певним чином є одним-єдиним деревом. Маґрат наче розуміла, про що йдеться, хоча й не була упевнена на всі сто. А там, нагорі, буяла весна. Іскорки

життя в цій деревині мали відчувати її. А якщо ні, їм можна було нагадати.

Вона знову притиснула долоні до дверей і заплющила очі, намагаючись відшукати шлях геть із кам'яного підземелля, за стіни замку, крізь тонкий шар чорнозему в горах — до свіжого повітря, до сонячного світла...

Блазень бачив лише, що Маґрат стоїть непорушно, як статуя. Та ось її волосся повільно піднялося вгору. Повітря наповнилося запахом прілого листя.

І раптом сила, здатна змусити м'яку, як зефір, поганку пробити плитку товщиною в шість дюймів чи вугра — перетнути тисячу миль негостинного океану заради цілком конкретного озерця на високогір'ї, пройшла крізь неї і вдарила в двері.

Маґрат із зусиллям відступила; її свідомість щосили опиралася відчайдушному пориву занурити пальці ніг у камінь і пустити пагони. Блазень підхопив її і ледь не впав від могутнього поштовху.

Під побрязкування дзвіночків Маґрат повисла на його тілі, відчуваючи тріумф. Вона зробила це! І без жодного штучного причандалля! Якби тільки хтось іще це бачив...

— Не наближайся до дверей, — пробелькотіла вона. — Здається, я їх добряче пере... переробила.

Блазень усе ще обіймав її стан, відчуваючи пальцями схожі на обручі ребра. Він був надто схвильований, щоб говорити, та все-таки Маґрат отримала відповідь.

— Що є, то є, — сказала Бабуня Доцевіск, виступаючи з тіні. — Я б ні за що не додумалася.

Маґрат втупилася в неї.

— Ти була тут весь час?

— Лише кілька останніх хвилин, — Бабуня поглянула на двері й продовжила: — Техніка у тебе хороша, але це надто старе дерево. І, здається, воно пережило пожежу. До того ж у ньому повно цвяхів і тому подібного залізаччя. Словом, з дверима навряд чи щось вийде. Я б на твоєму місці спробувала стіну, але...

Її перервало тихе «лусь».

Звук почувся ще раз, а потім пролунала ціла черга таких звуків, ніби у підземеллях ринув дощ із меренгів.

Двері темниці почали на очах укриватися листям.

Бабуня на кілька секунд прикипіла до них очима, а потім перевела погляд на перелякану Маґрат.

— Тікайте! — вигукнула вона.

Відьми підхопили блазня і пригинцем кинулися за найближчий контрфорс.

Двері загрозовито затріщали. Кілька дощок зсудомило, цвяхи вискочили з них, як скалки з рани, і вибили зі стіни навпроти кам'яне кришиво. Блазень ледь устиг пригнутися: над його головою просвистів і врізався в протилежну стіну шматок замка.

З нижньої частини дверей, звиваючись, полізли білі корінці. Вони ковзнули по сирому каменю до найближчої тріщини і почали угвинчуватися в неї. З отворів від випалих сучків попнулося гілля, увіп'ялося в камінний одвірок і рознесло його на друзки. І все це перекривав низький стогін — клітини деревини намагалися вгамувати приплив нестримної енергії життя.

— *Особисто я*, — сказала Бабуня, перечекавши, поки стихне гуркіт від падіння шматка стелі неподалік від них, — робила б інакше. Я не критикую тебе, завжди, — додала вона, побачивши, що Маґрат розтулила

рот. — Хороша робота. Просто мені здається, що ти могла трохи переборщити.

— Вибачте, — сказав блазень.

— Я не вмю працювати з каменем, — похнюпилася Маграт.

— Та годі, це питання практики.

— Вибачте...

Відьми обернулися до блазня.

— Хіба ви не збиралися когось рятувати? — спитав він, задкуючи.

— Ох, — сказала Бабуня. — І правда. Ходімо, Маграт. Треба подивитися, чи з нею все гаразд.

— Там хтось кричав, — нагадав блазень, не в змозі позбутися відчуття, що відьми не розуміють усієї серйозності ситуації.

— Не сумніваюся, — відповіла Бабуня, відсторонюючи його і переступаючи через коріння, що корчилося на підлозі. — Якби мене замкнули в підземеллі, теж криків мало не було б.

З дверного отвору випливла хмара пилу. Пляма тьмяного світла від одного-єдиного смолоскипа дозволила Маграт розрізнити дві скоцюрблені у найдальшому кутку фігури.

Більшість предметів обстановки поперекидалася й влялася по всій підлозі, і ці предмети аж ніяк не скидалися на уособлення комфорту. Посеред усього цього спокійно сиділа Тітуня Огі у чомусь на кшталт чудернацьких панчів на ногах.

— А ви не поспішали, — сказала вона. — Витягнете мене нарешті звідси, га? Бо я тут почуваюсь якось скуто.

Ще в темниці був кинджал.

Він повільно обертався в повітрі посеред приміщення, час від часу відблискуючи у світлі смолоскипа.

— Моїм же кинджалом! — повторював привид короля голосом, що його чули тільки відьми. — Весь цей час я й гадки не мав! Моїм же кинджалом! Мені роздوبали нирки моїм же довбаним кинджалом!

Він здійняв клинок і ще на крок наблизився до шляхетного подружжя. З герцогових вуст зірвався булькотливий звук, радий чимшвидше опинитися подалі.

— А він нічого тримається, — сказала Тітуня, тим часом як Маграт повертала свободу рухів її кінцівкам.

— То це і є старий король? А вони його бачать?

— Не думаю.

Привид Веренца похитувався під вагою кинджала. Для забавок у стилі полтергейста він був і справді застарий: подібні речі вимагають не лише підліткової енергії, а й підліткової неврівноваженості.

— Мені б тільки краще вхопитися, — пробурмотів він. — А щоб тебе...

Кинджал, випавши з нематеріальних рук короля, брязнув об камінь підлоги. Бабуня Доцевіск хутко наступила на нього ногою.

— Мертвим не можна вбивати живих, — заявила вона. — Це був би небезпечний, як там його, прен-цен-дент. Уже тому хоча б, що мертвих значно більше.

Тим часом герцогиня, на відміну від свого чоловіка, взяла себе в руки. То самі собою літають ножі, то вибухають двері, а тепер ці відьми принижують її у її власній темниці. Як упоратися з проявами надприродних сил, вона не знала, зате мала цілком однозначні уявлення про те, як дати собі раду зі звичайними людьми.

Її рот розтулився, ніби брама до пекла.

— Охороно! — щосили закричала вона і тут помітила блазня, що м'явся поблизу дверного отвору. — Блазню! Покич охорону!

— Вони зайняті, — сказала Бабуня. — Та й усе одно нам уже час. Хто тут герцог?

Герцог, не випрямляючись, підвів на неї почервонілі очі зі свого закутка. З його губ витік струмочок слини. Герцог хихикнув.

Бабуня придивилася уважніше. З вологих зіниць у відповідь їй поглянуло щось дивне.

— Я не збираюся чинити тобі зла, — лагідно сказала вона. — Але для тебе ж самого було б краще покинути цю країну. Зректися престолу, чи щось таке.

— І на чію ж користь? На користь якої-небудь відьми? — холодно спитала герцогиня.

— Я не зречуся, — сказав герцог.

— Що?

Герцог розправив плечі, змахнув з одягу пил і поглянув Бабуні просто у вічі. Те крижане в його зіницях стало ще крижанішим.

— Я сказав, що не зречуся, — повторив він. — Невже ти думаєш, що ваші фокуси мене перелякають? Я — король за правом сили, і ви цього не зміните. Елементарно, відьмо.

Він зробив крок уперед.

Бабуня пильно дивилася на нього. Вона ніколи ще не стикалася ні з чим подібним. Цей чоловік був відверто сам не свій, але під його божевільям ховалася моторошно-холодна притомність, подібна до шматка крижаної комети в серцевині розпеченого горнила. Вона вважала, що

під тонкою шкаралупою самовпевненості у ньому криється слабкість, але все виявилось дещо інакше. Десь у його підсвідомості, за межами звичайного раціо, його божевілля під своїм тиском перетворилося на щось твердіше за алмаз.

— Якщо ви здолаєте мене за допомогою магії, то магії й належатиме влада, — сказав герцог. — А ви на це не підете. Якщо ж із вашою допомогою з'явиться інший король, то, ким би він не був, він перебуватиме під вашим впливом. Ляже, так би мовити, під відьом. Але магія руйнує те, над чим вона панує. Вас вона зруйнує теж, і ви це знаєте. Ха-ха.

Він підійшов іще ближче. Кісточки на кулаках Бабуні побіліли.

— Ти можеш мене скинути, — продовжив він. — І навіть, можливо, підшукати когось на моє місце. Щоправда, це має бути дурень, просто блазень якийсь, адже йому доведеться змиритися з тим, що за ним постійно наглядати-ме твоє лихе око, і якщо він чимось тебе не влаштує, його життя не вартуватиме ламаного шеляга. Ти запевнятимеш його, що це не так, але він знатиме, що править з твого дозволу. А отже, це буде ніякий не король. Хіба не так?

Бабуня відвела погляд. Дві інші відьми трималися в тіні, щомиті готові пригнутися.

— *Хіба не так*, питаю?

— Так, — сказала Бабуня. — Це правда.

— Отож.

— ...але є дехто, здатний скинути тебе й без мене, — повільно сказала вона.

— Та дитина? Нехай приходить, коли виросте. Юнак з мечем у пошуках фортуни, — герцог вишкірився. —

Страшенно романтично. Втім, я маю досить часу на приготування. Нехай спробує.

За його спиною король Веренц щосили розмахнувся кулаком, але той пройшов крізь потилицю герцога без жодних для того наслідків.

Шельметь підійшов до Бабуні так близько, що його ніс опинився за дюйм від її обличчя.

— Повертайтеся до своїх казанів, віщі сестри, — тихо сказав він.

Бабуня Доцевіск мчала коридорами Ланкрського замку як величезна і розлючена летюча миша, і регіт герцога відлунював у її голові.

— Могла б зробити йому пару чиряків, — сказала Тітуня Огг. — Чи геморой. Це нам не заборонено. Від цього він не перестав би царювати, просто йому довелося б робити це стоячи. Було б із чого посміятися.

Бабуня не відповідала. Якби лють виділяла тепло, її капелюх уже догоряв би.

— Хоча, напевне, це ще більше погіршить його стан, — продовжувала Тітуня, намагаючись не відставати. — Те саме і з зубним болем.

Вона скоса зиркнула на Бабунину гримасу.

— Не переймайся так, — сказала вона. — Мені не встигли зробити нічого серйозного. Хоча все одно дякую.

— А то я через тебе переймаюсь, Гіто Огг, — пхекнула Бабуня. — Я прийшла тільки тому, що Маграт трохи нервувала. Я завжди казала: якщо відьма не може про себе подбати, нехай не називає себе відьмою.

— Між іншим, вона непогано попрацювала з деревом.

Навіть занурена у свій гнітючий гнів, Бабуня розщедрилася на кивок згоди.

— Рoste над собою, — сказала вона. Потім, кинувши погляд уперед і назад по коридору, нахилилася до вуха Тітуні. — Я не могла дозволити йому тішитися моїм зізнанням, але тобі мушу сказати: він нас зробив.

— Побачимо-побачимо, — відповіла Тітуня. — Нехайно Джейсон та ще кілька суворих хлопців...

— Ти бачила його охоронців. Не те що їхні попередники. Ці не такі слабаки.

— Ми з тобою теж могли б трохи допомогти нашим хлопцям...

— Не годиться. Люди повинні вирішувати такі речі між собою.

— Як скажеш, Есме, — покірно відгукнулася Тітуня.

— Саме так. Магія існує не щоб керувати, а щоб керували нею.

Тітуня кивнула, а потім, згадавши про обіцянку, нахилилася і підбрала з підлоги шматок каменю.

— А я вже думав, ти забула, — сказав над її вухом привид короля.

За кілька кроків за ними йшла Маґрат, довкола якої вертівся блазень.

— Ми побачимося ще раз? — питав він.

— Ну, не знаю... — відповідала Маґрат під триумфальний спів свого серця.

— Наприклад, ввечері?

— Ой, ні, — сказала Маґрат. — Увечері я страшенно зайнята.

Насправді вона збиралася всього лише залізити в крісло з кухлем гарячого молока і нотатками Тітоньки Пташко

з прикладної астрології. Але інстинкт підказував їй, що для посилення почуттів шанувальника його необхідно помучити.

— То, може, завтра ввечері? — не відступав блазень.

— Та я збиралася голову помити...

— Я можу відпроситися ввечері в п'ятницю.

— Розумієш, вечорами у нас завжди чимало роботи...

— Тоді по обіді.

Маґрат завагалася. Можливо, інстинкт — не такий уже й надійний порадник.

— Ну... — почала вона.

— Годині о другій. На лузі біля ставка, гаразд?

— Ну...

— Отже, домовилися? — у відчаї вимовив блазень.

— Блазню! — розкотився коридором голос герцогині.

Блазневе обличчя спотворила гримаса жаху.

— Я маю йти, — прошепотів він. — На лузі, так? Я вдягнуся так, щоб ти мене ні з ким не переплутала. Гаразд?

— Гаразд, — відповіла Маґрат, обеззброєна його натиском. Потому вона повернулася і бігом поквапилася за компаньйонками.

На подвір'ї коїлося справжнє стовпотворіння. Натовп, що вже юрмився під стінами на час прибуття Бабуні, помітно збільшився і тік крізь незахищену тепер браму всередину та купчився навколо донжона. Акції громадянської непокори не входили до списку ланкрських традицій, але місцеві мешканці усе-таки трохи опанували найелементарніші прийоми на кшталт розмахування серпами та вилами у поєднанні зі звірячим виразом обличчя і вигуками «Гр-р-р!». Кілька громадян, щоправда, не зовсім зрозуміли принцип, тож розмахували прапорами

і моторошно реготали. Найпросунутіші мітингарі з числа студентів уже відзначали подумки найпридатніші для підпалу господарські будівлі. Ніби з повітря повиникали продавці біляшів і сосисок.* З хвилини на хвилину хто-небудь мав що-небудь у кого-небудь пожбурити.

Трійко відьом стояли на сходах у дверях твердині і дивилися на море облич унизу.

— А ось і наш Джейсон, — радісно сказала Тітуня. — І Вейн, і Даррен, і Кев, і Трев, і Нев...

— О, я їх запам'ятаю, — сказав герцог, підходячи ззаду і обіймаючи відьом за плечі. — А бачите на стінах моїх лучників?

— Бачу, — похмуро відповіла Бабуня.

— То всміхнися і помахай їм, — порадив герцог. — Нехай народ знає, що у нас усе гаразд. Врешті-решт хіба ви всі не завітали сьогодні сюди «в державних справах»?

Він нахилився до Бабуні.

— Авжеж, ти можеш вигадати сотню прийомів проти мене, — сказав він. — Але фінал буде одним і тим же.

Він трохи відсторонився.

— Я ж досить раціональна людина, по-моєму, — життєрадісно продовжив він. — Можливо, якщо тобі вдасться закликати їх до спокою, я зможу погодитися на деякі послаблення правління. Звичайно, я нічого не обіцяю.

Бабуня не відповіла.

— Всміхнися і помахай! — наказав герцог.

* Так завжди трапляється. Ніхто не бачить, звідки вони виникають. Залишається припустити, що їхні ліцензії передбачають наявність не лише лотка та паперової панамки, а й портативної машини часу на газовій тязі. — *Прим. авт.*

Бабуня в'яло змахнула рукою і вичавила гіпсову посмішку, що явно не мала нічого спільного з хорошим настроєм. Після цього відьма штовхнула ліктем Тітуню Отг, яка щосили розмахувала рукою і шкірила зуби.

— Без фанатизму, — просичала Бабуня.

— Але ж отам-он наші Ріт і Шарлін, і їхня малеча, — відповіла Тітуня. — Агов!

— Та ти замовкнеш чи ні, стара дурна хвойдо! — прогарчала Бабуня. — Зберися!

— Пре-чу-до-во, — прокоментував герцог. Він здійняв руки — точніше, руку. Друга все ще боліла. Минулої ночі він знову спробував скористатися рашпілем, але це знову не спрацювало.

— Люди Ланкру! — вигукнув він. — Вам нічого більше боятися! Я — ваш друг! Я захищу вас від відьом! Вони пообіцяли дати вам спокій!

Поки він говорив, Бабуня не зводила з нього очей. «Ось вони, депресивні маніяки, — подумала вона. — Матляються, як оте в ополонці... Спочатку заріже тебе, а потім спитає, як ти себе почуваш».

Вона раптом зустріла питальний погляд герцога.

— Ну, чого тобі ще?

— Я тут оголосив, що, ха-ха, прошу вельмишановну пані Доцевіск сказати кілька слів.

— Оголосив?!

— Так!

— Ти трохи перегнув палицю, — сказала Бабуня.

— Та невже? — герцог хихикнув.

Бабуня обернулася до натовпу, який вичікувально за-тих.

— Ідіть по домівках, — зронила вона.

Тиша тривала.

— Це все? — здивувався герцог.

— Так.

— А як же щодо клятви вірності?

— А я звідки знаю. Гіто, ти припиниш руками розмахувати врешті-решт?

— Вибач.

— А тепер пора по домівках і нам, — заявила Бабуня.

— Але ж ми так гарно проводимо час, — сказав герцог.

— Ну ж бо, Гіто, — крижаним тоном сказала Бабуня. —

Маграт, алло!

Маграт винувато підняла очі.

Поглинута спілкуванням з блазнем, вона не звернула на те, що відбувалося, жодної уваги — хоча загалом спілкування зводилося до того, що співрозмовники дивилися під ноги та колупали свої нігті. Справжнє кохання на дев'яносто відсотків складається з нестерпної розгубленості й палаючих вух.

— Ми йдемо звідси, — повторила Бабуня.

— То по обіді в п'ятницю, — прошепотів блазень.

— Якщо тільки вийде, — сказала Маграт.

Тітуня Отг розуміюче усміхнулася.

Бабуня Доцевіск у супроводі обох колежанок скотилася сходами і розітнула натовп. Декотрі з вартових нахабно посміхнулись їй в обличчя — і, спіймавши її погляд, негайно про це пошкодували. Та все ж таки Бабуня чула в натовпі, то тут, то там, майже не стримувані смішки.

Вона промчала крізь браму, підйомним мостом і через місто до його околиць.

Коли Бабуня йшла швидким кроком, мало хто міг випередити її навіть бігом.

За їхніми спинами реготав герцог, який уже залишив позаду найвищий пік гірських хребтів свого безумства і тепер сторчголов летів у вир відчаю. Бабуня не стишувала кроку, доки не опинилася за містом, під гостинним покривалом лісу. Лише там вона раптом звернула зі стежки, важко опустилася на повалений стовбур і сховала обличчя в долонях.

Дві інші відьми обережно наблизилися. Маґрат поплескала Бабуню по спині.

— Не сумуй, — сказала вона. — Як на нас, ти чудово з усім впоралася.

— Я не сумую, я думаю, — відповіла Бабуня. — Не стійте над душею.

Тітуня Отґ підняла брови і застережно поглянула на Маґрат. Обидві відійшли подалі — хоча, враховуючи Бабунин настрій, навіть інший Всесвіт був би не досить віддаленим — і сіли на порослу мохом брилу.

— А ти як? — поцікавилася Маґрат. — Вони нічого тобі не зробили?

— І пальцем не зачепили, — зневажливо форкнула Тітуня. — Які з них королі... От старий король Грюневальд, наприклад, не гаяв би часу на розмахування всілякими там плоскогубцями і різні погрози. Бах — голки під нігті, і вся морока. Ніяких тобі дурнувятих смішків. Оце був справжній король. Дуже шляхетний був чоловік.

— Герцог погрожував тебе спалити.

— Я б усе одно не погодилась. Між іншим, бачу, в тебе завівся шанувальник?

— Що?

— Той юнак із дзвіночками, — пояснила Тітуня. — У нього ще обличчя схоже на мордочку спаніеля, якого щойно копнули з ноги.

— А, цей, — шар пудри не зміг приховати, як спалахнуло обличчя Маґрат. — Так, є такий. Постійно за мною бігає.

— Авжеж, непросто йому, — замислено вставила Тітуня.

— Крім того, він низенький, — вела своєї Маґрат. — І весь час підстрибує, ніби нормально ходити не може.

— А ти до нього добре придивилася? — спитала раптом стара відьма.

— Прошу?

— Не придивилася, еге ж? Гадаю, що ні. Він дуже розумний, цей твій блазень. Йому б одним із тих акторів бути.

— Що ти маєш на увазі?

— Наступного разу поглянь на нього не як жінка, а як відьма, — сказала Тітуня, змовницьки штовхаючи Маґрат ліктем. — А з дверима у тебе непогано вийшло, — додала вона. — Ростеш над собою. Сподіваюся, ти сказала йому про Грібо?

— Він пообіцяв, що випустить його якнайшвидше.

З того боку, де перебувала Бабуня, почулося обурене чмихання.

— Ви чули цей регіт у натовпі? — сказала вона. — Хтось посмів посміятися!

Тітуня підійшла до поваленого стовбура і сіла поруч із приятелькою.

— А дехто тицяв у нас пальцями, — сказала вона. — Я бачила.

— Цього не можна терпіти!

Маґрат сіла на стовбур з іншого боку.

— Ми ж не єдині відьми на світі, — сказала вона. — Далі в горах відьом ще чимало. Може, вони допомогли б.

Хоч трохи схвальної реакції старших відьом ця ідея не викликала.

— Навряд чи нам варто заходити аж настільки далеко, — пробурчала Бабуня. — *Просити* про допомогу, ха!

— Нездорова практика, — погодилася Тітуня Огг.

— Але ж ви просили про допомогу навіть демона, — нагадала Маграт.

— Нічого подібного, — заперечила Бабуня.

— Так, нічого подібного.

— Ми наказали йому допомогти нам.

— Саме так.

Бабуня Доцевіск витягнула ноги і поглянула на свої черевики. Це були добрі міцні черевики, підбиті чималими цвяхами; при погляді на них важко було повірити, що їх змайстрував швець: здавалося, хтось заклав підшви неначе фундамент і збудував черевики на них.

— За Скундським шляхом живе одна відьма, — сказала Бабуня. — Сестра Як-Там-Її, її син ще втік у моряки. Та ти знаєш про неї, Гіто, — та, що вічно форкає і постійно вдягає на крісла антимаасакри*, коли приходять гості...

— Гродлі, — підказала Тітуня Огг. — Постійно відставляє мізинця, коли п'є чай.

— Ум-гу. Гм. Я з нею справ не маю ще після тієї історії з шибеницею, ну, ти пам'ятаєш. Вона така, ти ж знаєш — вічно лізе в чужі справи, усе їй треба помацати і всіх повчити життя. Ну-ну. *Допомога*. Толку б із нас було, якби ми весь час бігали кудись по допомогу.

* Бабуня «плутає» масакру з «макасаром». Антимакасар — шмат тканини, яким накривають спинку крісла на рівні голови та плечей того, хто сидить у кріслі; в наш час використовується, зокрема, в салонах літаків, швидкісних потягів тощо. — *Прим. пер.*

— Ага. В тому Скунді дерева розмовляють і навіть ходять уночі, — докинула Тігуня. — Навіть без дозволу. Ніякого порядку.

— Не те що в нас тут, еге ж? — безневинно вставила Маґрат.

Бабуня рішуче підвелася.

— Я додому, — сказала вона.

Є тисячі причин, чому магія не повинна правити світом, думала Маґрат, ідучи за двома старшими відьмами назад до стежки. І звуться ці причини відьмами та чарівниками.

Можливо, це був дивовижний спосіб самоорганізації Природи, призначений для її самозахисту. Чомусь будь-яка людина, наділена магічним даром, здатна була до співпраці не більше, ніж ведмедиця із зубним болем. Тож небезпечна сила розсіювалася в дріб'язкових суперечках та боротьбі самолюбств. Звісно, існували стилістичні відмінності. Чарівники винищували один одного в сирих коридорах, а відьми підрізали одна одну просто на вулицях. Проте всі вони були егоцентричними, як дзиги. Навіть коли вони допомагали іншим, думала далі Маґрат, то насправді потай допомагали собі. Воістину, вони були просто великими дітьми.

Крім мене, вирішила вона без зайвої скромності.

— Бабуня, здається, добряче засмутилася, — стиха сказала Маґрат Тітуні Оґґ.

— Є таке, — погодилася та. — Розумієш, тут існує одна проблема: що більше практикуєш магію, то менше хочеш до неї вдаватися. Але тим частіше доводиться це робити. От ти, я так думаю, коли лише починала, то навчилася від Тітоньки Пташко, мир-прахові-її, кількох заклинань і постійно використовувала тільки їх, еге ж?

— Ну, так. Усі так роблять.

— Саме так. Але коли вже розвинеш Майстерність, то починаєш розуміти, що найскладніших чарів краще уникати.

Маграт ретельно обдумала цю інформацію.

— Це теж щось із дзену? — спитала вона.

— Не знаю такого.

— Там, у підземеллі, Бабуня казала щось про чаклування з камінням. Мені здається, це мають бути дуже складні чари.

— Бач, Тігонька Пташко не дуже зналася на роботі з камінням, — відповіла Тітуня Огі. — Насправді це не так і складно. Треба просто розбуркати пам'ять каменю. Те, що було дуже давно. Коли цей камінь плавився і тік.

Вона замовкла і, сягнувши рукою в кишеню, видобула звідти уламок каменю з замкового підземелля.

— Злякалася, що загубила, — пояснила вона. — Ну ж бо, вилазь уже.

Король Веренц моргнув. В яскравому денному світлі його було заледве видно — не більше, ніж струмування повітря між листям дерев. Король відвик від такого освітлення.

— Есме, — гукнула Тітуня. — Тут дехто має до тебе розмову.

Бабуня неквапно обернулася і зміряла привида поглядом.

— Це ж тебе я бачила в підземеллі? — спитала вона. — Хто ти?

— Веренц, король ланкрський, — сказав привид і вклонився. — Чи я маю честь бачити Бабуню Дощевіск, дученью відьом?

Як уже сказано вище, той факт, що Веренц був нащадком старовинного королівського роду, все-таки не означав, що він цілковитий телепень. До того ж цілий рік безплотного життя зробив із ним просто-таки диво. Бабуня завжди вважала себе цілком непіддатливою на лестощі, але король за пару секунд примудрився видати таку їх порцію, що вистачило б на чималу країну. Для закріплення ефекту він став на одне коліно.

Куточок Бабуниних вуст трохи смикнувся. Вона не була впевнена, що розуміє значення слова «дуенья», тож просто коротко вклонилася у відповідь.

— Це я, — сказала вона і велично додала: — Можете встати.

Король лишався стояти на одному коліні — точніше, висіти за пару дюймів від землі.

— Благаю милості, — наполегливо вимовив він.

— Слухайте, а як ви вибралися з замку? — спитала Бабуня.

— Мені допомогла достойна пані Отг, — повідомив король. — Я розсудив, що коли вже мене прикуто до каменю замку, то я можу перебувати скрізь, де перебуває хоча б його частина*. Мушу визнати, для цього мені доводиться вдаватися до деяких хитрощів. Наразі, наприклад, я мешкаю в неї під спідницею.

— Ну, ви там не перший, — машинально кинула Бабуня.

— Есме!

* Алюзія на пізньогрецький варіант міфу про Прометея, в якому Гефест зробив Прометееві спеціальний залізний перстень і вставив у нього уламок скелі, до якої титан мав бути довіку прикутий за наказом Зевса. — *Прим. пер.*

— ...І я уклінно прошу вас, Бабуню Дощевіск, повернути трон моему синові.

— Повернути?

— Ви знаєте, про що я. Як його справи?

Бабуня опустила голову.

— Коли я востаннє його бачила, він їв яблуко, — сказала вона.

— І це — доля короля Ланкру!

— Ну, так. Доля підступна, ви ж знаєте, — сказала Бабуня.

— Ви не допоможете?

Стара відьма мала пригнічений вигляд.

— Розумієте, це буде втручання, — сказала вона. — Втручання чарів у політику добром ніколи не закінчується. Тут лише почни, то не зупинишся. Основне правило магії. Не можна порушувати основні правила.

— То ви не допоможете?

— Ну... Звісно, коли він трохи підросте...

— Де він зараз? — холодно спитав король.

Відьми уникали дивитися одна на одну.

— Коли ми бачилися, він благополучно виїжджав за межі королівства, — сказала нарешті Бабуня незграбно.

— З дуже пристойною сім'єю, — швидко додала Тітуня Отґ.

— І хто вони? — спитав король. — Сподіваюся, не простолюди?

— Жодним чином, — відказала Бабуня з усією можливою впевненістю, водночас намагаючись відігнати постане в її свідомості видіння Вітолера. — Нічого простецького. Дуже непрості. Гм.

Вона кинула благальний погляд на Маґрат.

— Вони справжні теспійці*, — заявила та з таким благоговінням у голосі, що король несвідомо кивнув на знак схвалення.

— Що ж, — сказав він. — Це добре.

— Справді? — прошепотіла Тітуня Отг. — А так і не скажеш.

— Не виставляй перед людьми свого невігластва, Гіто Отг, — просичала Бабуня і знову обернулася до привида. — Даруйте, ваша величносте. Вічно вона влізе в те, в чому не тямить. Вона ж навіть не знає, де Теспія *розташована*.

— Де б вона не була, сподіваюся, вони знають, як навчити чоловіка мистецтва війни, — сказав Веренц. — Я знаю Шельметя. За десяток років він тут так корені пустить, що волами не витягнеш.

Король оглянув відьом по черзі.

— І в яке ж королівство нам доведеться повертатися? Я ж бачу, на що країна перетворюється вже зараз. Ви будете роками просто дивитись, як вона стає бридкою й жалюгідною?

Привид розтанув, та в повітрі подихом легкого вітерцю лишилася його прощальна фраза:

— Пам'ятайте, добрі сестри: країна і король — це одне.

Розгублене мовчання перервалося шморганням Маґрат.

— Одне що? — спитала Тітуня Отг.

* «Теспійці» — як мешканці давньогрецького міста Теспії, так і давньогрецька назва акторів на честь першого зафіксованого грецькою історією актора Теспія. В наш час існує Міжнародне Теспійське товариство (*International Thespian Society*), яке об'єднує найуспішніших випускників театральних університетів світу. — *Прим. пер.*

— Правила там чи не правила, — сказала Маґрат придушено, — а ми повинні щось зробити!

— Здуріти можна, — проказала Бабуня.

— Так, але що ти збираєшся робити?

— Думати, — відповіла Бабуня. — Все добре обмірковуюти.

— Ти рік уже все це обмірковуєш, — сказала Маґрат.

— Так одне що? — повторила Тітуня.

— Поспішати не годиться, — сказала Бабуня. — Треба...

З боку Ланкру з'явився віз. Підстрибуючи й гуркочучи, він наближався до них, але Бабуня не звертала на це жодної уваги.

— ...старанно все зважити.

— Словом, ти не знаєш, що робити, — сказала Маґрат.

— Маячня! Я...

— До нас якийсь віз їде, Бабуню.

Бабуня Дощевіск низала плечима.

— Чого ви, молодь, не хочете розуміти, то це... — почала вона.

Елементарне дотримання правил безпеки на дорозі ніколи не входило до кола інтересів відьом. Тим паче, транспортні засоби, що існували в Ланкрі, при зустрічі з відьмою або об'їздили її, або, коли це було неможливо, чекали, поки вона не звільнить шлях. Бабуня з ранніх літ пронесла в собі тверду переконаність у непорушності цього закону; з цією переконаністю вона б і померла, якби Маґрат, що мала значно кращу реакцію, не відтягла її в канаву.

Це була та ще канавка. Вона кишла повзучими спіралеподібними створіннями — прямими нащадками істот, що мешкали в доісторичному супі Творіння. Той, хто вважає

канави нецікавими, за наявності досить потужного мікроскопа міг би провести в цій канаві дуже повчальні півгодини. Ще там була кропива. А тепер — і Бабуня Дощевіск.

Палаючи люття, вона розсунула бур'яни і постала з канави, як Афродіта з піни морської — тільки старша і вся в рясці.

— Т-т-т... — промовила вона, витягуючи тремтячого пальця вслід возові.

— Це молодий Нешелі з Гнойовиків*, — повідомила Тітуня Огі з гущі чагарнику обабіч. — У них уся родина трохи схиблена. Матір його взагалі за дівочим прізвищем — Вата**.

— Він ледь нас не переїхав! — проволала Бабуня.

— Треба було звільнити дорогу, — сказала Маґрат.

— Звільнити дорогу? — вигукнула Бабуня. — Ми — відьми! Це інші мають звільняти нам дорогу!

Вона прохлюпала по грязюці, продовжуючи вказувати на далекий уже віз.

— Присягаюся Гокі, він у мене пошкодує, що на світ народився...

— Пригадую, коли він народився, то такий здоровенний був, — вклинилося з чагарнику. — Матір його добраче помучилася.

— Ніколи зі мною такого ще не було, ніколи! — голос Бабуні дзвенів, як тятива лука. — Я йому покажу, як на нас наїжджати! Ніби ми йому якісь... якісь... якісь звичайні люди!

* В оригіналі йдеться про «*inkcap*» — отруйний гриб з родини копринових (*Coprinaceae*), відомий в Україні як гнойовик чорнильний. — Прим. пер.

** В оригіналі «*Whipple*» — бавовна. — Прим. пер.

— Він уже знає, як на нас наїжджати, — сказала Маґрат. — Не хочеш допомогти мені витягти Тітуню з цих кушців?

— Я його...

— Немає до нас нині належної поваги, от що я вам скажу, — розмірковувала вголос Тітуня, доки Маґрат допомагала їй зчищати з одягу колючки. — Мабуть, усе тому, що король — це одне.

— Ми — відьми! — прокричала Бабуня, задерши голову до неба і стрясаючи кулаками.

— Так, так, — погодилася Маґрат. — Гармонія буття, рівновага Всесвіту й тому подібне. Здається, Тітуня трохи притомилася...

— І що я собі думала до цих пір?! — вигукнула Бабуня настільки театральньо, що сам Вітолер задихнувся би від заздрощів.

— Цікаве питання, — зауважила Маґрат.

— З мене сміються! Сміються! В моїй країні! На моїх дорогах! Досить! Я не терпітиму цього ще десять років! Я *ані дня* більше цього не терпітиму!

Дерева навколо залопотіли листям; над дорогою здійнялася курява, звиваючись у рухливі смерчки, що квапилися забратися подалі від Бабуні. Стара відьма простягла кістляву руку, витягла кістлявого пальця, і з кінчика кривого нігтя зірвалася октаринова іскра.

Воза, що гуркотів уже за півмилі від них, раптом стало нечутно.

— Відьом по підвалах замикати?! — закричала Бабуня до дерев.

Тітуня із зусиллям підвелася.

— Притримаймо її, — прошепотіла вона Маґрат.

Обидві кинулися на Бабуню і притиснули її руки до боків.

— Я їм усім покажу, що може відьма! — репетувала та.

— Авжеж, авжеж, добре, дуже добре, — примовляла тим часом Тітуня. — Тільки от краще не зараз і не отак-о, гаразд?

— Віщі сестри, аякже! — бушувала Бабуня. — Та я йому...

— Потримай її хвильку, — кинула Тітуня Огг Маґрат і закотила рукав. — З відьмами високого класу таке трапляється.

На цих словах її рука розмазалася в повітрі, і Бабуня отримала такого ляпаса, що разом із Маґрат підстрибнула на місці. На такому акорді могло б скінчитись існування Всесвіту.

Мертву тишу, що запала за цим, перервали слова Бабуні:

— Дякую.

Стара відьма з певною гідністю обсмикнула одяг і додала:

— Але я слів на вітер не кидаю. Ввечері зустрічаємося біля моноліту. Зробимо те, що мусимо зробити. Кхм.

Вона повстромляла на місця шпильки, що повипадали з капелюха, і непевно рушила в напрямку свого будиночка.

— А що сталося з правилом невтручання в політику? — спитала у простір Маґрат, дивлячись їй услід.

Тітуня Огг розминала зацімілу кисть.

— Присягаюся Гокі, в цієї жінки не щелепа, а ковадло, — сказала вона. — Що ти кажеш?

— Кажу, що як же бути з правилом, яке забороняє втручатися в політику, — повторила Маґрат.

— А, — сказала Тітуня.

Вона взяла юну відьму під руку.

— Справа в тому, — пояснила вона, — що коли досягаш певного рівня в нашій справі, починаєш розуміти, що є й інше правило. Есме слідувала йому все життя.

— І що ж це за правило?

— Якщо порушуєш правила, порушуй їх усі, — сказала Тітуня і вищирила беззубі ясна, які мали вигляд страшніший за будь-які ікла.

Герцог посміхнувся, дивлячись поверх лісу з вікна.

— Це спрацювало, — сказав він. — Люди почали нарікати на відьом. Як ти цього добився, блазню?

— Жартами, дядечку. І плітками. Усі ж і так наполовину готові були в усе це повірити. Всі поважають відьом — але правда і в тому, що ніхто їх особливо не любить.

«У п'ятницю по обіді, — думав тим часом блазень. — Треба буде принести якихось квітів. І вдягти найкращий костюм, той, що зі срібними дзвіночками. Ох, лишенько.»

— Справи йдуть чудово. Якщо все вдасться, блазню, я дам тобі шляхетство.

Тут напрошувався жарт №302, і блазень не міг його не використати.

— Звеселімося, дядечку, — стомлено сказав він, ігноруючи гримасу страждання, що з'явилася на обличчі герцога. — Адже якщо я стану шляхтичем, мені доведеться здобувати багатство на великому шляху, і хоча, воля ваша, серед шляхти вистачає блазнів, я...

— Добре, добре, — урвав лорд Шельметь.

Останнім часом, утім, він і справді почувався добре. Вчора його кашу не пересолили, а в замку нарешті відчувалася належна порожнеча — в тому розумінні, що більше не чулося примарних голосів.

Він сів на трон. Сидіти на троні вперше було цілком зручно.

Герцогиня, сперши підборіддя на руку, сиділа поруч і уважно спостерігала за блазнем. Це його непокоїло. Блазень схильний був вважати, що мати справу з герцогом не так і складно; — головне — бути насторожі, доки черговий зигзаг божевілля не вигнеться в життєрадісний бік — але герцогиня не на жарт його лякала.

— Схоже, слова — дійсно потужна річ, — сказала вона.

— Істинно так, пані.

— Мабуть, ти довго навчався цього мистецтва.

Блазень кивнув. Саме сила слова допомогла йому вижити в пеклі Гільдії. Чарівники та відьми сприймали слова як інструменти для досягнення певних цілей, але блазень підозрював, що слова живуть своїм власним життям.

— Слова здатні змінювати світ, — сказав він.

Очі герцогині звузилися.

— Ти вже казав. Та я лишуюся при своїй думці. Світ змінюють сильні люди, — сказала вона. — Сильні люди і їхні справи. Слова — це тільки крем на тортіку. Те, що ти надаєш такого значення словам, природно: ти слабкий і не маєш нічого, крім слів.

— Ваша високість помиляється.

Герцогиня драгівливо пристукнула по бильцю трону тлустою рукою.

— Щоб проголошувати такі судження, — промовила вона, — потрібно мати силу їх довести.

— Гм... Пані, його високість бажає зрубати ліс. Це правда?

— Ці дерева перемивають мені кістки, — промимрив лорд Шельметь. — Я чую, як вони шепочуться, коли виїжджаю прогулятися верхи. Вони зводять на мене наклеп!

Герцогиня обмінялася поглядами з блазнем.

— Але, — продовжував герцог, — моя ідея зіткнулася з безтямним опором.

— Тобто?

— Народ проти.

— Яке це має значення?! — вибухнула герцогиня. — Тут правимо ми! Народ робитиме, що скажуть, або ми його стратимо!

Блазень присів, потім підстрибнув, а потім замахав руками.

— Радосте моя, так ми залишимося без підданих, — промуркотів герцог.

— У цьому немає потреби, зовсім немає! — заскімлив блазень. — Вам не треба нікого страчувати! Вам треба просто, просто, — він кілька митей мовчки ворушив губами, — запровадити довготермінову і амбіційну програму розвитку агропромислового комплексу, створення нових робочих місць у деревообробному секторі, освоєння нових господарських угідь та полегшення криміногенної ситуації.

Герцог спантеличився.

— І як мені все це зробити? — розгублено спитав він.

— Зрубати ліс.

— Але ж ти щойно сказав...

— Помовч-но, Шельметю, — втрутилася герцогиня.

Вона обдарувала блазня ще одним довгим замисленим поглядом.

— Десь так само, — нарешті вимовила вона, — як знести будинки недостойних мешканців?

— Впорядкування території житлових масивів, — підказав блазень.

— Непогано було б їх спалити.

— Дотримання норм із захисту довкілля.

— А згарища засипати сіллю.

— О, це було б впорядкування з дотриманням усіх норм захисту довкілля. Можливо, годилося б висадити там кілька дерев.

— Ніяких дерев! — закричав герцог.

— Та не переймайтеся. Вони там все одно не приживуться. Суть у тому, щоб їх висадити.

— Але я хочу також підняти податки, — сказала герцогиня.

— Я вас прошу, шановна...

— Я тобі не «шановна».

— Не шановна? — перепитав блазень.

— Ні.

— Що ж... звеселі... гм... скажімо, вам необхідно залучити кошти на фінансування вашої амбіційної програми розвитку.

— Тобто? — знову розгубившись, спитав герцог.

— Він каже, що для вирубування лісу потрібні гроші, — пояснила герцогиня і усміхнулася блазневі.

Він зауважив, що вона вперше дивиться на нього не як на маленького бридкого таргана.

Тобто в її обличчі зберігався такий вираз, ніби вона дивилася на таргана, але зараз цей вираз говорив: який у мене розумний тарганчик, він навчився нових фокусів.

— Заманливо, — промовила герцогиня. — А от чи можуть твої слова змінити минуле?

Блазень подумав.

— Гадаю, це й зовсім неважко, — сказав він. — Адже минуле — це те, що пам'ятають люди. А пам'ять — це просто слова. Кому відомо, як поведився король, який жив тисячу років тому? Є лише легенди та перекази. І п'єси, звісна річ.

— О, знаю, — втрутився Шельметь. — Це коли купка диваків у колготках галасує на дерев'яному помості. Людям подобалося.

— Ти маєш на увазі, що історія — це те, що розповідають людям? — уточнила герцогиня.

Блазень роззирнувся по тронному залу і вказав на портрет короля Грюнберрі Доброго (906–967).

— Чи існував він насправді? Хто може тепер це підтвердити? *В чому саме* він був добрий? Але він увійшов в історію як Грюнберрі Добрий, і так буде до кінця світу.

Герцог нахилився з трону. Його очі блищали.

— Я теж хочу увійти в історію до кінця світу, — заявив він. — Я хочу, щоб сучасники мене любили. А нащадки щоб згадували незлим тихим словом.

— Але припустімо, — сказала герцогиня, — що деякі перекази можуть бути суперечливими. В історію часом потрапляють твердження... недостовірного характеру.

— Ти ж знаєш, що я цього не робив, — швидко сказав герцог. — Він послизнувся і впав. Ось як усе було. Послизнувся і впав. Мене там навіть не було. Він накинувся на мене. Це був самозахист, — його голос перетворився на нерозбірливе бурмотіння. — Я вже нічого про це не пам'ятаю...

Герцог потер свою правицю — хоча, з огляду на вищесказане, будь-які підозри щодо її ролі в загибелі короля Веренца мали б вважатися необґрунтованими.

— Заспокойся, чоловіче, — просичала герцогиня. — Я знаю, що ти цього не робив. Мене ж, як пам'ятаєш, теж там не було. І це саме я не дала тобі кинджал.

Герцог знову здригнувся.

— Отже, блазню, — сказала леді Шельметь. — Я говорила про те, що можуть існувати історичні записи, які *потребують уточнень*.

— Наприклад, уточнення, що вас там не було? — життєрадісно уточнив блазень.

Слова і справді мають силу — наприклад, силу злітати з вуст ще до того, як промовець устигне їх зупинити. Якщо уявити слова гарненькими маленькими ягнятами, то погляд герцогині був готовим до бою вогнеметом, і ці ягнята весело чимчикували просто під приціл.

— *Де* не було? — спитала герцогиня.

— Ніде, — поспішно сказав блазень.

— Дурню! Людина завжди десь є!

— Тобто десь ви були, але тільки не на сходах, — виправився блазень.

— Яких сходах?

— Будь-яких, — видушив блазень, вкриваючись потом. — Я однозначно пам'ятаю, що не бачив вас!

Деякий час герцогиня мовчки роздивлялася його.

— От і добре, що пам'ятаєш, — сказала вона і з добре чутним скреготінням потерла підборіддя.

— Ти кажеш, що реальність — це лише жалюгідні слова, — продовжила герцогиня. — Тобто слова і є реальністю. Але як зробити слова історією?

— Та п'еса, яку я бачив... — промовив Шельметь наче під гіпнозом. — Це була дуже гарна п'еса. Суцільні вбивства, але ніхто насправді не помер. І такі гарні монологи...

З боку герцогині знову почулося скреготіння.

— Чуєш, блазню... — почала вона.

— Пані?

— Ти можеш написати п'есу? П'есу, що облетить увесь світ, п'есу, яку пам'ятатимуть навіть тоді, коли й чутки давно вже будуть забуті?

— Ні, пані. Тут потрібен особливий дар.

— А можеш знайти когось з таким даром?

— Такі люди є, пані.

— Знайди когось такого, — промимрив герцог. — Знайди найкращого. Найкращого. Хай переможе правда. Знайди.

Буря отримала перепочинок. Вона його не прагнула, але вибору не було. Два тижні без перерви вона підм'яла знаменитий антициклон над Округлим морем — щоранку підіймалася підтримувати холодний атмосферний фронт, вряди-годи отримуючи шанс висмикнути яке-небудь дерево чи підхопити який-небудь фермерський будиночок та закинути його в яке-небудь смарагдове місто. Та революції в погоді так і не відбулося.

Буря втішала себе тим, що через подібний період у кар'єрі проходили навіть такі видатні буревії минулого, як Великий Шторм 1789 року чи Ураган Зельда і її Неймовірний Жаб'ячий Дощ. Такою вже була священна традиція клімату.

До того ж буря непогано розім'ялася на рівнинах, коли їй підвернулася нагода засипати снігами та скувати

небаченим морозом чималу територію. Тепер, щоправда, їй доводилося хіба що стоїчно переносити повернення в гірську місцевість, де вона могла хіба що тривожити зарості вересу.

Якби погодні явища були людьми, ця буря в міжсезоння сиділа б у якій-небудь гамбургерній юдолі в картонному капелюсі на голові.

Наразі вона спостерігала за трьома постатями, що повільно брели з різних сторін через торф'яну пустку, явно прямуючи до прогалини, де стояла самотня кам'яна брила — чи *завичай* стояла, бо саме наразі видно її не було.

Впізнавши своїх давніх знайомих і прихильниць, буря привітала їх непритаманним цій порі року розкатом грому. Втім, він лишився без уваги.

— Бісова каменюка знову кудись поділася, — сказала Бабуня Дощевіск. — Утім, каменюк тут досить і без неї.

Її обличчя мало такий вигляд, ніби його намалював на крейдяному папері дуже нервовий художник. Воно мало вигляд, ніби вона щось задумала. Причому щось зловісне.

— Розведи багаття, Маґрат, — за звичкою сказала вона.

— Гадаю, нам усім і справді не завадить по горнятку чаю, — промовила Тітуня Огі, вимовляючи слова ніби під час заклинання, й сягнула рукою під шаль. — Ось із цим, — додала вона, видобуваючи звідти пляшечку яблунівки.

— Алкоголь обманює розум і роз'їдає душу, — добросовісно відреагувала Маґрат.

— В житті ні краплі в рот не брала, — сказала Бабуня Дощевіск. — Гіто, нам треба лишатися при тверезому розумі.

— По крапельці в чай не рахується, — сказала Тітуня. — Це тільки на користь. Хіба не відчуваєте, який тут пронизливий вітер?

— Ну що ж, — сказала Бабуня. — Але саме по крапельці. Чай пили в цілковитій тиші. Нарешті Бабуня сказала:

— Слухай, Маґрат, ти знаєшся на шабашах. Якби ми хотіли організувати все як слід, з чого треба було би почати?

Маґрат завагалася. Згадувати про танці голяка вона була ще не готова.

— Є така пісня, — промовила вона. — Для восхваління повного Місяця.

— Але зараз він не повний, — вказала Бабуня. — Він майже круглий, чи як воно там називається.

— Опуклий у фазі зростання, — послужливо підказала Тітуня.

— Гадаю, ідеться про Місяць у принципі, — припустила Маґрат. — А тоді ми повинні розширити свою свідомість. Хоча, боюся, для цього вже потрібно, щоб була справжня повня. З небесними тілами варто дотримуватися точності.

Бабуня обдарувала її довгим допитливим поглядом.

— То це і є ота твоя сучасна магія? — спитала вона.

— Тільки частина, Бабуню. Там ще багато всього.

Бабуня Дощевіск зітхнула.

— Ну, напевно, кожному своє. Хоча нехай мені грець, якщо я коли-небудь стану питати поради у якої-небудь кулі з кришталю.

— Та ну його все в пень, — сказала Тітуня. — Давайте вже кого-небудь зурочимо.

Блазень обережно пробирався нічними коридорами. Втім, ніякої особливої небезпеки попереду бути не мало. Маграт намалювала йому приблизну мапу розташування Грібо, а він не забув прихопити в замковому арсеналі щось на кшталт кольчужного фартуха і пару таких же рукавиць.

Він дістався потрібної комірчини, акуратно підняв клямку, прочинив двері і одразу ж відскочив до стіни.

Непроникна темрява комірчини змішалася з помітно світлішою темрявою коридору, і в коридорі дещо потемнішало.

Нічого іншого, однак, не сталося. Кількість смертоносних клубків хутра, що кинулися на нього, розбризкуючи слину та лють, дорівнювала нулю. Блазень полегшено видихнув і ковзнув усередину.

На голову йому звалився Грібо.

Для Грібо це був не найкращий день. Приміщення, в якому він опинився, аж ніяк не надавало умов, необхідних для тієї повноти життя, до якої він звик. Єдиною цікавою подією було відкриття незадовго до обіднього часу колонії мишей, які поколіннями прогризали свій шлях до свободи через безцінне зібрання гобеленів з історії Ланкру, і саме дісталися до правління короля Муруна (709–745), який свого часу зустрів мученицьку смерть*, що ось тепер не оминула і мишей. Після цього Грібо погострив пазурі об бюст єдиного в історії Ланкру монарха-вампіра — Прокольної Гримнір (1514–1553, 1553–1557, 1557–1562,

* В смерті короля відіграли роль розпечена кочерга в туалеті, десять фунтів живих вугрів, трьохмильна мандрівка під кригою, джка вина, пара цибулин тюльпана, отруєні вушні краплі, устриця та здоровило з довбнею. Король Мурун погано знаходив спільну мову з оточенням. — *Прим. авт.*

1562–1567 і 1568–1573) і справив потреби на портрет невідомого правителя, від чого з портрета негайно почала облизати фарба. Далі ж Грібо знудився, а відтак — розсердився.

Він увіп'явся пазурами туди, де мали б бути блазневі вуха, але результатом стало лише металеве шкрябання.

— А хто це в нас хороший котик? — прожебонів блазень. — Киць-киць-киць.

Грібо це заінтригувало. Єдиною особою, що досі зверталася до нього подібним чином, була Тітуня Отт; усі інші зазвичай вживали що-небудь на кшталт «а-щоб-тобі-пішов-геть-жирна-потворо». Зацікавлений, кіт дуже обережно звисив голову вниз.

У поле зору блазня повільно вповзла зловісно-допитлива перевернута котяча морда.

— Котик хоче домці? — з надією спитав блазень. — Дивися, дверцята вже *відчинені*.

Грібо міцніше вчепився пазурами. Нарешті він знайшов тут друга.

Блазень дуже акуратно знизав плечима, розвернувся і рушив коридором назад. Він пройшов через зал, перетнув двір, обігнув караулку і вийшов за браму, обережно кивнувши вартовим.

— Тут щойно пройшов чоловік з котом на голові, — промовив один із них по парі хвилин роздумів.

— Ти його впізнав?

— По-моєму, це був наш блазень.

Запала сповнена роботи думки пауза. Другий вартовий зручніше перехопив держало алебарди.

— Гнила у нас робота, — сказав він. — Але ж мусить її хтось робити.

— Не будемо ми нікого зурочувати, — твердо заявила Бабуня. — Тим більше, це не працює, якщо людина не знає, що її зурочили.

— Ой, та достатньо послати цій людині внизану шпильками ляльку.

— Ні, Гіто.

— А для цього достатньо мати трохи обрізків нігтів цієї людини, — з ентузіазмом вела своєї Тітуня.

— Ні.

— Чи жмуток волосся, чи хоч щось. А голки в мене з собою.

— Ні.

— Зурочення є аморальним вчинком і негативно впливає на карму, — додала Маґрат.

— А я все одно його зурочу, — вперто сказала Тітуня. — Хай навіть пошепки. Я в тому його підземеллі ледь дуба не врізала, а йому хоч би що!

— Ми не збираємося його зурочувати, — сказала Бабуня. — Ми збираємося його змістити. Де там наш старий король?

— Я лишила каменюку на кухонному столі, — сказала Тітуня. — Всі нерви собі вже вимотала.

— Дивно, — сказала Маґрат. — Він поводився так чемно. Принаймні для привида.

— Та *він-то* нічого. А от усі решта... — сказала Тітуня.

— Решта?

— Він мені каже: «О, молю тебе, винеси з палацу якогонебудь каменя, аби я міг у ньому оселитися», — пояснила Тітуня Оггі. — «Тут песець як нудно — вибачте, шановна пані, мою хапонську». Звичайно, я йому допомогла. Але ж куди там — до каменя напхалася ще ціла купа привидів.

Канікули вирішили собі влаштувати. Ні, я нічого не маю проти привидів — принаймні королівської крові, — але не в моєму помешканні. А тепер у мене по пралні з диким гвалтом гасає якась ненормальна на колісниці, в коморі засіли двоє маленьких близнят, по кімнатах стирчать якісь безголові дядьки, хтось без угаву верещить під кухонною раковиною, і ще якийсь неприкаяний волохатий по всій хаті вештається. Куди це годиться?

— Нема його — і добре, — сказала Бабуня. — Сторонні люди нам тут не потрібні.

— Він не людина, а привид, — нагадала Маґрат.

— Не будемо занурюватися в деталі, — холодно відповіла Бабуня.

— В кожному випадку, повернути його на трон не вдасться, — продовжувала Маґрат. — Привиди не можуть царювати. На нього ж навіть корону не вдягнеш. Вона просто провалиться.

— Ми зведемо на трон його сина, — сказала Бабуня. — Все буде за правилами спадкоємництва.

— Знов за рибу гроші, — роздратовано сказала Тітуня. — Можливо, воно все і вийшло б років за п'ятнадцять, але...

— Сьогодні, — урвала її Бабуня.

— Дитя — на трон? Та воно й п'яти хвилин не протягне.

— Не дитя, — спокійно сказала Бабуня. — Дорослого. Пам'ятаєш Еліс Демередж*?

* Демередж (від фр. *demurrage* — «запізнення») — виплата з боку фрахтувальника торгового судна судновласнику за використання (простій) судна понад узгоджений договором термін; пізніше перейшло і в інші сфери фінансових відносин, наприклад, у банківську справу. — *Прим. пер.*

Запала тиша.

По хвилі Тітуня Огг повільно сіла на одну з навколишніх брил.

— Прокляття, — прошепотіла вона. — Ти справді збираєшся?..

— Я збираюся спробувати.

— Прокляття, — повторила Тітуня ще тихіше. — Ти наперед усе обдумала, еге ж?

— Так.

— Але послухай, Есме. Чорна Еліс була кращою з кращих. Тобто тобі, звісно, нема рівних в головології, плануванні й усьому такому. Але ж Чорна Еліс... Вона ж просто не задавалася питанням, що можливо, а що ні.

— То ти думаєш, що це для мене неможливо?

— Я перепрошую, — сказала Маграт.

— Ні-ні. Звичайно, ні, — поквапилася запевнити Тітуня, ігноруючи юну колегу.

— От і добре.

— Тільки... Ну, вона ж була дуельєю відьом, як ото король говорив.

— Дуеньєю, — виправила Бабуня, яка цього дня знайшла-таки час подивитися в словник.

— Я перепрошую, — гучніше повторила Маграт. — Хто така Чорна Еліс? Тільки, — швидко додала вона, — давайте без оцих ваших багатозначних переглядань і перешіптувань в мене за спиною. На цьому шабаші присутні три відьми, пам'ятаєте?

— Вона жила, коли тебе ще не було, — сказала Тітуня Огг. — Власне, тоді й мене ще не було. Вона мешкала в Скунді. Дуже сильна відьма.

— Якщо довіряти чуткам, — докинула Бабуня.

— Одного разу вона перетворила гарбуз на королівську карету, — сказала Тітуня.

— Показуха, — заявила Бабуня. — Кому треба, щоб на балу від тебе відгонило гарбузовою кашею? А згадати ту справу з кришталевим капцем. Не найбезпечніша для здоров'я то була витівка.

— А її найбільшим діянням, — продовжила Тітуня, не звертаючи уваги на Бабунині коментарі, — було наслання сторічного сну на цілий замок. І сон цей мав тривати, поки... — вона завагалася. — Гм, а я вже підзабула. Щось там чи то про трояндові кущі, чи то про кросна... Здається, якась принцеса мала вколотися... А, ні — то був принц. Точно, принц.

— Принц мав вколотися? — з сумнівом уточнила Маграт.

— Та ні. Він мав її поцілувати. Чорна Еліс була така: її чари ніколи не обходилися без дози романтики. Найбільше любила зводити дівчат із жабами-самцями.

— А чому її називають Чорна Еліс?

— Через нігті, — сказала Бабуня.

— І через зуби, — додала Тітуня Огг. — Вона страшенною ласункою була. Навіть жила у справжньому пряничному будиночку. Врешті-решт двійко дітей запхнули її у її власну піч. Жахливо.

— То ви збираєтеся наслати сон на замок? — спитала Маграт.

— Ніякого сну вона ні на які замки не насилала, — відрубала Бабуня. — Бабські теревені, — додала вона, швидко зиркнувши на Тітуню. — Чорна Еліс просто трохи розворушила час. Це не так складно, як здається; власне, всі ми постійно це робимо. Час — він як гумка. Його можна розтягувати, як тобі зручно.

Та ж ні, зібралася сказати Маґрат, час є час, і кожна секунда триває саме секунду, для цього час і існує — це його *робота*...

І тут вона згадала, що іноді цілі тижні пролітають як один день, тоді як деякі вечори тяглися цілу вічність. Хвилини можуть видаватися годинами, а деякі години видаються такими короткими, що сумніваєшся, чи були вони взагалі...

— Але ж це лише питання нашого сприйняття, — сказала вона. — Хіба не так?

— Так, — підтвердила Бабуня. — Звичайно, так. Як і все на світі. І що з того?

— Тільки не перестарайся, бо перестаріє, — застерегла Тітуня.

— Думаю, п'ятнадцять років — цілком підходяще кругле число, — сказала Бабуня. — В результаті йому буде вісімнадцять. Нам треба просто почаклувати, а потім знайти його і доставити сюди, щоб він захистив свої права — і всім буде щастя.

Маґрат промовчала: їй спало на думку, що про захист прав легко *говорити* — але спробуй-но захисти їх, коли доходить до справи. Тітуня Огі тим часом влаштувалася зручніше і щедро долила собі в чай яблунівки.

— Що ж, усе на краще, — сказала вона. — Хоч півтора десятиліття поживемо спокійно. До речі, якщо не помиляюся, після накладення закляття тобі потрібно буде встигнути до перших півнів облетіти навколо замку.

— Я задумала інше, — сказала Бабуня. — Чекати не годиться, бо ж весь цей час царюватиме Шельметь. Королівство потерпатиме й далі. Тож я планувала посунути в часі всю країну.

Вона життєрадісно всміхнулася приятелькам.

— Вєсь Ланкр? — перепитала Тітуня.

— Так.

— На п'ятнадцять років у майбутнє?

— Так.

Тітуня зиркнула на Бабунину мітлу. Це був надійно змонтований пристрій, призначений витримати тривалу експлуатацію, хіба що з перебоями при злеті. Але всьому є свої межі.

— Нічого не вийде, — заявила Тітуня. — З цілою країною не впоратися. Це ж треба летіти аж до Пудролеза, а потім — назад до Глинобійного перешийка. Тобі не вистачить запасу чарів.

— Я про це подумала, — відповіла Бабуня.

Вона всміхнулася знову. Це було моторошно.

Потім пояснила свій план. Він був ще моторошніший.

А ще за хвилину торф'яник спустів: відьми розійшлися втілювати кожна свою частину оголошеного Бабунею плану. Деякий час панувала тиша, зрідка порушувана писком кажанів та шурхотінням вітру у заростях вересу.

Нарешті з залитої чорною водою діри в торфі почулося булькання. Назовні надзвичайно обережно вистромився увінчаний пасмами болотяного моху моноліт і з глибокою недовірою роззирнувся навколо.

Грібо був у захваті. Спершу він подумав, що новий друг несе його до помешкання Маграт, але той чомусь зійшов зі стежки і заглибився у сутінковий ліс. Сталося це в місці, яке Грібо завжди вважав одним із найцікавіших у лісі. Це була малодоступна гущавина, сповнена непомітних

ярів та маленьких, але глибоких болітець, навіть за найкращої погоди оповитих туманом. Грібо регулярно зазірав сюди в надії, що десь тут заліг на денний відпочинок який-небудь самотній вовк.

— А я-то думав, коти самі вміють знаходити дорогу додому, — процідив блазень.

Він упівголоса вилаявся. Житло Тітуні Отг було розташоване лише за кілька вулиць, практично в тіні замку, і доправити туди кляту тварюку було б нескладно. Але йому раптом забажалося показати kota Маґрат. Йому здалося, що це справило б на неї неабияке враження, адже відьми полюбляють котів. Їй довелося б запросити його зайти на хвилинку, на чашку чаю абощо...

Блазнева нога втрапила в чергову залиту водою яму. Під ступнею щось заворушилося, і він, зойкнувши, відскочив просто на якийсь роздутий гриб.

— Слухай, коте, — сказав він. — Тобі потрібно злізти. Добре? А тоді ти підеш додому, а я піду слідом. Коти ж добре бачать у темряві й добре знаходять дорогу додому, — з надією додав він.

Він підняв правицю до голови. Грібо, на знак товариського попередження, запустив пазурі в його руку — і з подивом відчув ними щось схоже на кольчугу.

— Хороший котик, — повідомив блазень і опустив того на землю. — Ну ж бо, шукай дорогу додому. До хоч якогось дому.

Усмішка Грібо почала зникати, аж доки не лишився тільки кіт. Загальна картина, втім, мала не менш моторошний вигляд, ніж якби все було навпаки.

Він потягнувся і позіхнув, аби приховати збентеження: мало користі буде для вашої репутації, якщо вас назвуть

«хорошим котиком» на ваших же мисливських угіддях. Грібо пірнув у підлісок.

Блазень втупився в сутінки. Він раптом зрозумів, що завжди любив ліс, але любив його з безпечної дистанції. Добре було усвідомлювати, що ліс існує — але усвідомлення лісу, як виявилось, відрізнялося від реального лісу, особливо якщо заблукаєш у цьому останньому. В уявному лісі було куди більше мальовничих величних дубів і куди менше колючої ожини. Уявний ліс також зазвичай поставав у денному освітленні, а дерева в ньому не мали загрозливого виразу та виставлених на вашому шляху гілок. Ті дерева були гордими гігантами; тутешні ж здебільшого мали вигляд лихих рослинних карликів, чиїм призначенням було служити розплідниками поганок та плюща.

Блазень непевно пригадав, що напрямком на Осердя світу можна визначити за кількістю моху по різні сторони деревних стовбурів. Але побіжне обстеження найближчих дерев засвідчило, що, всупереч будь-яким географічним теоріям, Осердя розташоване скрізь.

Грібо і сліду ніде не було.

Блазень зітхнув, вивільнився з кольчужних шатів і під тихе брязкання дзвіночків на одязі рушив у темряву в пошуках хоч якогось узвишся. Там, де він перебував зараз, земля чомусь почала ледве помітно здригатися — і він сумнівався, що для землі це нормально.

Маграт верхи на своїй мітлі висіла за кілька сотень футів над кордоном Ланкру і вдивлялася в море туману, з якого вряди-годи визирала верхівка якого-небудь дерева, схожа

на верхівку вкритого водоростями рифу під час припливу. Над нею плив опуклий місяць — напевне, «у фазі зростання». Їй подумалося, що навіть тоненький серп молодика — і то був би кращим. Принаймні доречнішим.

Вона здригнулася. Цікаво, де зараз Бабуня Доцевіск.

Мітла старої відьми сіяла паніку по всіх небесних просторах Ланкру. Бабуня опанувала мистецтво польоту в досить поважному віці і попервах ставилася до цього діла з підозрою, але з часом прикипіла до нього, як трупна муха до зіпсованої риб'ячої голови. Проблема полягала в тому, що Бабуня сприймала будь-який свій повітряний маршрут як пряму лінію з пункту А до пункту Б і була абсолютно нездатна усвідомити, що інші теж мають якісь права на вільне пересування небом; через цей простий факт довелося переглядати мапу повітряного руху на всьому материка. Це також підштовхнуло еволюцію місцевих птахів, внаслідок чого на світ з'явилося покоління, що вміло літати на спині, не спускаючи очей з неба вгорі.

До числа тих, хто, на глибоке переконання Бабуні, мусив поступатися їй дорогою, входили інші відьми, високі дерева, а час від часу і гірські вершини.

В результаті Бабуня нагнала страху навіть на гномів, що жили під відповідними горами. Чимало птахів знеслися просто в польоті, несподівано помітивши Бабуню, що пікірувала невідь-звідки, свердлячи повітря перед собою сердитим поглядом.

«Ох, лишенько, — подумала Маґрат. — Хоч би вона вже ні в кого не врізалася».

Опівнічний бриз м'яко повернув її, ніби флюгер, у повітрі. Вона знову здригнулася від холоду і окинула поглядом залиті місячним світлом вершини Вівцескель, чії

засніжені бескиди та зледенілі ущелини не визнавали ні королів, ні картографів. Кордони Ланкру були відкриті для доступу лише з крайсвітнього боку; з усіх інших напрямків вони були зазубреними, як вовчі щелепи, — тільки набагато небезпечнішими. З тієї точки, де вона перебувала, можна було бачити все королівство...

Згори почулося, як щось розриває повітря, порив вітру знову крутнув її навколо вертикальної осі, й до неї долетів спотворений ефектом Доплера вигук:

— Не спи на ходу!

Маґрат міцніше стиснула мітлу коліньми і спрямувала її вгору.

Щоб наздогнати Бабуню, їй знадобилося кілька хвилин. Та майже лежала на мітлі, аби зменшити опір повітря. Коли Маґрат порівнялася з нею, внизу під ревіння зустрічного вітру пролітали темні верхівки дерев. Бабуня обернулася до неї, притримуючи рукою капелюх.

— А ти не квапилася, — пробурчала вона. — У мене, мабуть, запасу лету лишилося тільки на пару хвилин. Ну ж бо, уперед.

Вона викинула вбік одну руку. Маґрат випростала іншу, і після непростого маневру, гойдаючись то вгору, то вниз у зустрічних повітряних потоках, відьми з'єднали долоні.

Рукою Маґрат пробігло поколювання від струмуючої через неї магії*. Бабусина мітла смикнулася вперед.

— Лиши щось і мені! — гукнула Маґрат. — Мені ще спускатися вниз!

* Напевне, це була перша спроба дозакорки мітли в польоті. — *Прим. авт.*

— Це ж не проблема! — прокричала Бабуня крізь по-
свист вітру.

— Я про безпечний спуск!

— Ти відьма чи ні? До речі, ти взяла какао? Я тут геть
задубіла!

Маґрат у відчаї кивнула і вільною рукою передала Ба-
буні солом'яну плетену торбу.

— Гаразд, — сказала Бабуня. — Молодець. До зустрічі
на Ланкрському мосту.

Вона відпустила руку Маґрат.

Ту негайно закутило повітряним вихором. Юна відь-
ма щосили притиснулася до держака мітли, яка, схоже,
мала тепер не більше підйомної сили, ніж в'язанка хми-
зу. Убезпечити дорослу людину від загребущих пальців
гравітації вона не змогла б однозначно.

Поки мітла в затяжному піке наближалася до крон де-
рев, Маґрат спало на думку, що в тому, як рішуче Бабуня
Дощевіск відмовлялася зважати на потреби інших лю-
дей, могло бути щось по-своєму втішне. Можливо, Бабу-
ня просто вважала інших здатними дати собі раду само-
тужки.

Тут Маґрат відчула відгук заклинання Змін.

Вона зосередилася.

Схоже, все спрацювало як слід.

Власне, з погляду пересічного смертного нічого ніде
не змінилося. Проте Маґрат відчула внутрішню рівнова-
гу і перетворилася з розгубленої та дещо наляканої жін-
ки, що неухильно прямує до негостинної земної поверх-
ні, на тверезомислячу та оптимістичну жінку, яка здатна
самостійно керувати власним життям і, загалом, розуміє,
звідки бере початок її буття — хоча те, чим воно ось-ось

могло *закінчитися*, на жаль, лишалося на місці. Та все ж вона перестала цим аж надто перейматися.

Вона пришпорила мітлу, змусивши її віддати залишки магічної енергії в короткому ривку та важко ковзнути за кілька футів від верхівок дерев. Коли імпульс вичерпався і мітла проорала борозну в опівнічному листі, Маґрат напружилася, подумки закликала на допомогу всіх лісових богів, якщо хтось із них міг це почути, і відключилася від керування в надії, що їй просто пощастить упасти на що-небудь м'яке.

На Диску відомо три тисячі повноправних богів, і теологи-експериментатори щотижня відкривають нових. Окрім незначних божеств скель, дерев і річок, у Вівцескелях мешкають Гокі — наполовину людина, наполовину цап і на всі сто відсотків любитель жорстоких розіграшів, якого вигнали з Дунманіфестіну за те, що зіграв старий жарт із омелою з самим Сліпим Іо, найголовнішим серед богів* — та Герне Гнаний, лякливе і затуркане божество усіх маленьких пухнастих створінь, чие призначення — закінчити життя коротким придушенням повискуванням...

Кожен з них цілком міг би бути автором невеличкого дива, яке сталося, коли, падаючи в ліс, повний холодних скель, розщеплених пеньків та колючих чагарників, Маґрат таки приземлилася на щось м'яке.

Тим часом Бабуня, долаючи другу частину маршруту, на максимальній швидкості мчала до гір. Вона допила

* Алюзія на скандинавський міф про загибель бога весни Бальдра від омелової стріли, випущеної сліпим богом Гедом за намовою підступного Локі. — *Прим. пер.*

теплувате какао і, згідно з вимогами турботи про довкілля, викинула пляшечку в якесь високогірне озерце.

Уявлення Маґрат про поживну їжу, як виявилось, зводилися до пари смажених яєць та грінок зі знятою шкіркою. Бабуня встигла також роздивитися акуратно викладені на грінках жмуточки петрушки, які, однак, одразу звіяло вітром. Деякий час Бабуня вивчала страву. Потім з'їла її.

Попереду з'явилися обриси все ще засипаної зимовим снігом ущелини. Ніби крихітна іскра, крапочка світла на тлі велетенських обрисів Вівцескель, Бабуня заглибилася в звивисті кам'яні лабіринти.

Далеко від неї, у лісі, Маґрат сіла і неуважно витягла з волосся сучок. За кілька ярдів від неї, спричинивши дощ сухого листя, впала мітла.

Поруч почулися стогін і глухе побрязкування. Юна відьма втупилася в темряву. Вона розібрала нечіткі обриси постаті, що, стоячи на всіх чотирьох, шукала щось на землі.

— Це на вас я впала? — спитала Маґрат.

— Не знаю, але хтось точно на мене впав, — відповів блазень.

Вони підповзли ближче одне до одного.

— Це ти?

— Це ти!

— Що ти тут робиш?

— Просто прогулювався, — поквапився запевнити блазень. — Багато хто любить гуляти. Тобто в цьому ж немає нічого особливого. Можливо, це не так уже й оригінально, але мене цілком влаштовує.

— Я тебе не поранила?

— Та хіба що пару дзвіночків уже ніколи не стануть такими, як раніше.

Блазень порився у прілому листі й нарешті знайшов свій ненависний ковпак. Той дзеленькнув.

— Гей-гей, оце так аварія, — сказав він, проте натягнув-таки ковпак на голову.

Схоже, від цього блазень став почуватися розкутіше, бо він продовжив:

— Дощ — це нормально, град — теж, та навіть каміння з неба часом падає. Рибини, жаби — гаразд. Але дівчата? Досі не бувало. Це тепер стане нормою?

— А в тебе збіса тверда голова, — промовила Маґрат, підводячись.

— Скромність не дозволяє мені вступати в дискусію, — відповів блазень і, згадавши, хто він, швидко додав: — Шановна.

Вони знову втупилися одне в одного; мізки кожного працювали на випередження.

Маґрат думала: Тітуня радила придивитися до нього як слід, ну ось я й дивлюся на нього, а він такий, як і завжди — сумний худий низенький чоловічок у кумедному вбранні блазня, практично горбань...

І тут, достоту так, як людина раптом вбачає у безформній хмарі галеон чи кита, Маґрат перестала бачити в блазневі низенького чоловічка. Він був щонайменше середнього зросту — просто він *старався* видаватися низеньким, навмисне щулився, розчепірював ноги, ходив нагинці, так що здавалося, ніби він ось-ось почне викидати коники, не сходячи з місця.

«Хотіла б я знати, що ще помітила Тітуня Оґт», — подумала Маґрат.

Блазень потер долоні й обдарував її кривою посмішкою.

— Гадаю, ти й уявлення не маєш, де ми? — спитав він.

— Відьма не може заблукати, — впевнено відповіла Маґрат. — Хоча і може тимчасово обрати неправильний шлях. Гадаю, Ланкр он там. З твого дозволу, я пошукаю який-небудь пагорб.

— Аби зрозуміти, в якій ти місцевості?

— Аби зрозуміти, в якому я часі. Цієї ночі твориться велика магія.

— Справді? Тоді, гадаю, я складу тобі компанію, — поліцарськи заявив блазень, спершу, втім, уважно придивившись до оповитої темрявою гушавини, яка, схоже, лежала між ним та його спальним місцем на замковій підлозі. — Не хотів би, щоби з тобою щось трапилося.

Притиснувшись до мітли, Бабуня ковзала крізь плутанину гірських ущелин, розхитуючись із боку в бік у надії, що це допоможе покращити керованість її транспортно-го засобу. На диво, керованість від цього тільки гіршала. Повітряний струмінь позаду неї закручував снігопад у чудернацькі спіралі. Тераси напівскрижанілого снігу, що всю зиму нависали над льодовиковими ущелинами, здригалися і безгучно починали шлях униз. Коли відьма вже була далеко, там, де вона пролетіла, раз у раз лунав гуркіт лавини.

Вона роздивлялася пейзаж, скомпонований з раптової смерті та вишкіреної краси, й відчувала, що пейзаж теж роздивляється її, як от людина в напівсні спостерігає за набридливою мухою. Цікаво, чи земля здогадується, що вона задумала? Бабуня подумала, чи не пом'якшає

ця земля раптово в тому місці, де вона, можливо, впала — і тут-таки вилаяла себе за те, що так розім'якла сама. Адже земля не така. Земля не торгується. Земля багато дає — й багато вимагає. Як то кажуть, найсильніше пес кусає ветеринара.

Та ось вона вирвалася на простір, зачерпнувши одним черевиком снігу з маківки останньої на своєму шляху гори — і каменем помчала вниз, до долин.

Туман, який і так ніколи не полишав передгір'їв, з Бабуною вирішив не панькатися і розлігся перед нею сріблястим морем невідомої глибини. Відьма загарчала.

Десь у цій товщі висіла між небом і землею Тітуня ОгГ, раз у раз вживаючи з фляжки на поясі дозу профілактичного засобу від застуди.

І ось нарешті це сталося: Бабуня Доцевіск, з чиїх капелюха та металево-сивого волосся струмувала роса, а з черевиків звалювалися вниз шматочки криги, почула далекий приглушений голос, який з ентузіазмом доводив до відома захмареного неба, що їжачок має по життю значно менше клопотів, ніж абсолютна більшість інших ссавців. Як яструб, що помічає щось маленьке й пухнасте в траві, як занурений у летаргію міжзоряних просторів вірус, що зауважує поруч симпатичну блакитну планету, Бабуня повернула мітлу і ринула вниз крізь задушливі паса туману.

— Агов! — закричала вона, сп'яніла від швидкості й захвату, і її голос змусив випадкового вовка п'ятьмастами футами нижче раптово позбутися щойно спожитої вечері. — Гіто ОгГ, я тут!

Тітуня ОгГ помітно неохоче прийняла її руку, і дві мітли злетіли назад у чисте, всіяне зорями небо.

Як завжди, Диск мав такий вигляд, ніби Творець розробив його спеціально для розглядання згори. Білі та сріблясті пасма хмар тяглися аж до Узбіччя і закручувалися обертанням світу в тисячомільні вири.

Непорушне покривало туману закручувалося за мітлами коридором білої пари, і боги бачили відчайдушний політ (адже боги бачать усе) як невидимий плуг, що жваво оре небеса.

Набравши вже тисячу футів і продовжуючи швидко здійматися в морозному повітрі, дві відьми практикували звичну справу — сварку.

— Збіса ідіотська затія, — бубоніла Тітуня. — Ніколи не любила висоти.

— Маєш що-небудь випити?

— Аякже. Ми ж домовлялися.

— Ну і?

— Ой, здається, я все випила, — промимрила Тітуня. — А що ти хотіла — стільки простирчати тут у моему-то віці? У Джейсона буде істерика.

Бабуня скреготнула зубами.

— Гаразд, давай підзаряджуся, — сказала вона. — Бо я вже майже на нулях. Аж дивно, як...

Бабунині слова перейшли у довгий крик: її мітла без жодного попередження провалилася вниз, проштрикнула хмари і зникла з очей.

Блазень і Маграт сиділи на поваленому дереві край ділянки голого каменю, що випиналася посеред лісу. Вогні Ланкру видніли вже відносно недалеко, але ні він, ні вона не поспішали йти далі.

В повітрі між ними, як іскри, потріскували невисловлені думки та безумні здогади.

— Давно працюєш блазнем? — ввічливо поцікавилася Маґрат і одразу зашарілася в темряві. За таких умов це запитання видавалося найневвічливішим на світі.

— Все життя, — гірко мовив блазень. — У мене навіть соска була з дзвіночком.

— Мабуть, такі навички передаються у спадок від батька до сина? — припустила Маґрат.

— Я батька особливо й не знав. Він найнявся блазнем до володаря Квірма, коли я був ще маленьким, — сказав блазень. — Посварився з моїм дідусем. Хоча іноді він приїздить побачитися з мамою.

— Жахливо.

Блазень знизав плечима, і дзвіночки сумно брязнули. В його нечітких спогадах батько вимальовувався як низенький дружелюбний чоловічок з очима, схожими на пару устриць. Стати врівень із власним дорослим сином було б учинком, який помітно виходив би за межі його природи. Відлуння гнівного брязкання двох всіяних дзвіночками костюмів досі переслідувало блазневу пам'ять, і без того повну не найвеселіших спогадів.

— Втім, — продовжувала Маґрат вицим, ніж зазвичай, голосом із домішкою невпевненості, — твоє життя, мабуть, не було сумним. Я маю на увазі, ти ж розважаєш людей...

Блазень не відповів, і вона поглянула на нього. Його обличчя було непорушним, як камінь. За хвилину блазень заговорив — тихо, ніби сам до себе.

Він говорив про Анк-Морпоркську Гільдію блазнів та фіґлярів.

Зазвичай відвідувачі попервах приймали її за філіал Гільдії вбивць, яка насправді була комплексом досить симпатичних і акуратних будиночків буквально за рогом (від нестачі грошей Убивцям потерпати не доводилося). Іноді юні блазні чули веселі голоси юних убивць, які бавилися за стінами, доки їм самим доводилося зубрити жарти в холодних навіть серед літа аудиторіях — і люто заздрили, навіть попри те, що кількість голосів помітно зменшувалася під кінець кожного семестру (Гільдія вбивць сповідувала конкурентний підхід до навчання).

В принципі, через високі глухі стіни Гільдії всередину потрапляли найрізноманітніші звуки, і в поєднанні з добре продуманим розпитуванням обслути це дозволяло блазням-початківцям сформувати певне уявлення про місто за цими стінами. В цьому місті були шинки та парки. Там існував цілий живий і метушливий світ, в якому як удома почувалися вихованці інших гільдій та коледжів. Вони кпинили з цього світу, галасливо бігали по ньому чи розкидали навсібіч його частини, не звертаючи жодної уваги на Правило П'яти Інтонацій та Дванадцяти Тональностей. Там навіть практикувалися (хоча деякі студенти й ставили цей факт під сумнів у ході нічних дебатів у гуртожитках) неліцензовані жарти, які народжувалися й жили без будь-якої прив'язки до «Антології страшенно смішних жартів», Ради Гільдії й узагалі будь-яких офіційних інституцій.

Там, за облізлими мурами, хто завгодно міг жартувати без санкції Комісії з регулювання гумору.

Думка про це неабияк витверезувала. Не в буквальному сенсі, бо алкоголь у Гільдії перебував під забороною. Але якби він був дозволений, це працювало б усе одно.

Важко було знайти місце, тверезіше за цю Гільдію.

Блазень з гіркою розповідав про червонопикого велетня — брата Розводняка, про вечори зубріння Миких Жартиків, про нескінченні ранки в промерзломому спортзалі, присвячені опануванню Вісімнадцяти Смішних Падінь та офіційно визначеної траєкторії польоту торта. І про жонглювання.

Жонглювання! Його викладав брат Сміхун, людина з чуйністю вареної квасолини. Безтямна лють, в яку його кидало від блазневих вправ, пояснювалася зовсім не тим, що той погано жонглював. Від блазнів і *вимагалось* жонглювати погано — особливо такими традиційно розважальними предметами, як торти, запалені смолоскипи чи гострі як бритва м'ясницькі ножі. За що брат Сміхун, лаючись і бризкаючи слиною, вивергав на блазня потоки гніву — то це за те, що той погано жонглює, *бо не зда-тен жонглювати добре*.

— А ти не думав стати кимось іншим? — спитала Маґрат.

— Ким «іншим»? — спитав блазень. — Я не мав ніякого іншого шляху.

Блазням-студентам дозволялося виходити в місто — але лише під час останнього року навчання і з неймовірною кількістю умов.

Жалюгідно виламуючись на ходу, він уперше побачив чарівників, що пропливали вулицями як поважні карнавальні платформи. Побачив випускників Гільдії вбивць, які дожили до іспитів — вишукано вдягнених життєрадісних юнаків у шатах чорного шовку, небезпечних не менше за кинджали під цим шовком, і жерців, чие фантасмагоричне вбрання дещо псували довгі гумові фартухи, які

вони вдягали для важливих жертвоприношень. Кожен цех і фах мали свій традиційний костюм, і він раптом зрозумів, що його власний одяг старанно пристосовано для того, щоб будь-хто мав у ньому вигляд цілковитого і невинуватого телепня.

Та навіть так він боровся. Адже все його життя було боротьбою.

Він боровся саме тому, що не мав ніяких здібностей, а ще тому, що в іншому випадку дідусь живцем здер би з нього шкіру. Він зубрив офіційно затверджені анекдоти до дзвону в голові і вставав раніше за всіх, щоб вправлятися в жонглюванні до скреготу в суглобах. Він так добре оволодів гумористичним лексиконом, що його розуміли лише найстаріші члени Ради Гільдії. Він корчив гримаси та відпрацьовував вихиляси з приреченою рішучістю, і став кращим випускником свого курсу та лауреатом Почесного Пухиря.

Нагороду він втопив у туалеті, як тільки повернувся додому.

Маґрат слухала мовчки.

— А ти як стала відьмою? — спитав нарешті блазень.

— М-м-м?

— Ну, ти ходила до якоїсь школи чи щось таке?

— А. Ні. Просто одного разу до села прийшла Тігонька Пташко, вишикувала всіх дівчаток і обрала мене. Розумієш, Дар не вибирають — він вибирає нас.

— Розумію. Але коли людина *стає* відьмою?

— Гадаю, тоді, коли її такою визнають інші відьми. — Маґрат зітхнула й додала: — Якщо це взагалі стається. Я сподівалася, що це станеться після того заклинання в коридорі. Все-таки непогано було зроблено.

— Обряд підземного переходу*, — не стримався блазень.

Маґрат нерозуміюче подивилася на нього. Блазень за- кашлявся.

— Інші відьми — це ті дві літні пані? — поцікавився він, поступово впадаючи в звичний для себе похмурий настрій.

— Так.

— Гадаю, дуже сильні натури.

— Дуже, — з почуттям підтвердила Маґрат.

— Цікаво, чи не знайомі вони з моїм дідусем, — сказав блазень.

Маґрат опустила очі.

— Насправді вони досить милі, — промовила вона. — Просто відьми, ну, не звикли звертати увагу на інших людей. Тобто вони-то *думають* про інших, але насправді не замислюються про чужі почуття, якщо я зрозуміло висловлююся. Принаймні поки не замисляться над цим.

Вона знову опустила очі.

— Ти зовсім інша, — сказав блазень.

— Слухай, тобі слід би покинути роботу в герцога, — раптом гаряче сказала Маґрат. — Ти ж знаєш, який він. Мучить людей, палить хати, оце все...

— Але ж я — його придворний блазень, — сказав блазень. — Блазень має зберігати вірність панові. Аж до останнього подиху. Боюся, це така традиція. А традиції — це важливо.

— Але ж тобі навіть не подобається робота блазня!

* Обіграно вираз «*rite of passage*» — «обряд ініціації» або «обряд переходу», де «*passage*» також може означати «коридор». — *Прим. пер.*

— Я її ненавиджу. Але нічого не вдієш. І якщо вже я маю її робити, то робитиму її як слід.

— Це дурощі, — заявила Маґрат.

— Я б сказав, дуркування.

Під час розмови блазень потроху присувався все ближче й ближче до неї.

— А якщо я тебе поцілую, — обережно поцікавився він, — то перетворюся на жабу?

Маґрат вкотре втупилася у власні коліна. Ті засовалися під спідницею, збентежені такою увагою.

Юна відьма ніби наяву бачила обабіч себе постаті Гіти Отґ та Есме Доцевіск. Примарна Бабуня суворо дивилася на неї. «Відьма завжди володіє ситуацією», — ніби говорила вона.

«Принаймні *оволодіває*», — додавала примарна Тітуня Отґ, підкріплюючи свої слова короткими жестами та серією підморгувань.

— Доведеться поставити дослід, — сказала Маґрат.

Цьому поцілунку судилося стати найпристраснішим за всю історію любовних прелюдій.

Як справедливо вказувала Бабуня Доцевіск, час — річ суб'єктивна. Роки, які блазень провів у Гільдії, здавалися вічністю, тоді як години з Маґрат на пагорбі промчали, як пара хвилин. А в небесах над Ланкром десяток секунд розтягнувся, як іриска, на сповнені крику години.

— Лід! — репетувала Бабуня. — Вона обледеніла!

Тітуня Отґ мчала поруч, дарма намагаючись підлаштувати свій політ під брикання бабусиної мітли. З обмерзлого пруття летіли октаринові іскри, від чого мітлу раз у раз

замикало. Тітуня викинула руку і вхопила приятельку за краєчок сорочки.

— Казала ж я тобі, що це ідіотизм! — прокричала вона. — А ти після того туману, вся мокра, виперлася на холод, дурепо стара!

— Пусту мою сорочку, Гіто Огг!

— Тримайся за мене міцніше, щоб тобі! У тебе ж хвіст горить!

Вони провалилися крізь хмари й заверещали в унісон, побачивши покриту чагарниками землю, що з'явилася ніби нізвідки і мчала просто на них.

Та раптом земля *зникла*.

Тітуня зиркнула вниз, де в пітьмі вгадувалося вирування води. Вони влетіли в Ланкрську ущелину.

З Бабуниної мітли струмував блакитний дим, але вона, після наполегливих зусиль, зуміла її розвернути.

— Що в біса ти робиш? — прогрімліла Тітуня.

— Полечу за течією річки, — гукнула Бабуня у відповідь, перекиваючи тріскотіння палаючого пруття. — Не хвилюйся за мене!

— Перелазь до мене, чуєш чи ні? Все скінчено, ти більше не можеш...

За спиною Бабуні щось вибухнуло, і кілька палаючих прутів, кружляючи, полетіли в бурхливі глибини провалля. Її мітла стрибнула вбік, і Тітуня встигла обхопити її плечі за мить до того, як вогонь охопив другу в'язку пруття.

Палаюча мітла вистрибнула з-поміж Бабуниних ніг, крутнулася в повітрі й помчала вертикально вгору, розсипаючи іскри та лишаючи по собі звук, який буває, коли провести мокрим пальцем по краєчку фужера.

Тітуня опинилася догори дригом з Бабуною у витягнутій руці. Вони поглянули одна на одну й закричали.

— Я не можу тебе підтягти!

— А я не можу вилізти сама! Не будь дитиною, Гіто!

Тітуня обдумала ці слова — і розтиснула пальці.

Три шлюби та непросте дитинство забезпечили Тітуню Огґ стеговими м'язами, придатними до трощення кокосів — і сила тяжіння спасувала, коли вона спершу кинула мітлу сторчголов униз, а потім заклала карколомну петлю.

Попереду вона розрізнила фігурку Бабуні Доцевіск; падаючи каменем, та однією рукою притримувала капелюха, а іншою — спідницю, що мала приховати її спідне від нескромних очей гравітації. Розігнавши мітлу так, що та ледь не тріснула, Тітуня наздогнала колегу, схопила її за талію і з останніх сил примусила неслухняну мітлу лягти в горизонтальний політ.

Мовчання порушили слова Бабуні Доцевіск:

— Ніколи більше так не роби, Гіто Огґ.

— Обіцяю.

— А тепер розвертайся. Нам треба до Ланкрського мосту, не забула?

Тітуня слухняно розвернула мітлу, яка кресонула пруттям по стіні ущелини, і сказала:

— Туди неблизько.

— Нічого, — сказала Бабуня. — До ранку ще повно часу.

— Боюся, недостатньо.

— Гіто, відьми не знають значення слова «поразка».

Вони знову вилетіли на чисте повітря. Обрій здався золотою лінією: повільний світанок котився над Дискосвітом, зносячи передмістя Ночі.

— Есме? — по хвилі сказала Тітуня Огґ.

— Що?

— «Поразка» означає «відсутність успіху».

Крижане мовчання тривало ще кілька секунд.

— Я висловилаь, як там його, фі-гу-раль-но, — знехотя сказала Бабуня.

— А. Ну, так би й сказала.

Золота лінія ставала все ширшою і яскравішою. Провблиск сумніву вперше в житті завітав до Бабуних думок і неабияк розгубився в такому незвичному оточенні.

— Цікаво, скільки в Ланкрі півнів? — пробурмотіла Бабуня.

— Це ти знову, як там його, фі-гу-раль-но?

— Просто думаю.

Тітуня Огґ розправила плечі. Вона знала, що дорослих півнів у Ланкрі було тридцять два. Вона знала це, бо минулої ночі — ні, цієї ночі — поразувала їх і дала Джейсонові відповідні інструкції.

Тітуня мала півтора десятки дорослих дітей і невизначену кількість онуків та правнуків, і всі вони мали майже цілий вечір для висунення на відповідні позиції. Цього мало вистачити.

— Чуеш? — сказала Бабуня. — Деь біля Свиноспинська?

Тітуня безневинно роззирнулася, окидаючи поглядом оповитий туманом ландшафт. У цю ранню годину будь-який звук було чутно здалеку.

— Що? — спитала вона.

— Щось на кшталт «курік»...

— Ні.

Бабуня крутнулася.

— Он там, — заявила вона. — Тепер я точно чула. Щось схоже на «ку-ку-ррр»...

— Я щось нічого не чую, Есме, — сказала Тітуня, непо-
мітно посміхаючись у небо. — Наближаємося до Ланкр-
ського мосту.

— І там! Он, просто під нами! Знову цей звук!

— Мабуть, птахи зустрічають зорю. Есме, нам тільки
півмилі лишилося.

Бабуня подивилася на потилицю приятельки.

— Ти щось затіяла, — сказала вона.

— Та годі тобі, Есме.

— У тебе плечі тремтять!

— Бо плаща загубила. А холодно ж. О, ми вже майже
на місці.

Бабуня поглянула вперед. У її голові крутилися найрізно-
манітніші підозри. Ну, нехай-но в неї тільки буде час —
вона все з'ясує.

Під ними повільно пропливала волога дерев'яна кон-
струкція, що являла собою головну транспортну артерію
між Ланкром та зовнішнім світом. З птахоферми за пів-
милі від них долетів придушений клекіт, а потім — глу-
хе «бух».

— А це? Це що, по-твоему? — вигукнула Бабуня.

— Може, спалах пташиного грипу. Обережно, я зни-
жуюся.

— Ти знущаєшся?!

— Та я тобою взагалі пишаюся. Ти ж знаєш — сьогодні
ти увійдеш в історію!

Вони пролетіли між балками мосту. Бабуня Доцевіск
обережно ступила на слизькі дошки і обсмикнула одяг.

— Ну що ж, — без виразу сказала вона.

— Всі говоритимуть, що ти крутіша за саму Чорну Еліс, — додала Тітуня.

— Є такі люди — що завгодно говоритимуть, — сказала Бабуня.

Вона перехилилася через огорожу і кинула погляд на пінисту течію в глибині провалля, а тоді підняла очі на віддалену скелю, увінчану Ланкрським замком.

— Гадаєш, говоритимуть? — нарешті спитала вона.

— От побачиш.

— Гм.

— Але для цього, не забудь, потрібно завершити справу.

Бабуня Дощевіск кивнула. Вона обернулася обличчям до світанку, здійняла руки і прочитала заклинання.

Передати словами часовий стрибок через п'ятнадцять років і два місяці практично неможливо.

Набагато легше було б зробити це візуально: календар, з якого сотнями змітає листочки, годинникові стрілки, що рухаються дедалі швидше і врешті перетворюються на розмазані кола, дерева, які щосекунди вкриваються листям і родять плоди...

Або ще: замість звичного сонця через усе небо пролягає вогняна смуга, день і ніч чергуються зі швидкістю візерунків в оскаженілому калейдоскопі, одяг у вітрині бутика через дорогу міняється швидше, ніж на стриптизерці, якій за сьогодні треба відпрацювати ще в п'яти пабах... Та ви розумієте.

Словом, є багато способів — але жоден із них не годиться, бо нічого подібного в нашому випадку не відбулося.

Щоправда, сонце *і справді* трохи смикнулося вбік, дерева з крайсвітнього боку провалля наче стали трохи вищими, а Тітуня не могла позбутися відчуття, що на неї всівся хтось важезний, розплющив її, а потім зник, і вона повернулася до звичної форми. Справа була в тому, що королівство вирішило не вдаватися до миготіння небес та інших фокусів рапідної зйомки. Воно просто оминуло їх.

Так було куди зручніше й легше, адже не доводилося морочити собі голову пошуками лабораторії навпроти магазину, у вітрині якого вже шістдесят років стоїть один і той же манекен. На жаль, зазвичай мандрівки в часі здійснюються саме в такий спосіб — що забирає до біса зусиль і часу.

Поцілунок блазня та Маґрат тривав понад п'ятнадцять років. Навіть жаби можуть про таке лише мріяти.

Нарешті блазень відпустив її. Його очі сяяли, на обличчі був отетерілий вираз.

— Ти не відчула, що світ навколо наче помінявся? — спитав він.

Маґрат поглянула понад його плечем на ліс.

— Схоже, їй таки вдалося, — сказала вона.

— Про що ти?

Маґрат знітилася.

— Так просто. Нічого особливого, чесно.

— Тоді, може, спробуємо ще раз? Мені здається, одного досліду для точних висновків замало...

Маґрат кивнула.

Цього разу все тривало тільки п'ятнадцять секунд. Але здавалося, що значно довше.

Замком пробіг дріж. На столі герцога Шельметя підстрибнула таця, на якій, до втіхи герцога, сьогодні була непересолена вівсянка.

Струс відчули й привиди, які напхалися в хатину Тітуні Огг, як команда з регбі в телефонну будку.

Відлуння землетрусу докотилося й до кожного курника країни. Пальці, що стискали горлянки тридцяти двох напівмертвих від асфіксії півнів, розслабилися — і птахи, глибоко вдихнувши, заспівали щосили... Але було вже пізно.

— Все одно мені здається, що ти щось замовчуєш, — сказала Бабуня Дощевіск.

— Ще чайку? — гостинно запропонувала Тітуня.

— Ти ж не надумаєшся додавати туди своє пійло? — суворо уточнила Бабуня. — Це воно на мене так подіяло минулої ночі. В житті ще так не вимахувалася. Яка ганьба.

— Та навіть сама Чорна Еліс ніколи на такі чари не наважувалася, — підбадьорливо мовила Тітуня. — Тобто там-то йшлося про цілих сто років, але ж вона перемістила в часі всього лише один-єдиний замок. Гадаю, це будь-хто зміг би.

Суворі зморшки на Бабуниному чолі дещо пом'якшали.

— І вона не подумала, що за цей час там усе заросте бур'янами, — зазначила вона.

— Отож.

— Чудова робота, — палко проголосив король Веренц. — Ми всі просто в захваті. Ми ж, як ефірні сутності, спостерігали все в подробицях.

— Ви дуже люб'язні, — відповіла Тітуня.

Обернувшись, вона побачила за його спиною натовп привидів, чиє недостатньо шляхетне походження не дозволяло їм сісти за (чи крізь) стіл в присутності прима-ри короля.

— А от ви всі забиралися б звідси до біса! Валіть у клу-ню, дармоїди! Хоча діти можуть лишитися, — додала во-на. — Бідна малеча.

— Просто вони всі такі раді нарешті опинитися за межа-ми замку, — заступився король.

Бабуня Доцевіск позіхнула.

— Це все прекрасно, — сказала вона, — але тепер по-трібно розшукати хлопця. Це наступний крок.

— Візьмемося за це негайно після обіду.

— Обіду?

— Буде смажена курка, — пояснила Тітуня. — Ти вто-милася. Крім того, на таку серйозну операцію знадобить-ся певний час.

— Він має бути в Анк-Морпорку, — заявила Бабуня. — От побачиш. Всі зрештою опиняються саме там, тому звідти й почнемо. Якщо людині на роду написано що-небудь особливе, просто вирушай до Анк-Морпорку і че-кай.

Тітуня просяяла.

— Наша Карен вийшла заміж за одного тамтешнього шинкаря, — радісно повідомила вона. — А я ще й дитин-ки їхньої не бачила. Матимемо безкоштовне харчуван-ня і все таке.

— Та нам насправді й не потрібно нікуди вирушати. Важливо, щоб він прийшов *сюди*, — сказала Бабуня. — Бо те місто, знаєш... Як та клоака. Затягує.

— Це ж цілих п'ятсот миль! — вигукнула Маґрат. — Тебе ж не буде цілу вічність!

— Нічого не вдієш, — сказав блазень. — Герцог дав мені чіткі інструкції. Він мені довіряє.

— Ха! Інструкції для винайму нових солдатів, я так думаю?

— Та ні. Нічого подібного. Нічого настільки поганого...

Блазень знітився. Він познайомив Шельметя зі світом слів. Це ж було краще, ніж рубати людям голови? І дозволяло б виграти час. Хіба це був не найкращий варіант за наявних обставин?

— Але ти не повинен їхати. Ти ж цього й не хочеш!

— Одне іншого не стосується. Я обіцяв бути вірним йому...

— Так-так, «аж до останнього подиху». Але ти сам у це не віриш. Ти ж сам розповідав мені, як ненавидів Гільдію і все у цій професії!

— Ну, так. Але я мушу. Я дав слово.

Маґрат ледь не тупнула ногою — та все ж зуміла не принизитися до такого неподобства.

— Саме тоді, коли ми почали краще пізнавати одне одного! — скричала вона. — Ти жалюгідний!

Блазень звувив очі.

— Якщо я порушу дане слово — от тоді я дійсно буду жалюгідним, — відкарбував він. — Хоча й мені трапляється серйозно помилятися. В кожному разі, мене не буде тільки пару тижнів.

— Ти що, не розумієш? Я прошу тебе не слухатися герцога!

— Мені справді дуже шкода. Ми можемо побачитися до мого від'їзду?

- Я голову митиму, — холодно відказала Маґрат.
— Коли?
— Завжди!

Г'юл потер перенісся і стомлено зиркнув на заляпані воском аркуші.

Г'еса не йшла.

Він вписав у текст фатальне падіння канделябра, знайшов місце для лиходія, який приховував свою потворність під маскою, і переписав один з найкумедніших пасажів, що дозволяло в подальшому розкрити таємницю народження головного героя в торбі. Але його турбували ролі блазнів. Він ніяк не міг спинитися на якомусь одному баченні цих персонажів. Традиційно їх бувало двоє, і зазвичай це його цілком влаштувало — але тут, хоч-не-хоч, вимальовувався третій, от тільки він ніяк не міг придумати для нього якогось кумедного тексту.

Він з рипінням водив пером по останньому чистому аркушу в спробах відтворити сказане голосами, які лунали в його голові уві сні. О, яким кумедним видавалося сказане ними тоді!

Кінчик його язика мимоволі вистромився з куточка рота. Від напруги Г'юл аж спітнів.

«Це тобі мій невеличкий урок, — писав він. — А після уроків годитьця прогулятися. Гуляв би ти звітси вже зараз! Чи, може, боїся зарази? Тоді гуляв би вже тепер. Доречі, маєш олівця чи щось таке?..»

Він нажахано подивився на аркуш. На папері все це виглядало беззмістовною маячнею. Але ж, але ж, у переповненій глядацькій залі його свідомості все було зовсім інакше...

Він обмакнув перо в чорнильницю і знову спробував спіймати відлуння слів у своїй голові.

«Перший блазень:

Домовилися, босе!

Другий блазень (розмахує пухирем на палиці):

Біп-біп».

Г'юл здався. Це мало бути смішно! Він знав, що це *повинно* бути смішно — він чув регіт глядачів у своєму сні. Але щось не виходило. Наразі. Чи ніколи не вийде? Як із тією ідеєю про двох блазнів, гладкого й худющого... «Ох і в заваруху ти мене втравив, Стенлі — я завжди казав, що траву ти варити не вмієш...» Він же тоді реготав — ледь не луснув, колеги тільки очі витріщали. Але ж уві сні це й справді було страшенно смішно.

Він відклав перо й потер очі. Було вже, мабуть, близько опівночі, і вкарбована в мозок звичка підштовхувала його заощаджувати свічки — хоча зараз, що б там не казав Вітолер, вони могли дозволити собі скільки завгодно свічок.

З міста долинули звуки гонгів та голоси нічних вартових, які повідомляли, що вже й справді північ і що, наскільки можна судити, нічого поганого в місті не відбувається. Чимало з них навіть встигали завершити речення до того, як на них налітали грабіжники.

Г'юл розчинив віконниці, й перед його очима постав Анк-Морпорк.

В цю пору року сторонньому спостерігачеві так і кортить сказати, що подвійне місто має неймовірний вигляд, як жодне інше. Але це було б не зовсім правильно. Воно *завжди мало* вигляд, як жодне інше місто.

Зливна канава довжиною на півконтиненту — річка Анк — досягала міста вже досить широкою і такою ж

брудною. З міста ж вона не так витікала, як вивалювалася. Завдяки столітнім покладам бруду дно річки місцями було вищим за деякі з низовинних ділянок узбережжя, тож зараз, після танення снігів, чимало найдешевших районів міста затопило водою — якщо так варто називати рідину, яку можна переносити сітками. Так відбувалося щороку, і цей факт міг би становити неабияку небезпеку для міської каналізації — тож було цілком логічним, що місто обходилося без неї.

Мешканці ж обходилися тим, що тримали на задніх дворах плоскодонки та час від часу надбудовували свої садиби.

Анк-Морпорк також вважався дуже сприятливим для здоров'я містом: мало якій хвороботворній бактерії вдавалося тут вижити.

Г'юл обвів поглядом те, що, за відсутності кращого слова, доводилося називати туманом. У цьому тумані купчилися будинки, схожі на результати конкурсу з будівництва піщаних замків одразу після припливу. На блідо-жовтому тлі тішили око візерунки вуличних вогнів та освітлених вікон, але Г'юлову увагу привернув один окремо взятий вогник, що блимав геть неподалік.

На придбаному Вітолером за неймовірні гроші невеличкому пагорбі при березі зводилася нова будівля. Подібно до гриба, вона росла навіть уночі: у світлі металевих діжок з палаючою нафтою. Г'юл розрізняв на риштуванні фігурки найманих робітників та навіть деяких акторів, що не вважали нічну пору доби достатньою підставою, аби припинити роботу.

Нові будівлі з'являлися в Анк-Морпорку нечасто; тут же йшлося навіть про новий *тип* будівлі.

«Дискум».

Вітолеру ідея попервах не сподобалася, але юний Томджон не відступав. А він, це знали всі, якщо впирався, то міг і річку переконати текти навпаки.

— Хлопче, але ж ми *мандрівні* актори, — сказав Вітолер приреченим тоном людини, яка розуміє, що врешті-решт здасться. — Не в моєму віці різко міняти це амплуа.

— Це створює масу проблем, — твердо сказав Томджон. — Усі ці сирі ночі та холодні ранки — а ви ж не молодшаєте. Нам треба осісти на одному місці, й нехай глядач іде до нас сам. А він піде. Ви знаєте, які натовпи ми зараз збираємо. Г'юлові п'єси славляться скрізь.

— Справа не в п'єсах, а в акторах, — сказав тоді Г'юл.

— Не уявляю себе біля каміна в тісній кімнаті, чи, там, на пуховій перині, — заявив Вітолер, але поглянув на вираз обличчя дружини і здався.

А потім дійшла справа і до самого театру. Змусити річку текти навпаки було дитячою забавкою порівняно з тим, аби змусити Вітолера розкошелитися — але навіть він не міг заперечувати, що з певних пір вони заробляли чудово. Власне, відтоді, як Томджон виріс достатньо, щоб носити штани та зв'язати два слова.

Г'юл і Вітолер особисто спостерігали за початком будівництва дерев'яного каркаса.

— Це неприродно, — скаржився Вітолер, спираючись на свій ціпок. — Спроба зловити дух театру і посадити його в клітку вб'є цей дух.

— Не знаю, не знаю, — невпевнено протягнув Г'юл.

Томджон розробив детальний план і присвятив весь попередній вечір тому, аби донести його до Г'юла, перш ніж хоч словом обмовитися батькові. Після цього гномів

розум заповнили картини задників, рухомих декорацій, лаштунків, драпірувань та неймовірних машин, які спускають богів з небес або піднімають демонів пекла через ляди в підлозі. Г'юл був здатен заперечувати проти цих нововведень не більше, ніж мавпа — проти відвідання бананової плантації.

— В цієї чортівні навіть немає назви, — сказав тоді Вітолер. — Мені варто було б назвати її «Золотою жилою», бо саме стільки вона мені коштуватиме. Як ми відіб'ємо ці витрати, хотів би я довідатися.

Взагалі-то вони перебрали цілу купу назв, от тільки жодна з них не влаштувала Томджона.

— Це має бути назва, яка означатиме все, — продовжував Вітолер. — Адже театр сам по собі включає все. Весь світ на сцені, якщо ви мене розумієте.

І Г'юл, уже знаючи, що влучив у яблучко, вимовив:

— «Дискум».

Тепер «Дискум» було майже добудовано — а він усе ніяк не міг завершити нову п'єсу.

Гном зачинив вікно і повернувся за письмовий стіл. Він взяв перо і підтягнув до себе аркуш. Раптом йому спало на думку: а світ же і є сценою з точки зору богів...

По хвилі він почав писати.

«Так, Диск — театр, — писав він, — де всі чоловіки й жінки — актори».*

На жаль, тут він зробив паузу, і на нього бурулькою впала нова порція натхнення, скеровуючи думку на зовсім інший шлях.

* Тут і далі знамениту цитату з п'єси Шекспіра «Як вам це сподобається» подано в перекладі Олександра Мокровольського. — *Прим. пер.*

Він подивився на написане й додав: «Крім тих, які там продають попкорн».

Утім, поміркувавши, він перекреслив цю фразу і спробував продовжити: «Тут кожному прописаний свій вихід, і не одну з них кожне грає роль».

Це мало дещо кращий вигляд. Але, схоже, він знову втратив основну ідею. Йому потрібен був час. Можливо, ціла вічність...

З сусідньої кімнати почувся приглушений крик. Щось гупнуло. Г'юл випустив із рук перо, підскочив до дверей і обережно відчинив їх.

Зблідлий Томджон сидів посеред ліжка. Коли Г'юл зайшов, він полегшено видихнув.

— Г'юле?

— Що сталося, хлопче? Кошмари?

— Ох, це було жахливо! Я знову їх побачив! На якусь мить я подумав, що й справді...

Г'юл, який, слухаючи на піввуха, збирав розкиданий по кімнаті одяг Томджона, зупинився. Він знав, що сні — це серйозно. Йому самому вони давали ідеї для п'єс.

— Що справді? — спитав він.

— Це було як... Ну, ніби я був *всередині* чогось, якоїсь посудини, а ззовні на мене витріщалися три жахливих обличчя.

— Гм.

— Так, і вони хором сказали: «Хвала...», — а тоді почали сперечатися про моє ім'я, а потім хтось сказав: «Добре, а хто ж буде королем у прийдешньому?». Тоді хтось із них каже: «В прийдешньому куди?» — а хтось із двох інших: «Прийдешне — це, дівчинко, таке слово, яке вживають за подібних обставин, і навіть не думай сперечатися».

І вони стали придивлятися до мене, а тоді одна з тих двох каже: «Щось він недужий якийсь. Це все через оту чужинську їжу», — а наймолодша їй: «Тітуню, я ж вам уже пояснювала, що не існує ніякої Теспії». Далі вони трохи посперечалися, а потім одна зі старих сказала: «А він нас часом не чує? Щось він якось так крутиться...» — а друга: «Ти ж знаєш, Есме, я так ніколи й не змогла налаштувати на цій штуці звук». Тоді вони ще трохи посперечалися, а потім усе затягло туманом, і... я прокинувся, — незграбно завершив юнак. — Це було жахливо, бо щоразу, коли вони наближали обличчя до стінок цієї посудини, обличчя наче збільшувалися, і видно було тільки величезні очі й ніздрі.

Г'юл видерся на краєчок вузького ліжка.

— Так, кумедна це штука — сни, — зауважив він.

— Цей був не дуже кумедний.

— Та я взагалі. От, наприклад, мені вчора наснився низенький кривоногий чоловічок на якійсь дорозі. Він мав чорний капелюх і переставляв ноги так, ніби в нього були повні черевики води.

Томджон ввічливо кивнув.

— Так, і?..

— Ну, і все. Більше нічого. Він крутив на ходу невеличким ціпком, і, знаєш, це було неймовірно...*

Гномів голос затих. На обличчі Томджона лежав той вираз легкого ввічливо-поблажливого подиву, який, як неодноразово переконувався гном, не означав для співрозмовника нічого доброго.

* Як вважають дослідники творчості Пратчетта, це — натяк на Чарлі Чапліна. — *Прим. пер.*

— Словом, цікаво було, — промимрив Г'юл неначе сам до себе.

Він розумів, що ніколи не переконає в цьому колеґ. Вони свято вірили, що будь-який номер без вершкового тор-та нічого не вартий.

Томджон звів ноги з ліжка і потягнувся по штани.

— Не хочеться мені більше спати, — сказав він. — Котра година?

— Вже по опівночі, — сказав Г'юл. — І ти ж знаєш, що твій батько каже, коли ти надто пізно лягаєш.

— Я ж і не лягаю, — відповів Томджон, взуваючи черевики. — Це я просто рано встаю. Рано вставати корисно для здоров'я. А потім я збираюся піти й випити чого-небудь корисного для здоров'я. Можеш скласти мені компанію, — додав він, — заодно й приглянеш за мною.

Г'юл недовірливо поглянув на нього.

— Що твій батько каже про випивку, ти маєш знати теж, — сказав він.

— Аякже. Наприклад, що замолоду він не вилазив із за-поїв. Квасив пиво діжками до п'ятої ранку, а дорогою до-дому бив вікна. За його словами, він був справжнім ши-байголовою — не те що нинішні вайла, які «й чекушку без закуски не подужають».

Томджон підійшов до дзеркала, поправив камзол і до-дав:

— Знаєш, Г'юле, по-моєму, серйозність набувається ли-ше з роками. Як варикозні вени, наприклад.

Г'юл зітхнув. Томджон мав феноменальний талант до нетактовних жартів.

— Гарзд, — сказав він. — Але лише по кухлику. І в яко-мусь пристойному закладі.

— Обіцяю, — Томджон одягнув прикрашений пером капелюх. — Між іншим, а як це — «квасити»?

— Гадаю, це коли проливаєш більше, ніж п'єш, — сказав Г'юл.

Якщо вода річки Анк була куди густішою і самовпевненішою, ніж вода пересічної річки, то атмосфера в «Латаному барабані» традиційно була значно напруженішою, ніж за його стінами. Не кажучи вже про повітря всередині, яке нагадувало сухий туман.

Томджон та Г'юл стали свідками того, як ця атмосфера вихлюпується за межі шинку. Коли вони підійшли до дверей, ті розчахнулися, і їх проминув якийсь чолов'яга. При цьому землі він торкнувся тільки після удару об стіну будинку навпроти.

За ним з дверей з'явився велетенський троль, винайнятий власниками для забезпечення видимості порядку, й виволік ще два безвільних тіла, які й кинув на бруківку, подарувавши їм наостанок по копняку в м'які місця.

— О, мабуть, це і є шибайголівство, як гадаєш? — спитав Томджон.

— Схоже на те, — буркнув Г'юл.

Він здригнувся. Шинки викликали в ньому ненависть, бо пияки, промахуючись по столу, раз у раз намагалися поставити кухлі йому на голову.

Поки троль, вхопивши одного з непритомних клієнтів, гупав його головою об бруківку в спробах витрусити сховані цінності, Томджон та Г'юл чим хутчіш проскочили всередину.

Пити в «Барабані» було все одно що дайвінгувати в болоті, хіба що в болоті алігатори не порпаються у ваших кишнях перед тим, як вас з'їсти. Поки новоприбулі пробиралися через натовп до стійки, їх супроводжували дві сотні очей, сотня ротів припинили пити, лаялися чи просити пощади, і дев'яносто дев'ять брів здійнялися в спробі їхніх власників зрозуміти, підпадають прибульці під категорію А (тих, кого треба боятися) чи В (тих, кого треба залякати).

Томджон прокладав собі дорогу через натовп так, ніби цей натовп був його власністю, і з притаманною юності гарячкуватістю ляснув по шинквасу долонею. До рис, які сприяли виживанню в «Латаному барабані», гарячкуватість не належала.

— Дві пінти найкращого пива, хазяїне, — сказав він. Його інтонації було прораховано настільки старанно, що господар, на свій власний подив, почав наповнювати перший кухоль ще до закінчення фрази.

Г'юл обережно роззирнувся. Праворуч сидів гігантського зросту бородатий чоловік з комплекцією одразу кількох биків і такою кількістю ланцюгів, що вистачило б для швартування бойового корабля. До гнома обернулося обличчя, схоже на порослий волоссям будівельний майданчик.

— Ти гля, — сказало воно. — Це ж довбаний садовий пеньок*.

Г'юл похолов. За всього космополітизму мешканців Анк-Морпорка, їхнє ставлення до представників негуманоїдних рас було однозначно-прохолодним — тобто

* Див. прим. на с. 119 — *Прим. пер.*

зводилося до удару цеглиною по голові та скидання тіла в річку. Звичайно, це не стосувалося тролів, бо складно демонструвати расову нетерпимість щодо семифутової істоти, здатної прогризти стіну — принаймні демонструвати хоч трохи довго. А от істоти зростом заледве три фути були наче *створені для дискримінації*.

Велетень дав гномові легкого потиличника.

— А де твій вазон?

Бармен поставив кухлі на брудний шинквас і підштовхнув їх.

— Ось, будь ласка, — сказав він кривою посмішкою. — Пінта і півпінти.

Томджон розтулив був рота, але Г'юл щосили копнув його під коліно. Не звертати уваги, не звертати уваги, єдиний варіант — змитися звідси якнайскоріше...

— А маленький гостроверхий капелюшок? — продовжував бородань.

Розмови навколо стихли. Схоже, починалася безкоштовна розвага.

— *Я питаю*, де твій капелюшок, телепню!

Бармен взявся за всіяний цвяхами терновий кийок, який про всяк випадок мешкав у сховку під шинквасом, і сказав:

— Е-е-е...

— Я розмовляю з оцим садовим пеньком!

Здоровило підняв свій кухоль і акуратно вилив рештки свого пійла просто на голову гнома. Той не сказав ані слова.

— Я сюди більше ні ногою, — пробурмотів розчарований таким довготерпінням здоровило. — Мало того, що сюди пускають мавп — але пігмеї...

Тиша в шинку раптом стала такою мертвою, що шкрябання ніжок стільця по підлозі здалося гучним, ніби труби Судного дня. Всі очі повернулися до протилежного кутка залу, де перебував єдиний завсідник «Латаного барабана», віднесений до категорії С.

Те, що Томджон прийняв було за безформний мішок, раптом випростало пару рук, а потім — ще одну пару рук, які, очевидно, росли в нього замість ніг. До агресивного бороданя повернулося сумне, посмуговане шрамами обличчя, оповите такою ж меланхолійністю, як мільйони років еволюції. У вигляді його зубів не було вже й геть нічого смішного.

— Е-е-е... — повторив бармен, сам лякаючись відлуння свого голосу в цій тиші прадавнього лісу. — Ти ж не хотів нікого образити? Тобто мавп? Правильно ж?

— Що це ще в біса таке? — прошепотів Томджон.

— Здається, орангутан, — тихо відповів Г'юл. — Людино-подібна мавпа.

— Мавпа є мавпа, що з неї взяти, — прогук тим часом бородань, і кілька найкмітливіших відвідувачів похапцем рушили до виходу. — Та хрін з тими мавпами — а от оцей довбаний садовий пеньок...

Г'юлів кулак ударив його точно в пах.

Гноми мають репутацію небезпечних бійців. Нічого дивного, адже йдеться про расу, яка обожнює сокири і в будь-яку битву йде ніби на змагання зі швидкісного повалення дерев.

Але той факт, що Г'юл роками вправлявся з пером замість молота, позбавив його удар помітної спиняльної сили. І тут би гномові кінець, якби в ту саму мить, коли бородань, лаючись, вихопив меч, пара шорстких невеликих

долонь не вирвала зброю і миттю не зігнула її навпіл — причому без особливих зусиль*.

Гігант загарчав і обернувся, але вкрита рудою шерстю рука, схожа на два зв'язані гумовими стрічками держак від мітел, зробила складний рух у повітрі й зіткнулася з його щелепою.

Хуліган підлетів на кілька дюймів і приземлився на сусідній стіл.

Зазначений стіл негайно врізався в інший стіл, а також перекинув пару лав. Це стало достатнім стимулом для давно вже назрілої бійки — тим паче що в залі знайшлися кілька друзів постраждалого бороданя. Втім, нападати на орангутана, який неквапом узяв з полиці якусь пляшку і акуратно зніс її дно об кут шинкваса, ніхто чомусь не рвався.

Відтак заводії бійки почали просто лущувати всіх навколишніх — у цілковитій відповідності з вимогами етикету на подібних масових заходах.

Г'юл, не пригинаючись, ковзнув під стіл і потягнув за собою Томдждона, який з цікавістю спостерігав за новою для себе виставою.

* Тут може знадобитися пояснення. За кілька років до описуваних подій бібліотекар Невидної академії, провідного магічного ВНЗ Дискосвіту, перетворився на орангутана. Це сталося внаслідок одного з магічних інцидентів, які є невід'ємною частиною діяльності зазначеного ВНЗ, а незвичайним тут було те, що бібліотекар знято опирався будь-яким спробам доброзичливців знову перетворити його на людину. Одна з причин полягала в тому, що довгі руки та чіпкі пальці ніг суттєво покращували здатність діставатися найвищих книжкових полиць. Крім того, бути мавпою означало не перейматися людськими комплексами. Нарешті, його неабияк тішило те, що хоча його нове тіло скидалося на бурдюк із водою, насправді воно було втричі сильніше за попереднє і мало вдвічі більший радіус дії кінцівок. — *Прим. авт.*

— То ось воно яке, шибайголівство! А я собі думав-думав...

— Гадаю, добре було б забратися звідси, — твердо мовив гном замість відповіді. — Поки тут, як би це його сказати, не трапилося нічого поганого.

На стіл, під яким вони переховувалися, гупнулося щось важке. Почувся брязкіт пляшок.

— Як гадаєш, це вже зовсім шибайголівство, чи ще тільки баламутство? — із захватом спитав Томджон.

— Ще хвилинка, хлопче, і це буде смертовбивство!

Томджон кивнув і вискочив назад у самісіньку катавасію. Г'юл почув, як він гупнув чимось по шинквасу і закликав до тиші.

Гном нажахано схопився за голову.

— Та ж не... — почав він.

Однак заклик до тиші був настільки рідкісною подією під час подібної бійки, що Томджон і справді її добився. А потім наповнив.

Почувши хлопців голос, сповнений упевненості й першокласних інтонацій, гном ледь не підстрибнув на місці.

«Брати мої! Так, кожного між вас я братом зву, якщо цієї ночі...»

Гном вистромив голову зі свого сховку й побачив Томджона, який стояв на стільці згідно з усіма приписами для декламаторів, з піднятою вгору правицею. Решта відвідувачів шинку позастигали з піднятими кулаками, прикипівши поглядами до хлопця.

Трохи нижче стільниці вуста Г'юла ворушилися абсолютно синхронно з Томджоновими губами, з яких злітали знайомі гному слова. По хвилі він наважився визирнути ще раз.

Розбишаки випросталися, опустили кулаки, обсмикнули туніки й сором'язливо подивилися один на одного. Багато хто навіть став «струнко».

Г'юл і то відчув мороз по шкірі — а він же сам написав ці рядки. Кілька років тому він вгробив на них півночі, бо Вітолер наказав додати в третій дії «Короля Ланкрського» тексту ще на п'ять хвилин.

— Нашкрябай щось бадьоре, — сказав він тоді. — Ну, розумієш, щось духопідйомне. Щоб у наших друзів на галерці завирувала кров і побіліли пальці. А ми якраз встигнемо перемінити декорації.

Попервах Г'юл дещо соромився цієї п'єси. Він дуже підозрював, що знаменита битва при Морпорку була просто штовханиною пари тисяч загрузлих в болоті чоловіків, які відправляли один одного в небуття за допомогою іржавих мечів. Що сказав останній король Анку купці обірваних і стомлених воїнів, які знали, що супротивник перевершує їх числом, позицією та здібностями воєначальників? Мабуть, щось полум'яне, рвучке, щось таке як ковток бренді для вмираючого; без логіки, без аргументів — просто слова, які потрапляли безпосередньо у стомлений мозок і підіймали людину на ноги.

Тепер він наочно переконався в ефекті цих слів.

Йому почало здаватися, що стіни розтанули і навколо лежать оповиті холодним туманом болота та тиша, яку порушують лише нетерплячі крики стерв'ятників...

І цей голос.

Ці слова написав Г'юл, вони належали йому, ніякий напівбожевільний король нічого подібного не говорив. Він, Г'юл, написав усе це, щоб заповнити паузу, протягом якої за лаштунками на сцену витягнуть замок,

зроблений з натягнутої на раму мішковини — але цей голос змітав зі слів вугільний пил і сповнював приміщення алмазами.

«Я *створив* ці слова, — подумав Г'юл, — але вони не належать мені. Вони належать йому.

Досить просто поглянути на цих людей. Ні в кому з них не знайдеш і крихти того, що зазвичай звать патріотизмом — але якби Томджон закликав, вони просто зараз пішли б на штурм палацу Патриція. І, можливо, навіть перемогли б.

Лишається тільки сподіватися, що цей голос не потрапить у погані руки...»

Щойно розпечене до білого відлуння останніх слів розкотилося в головах слухачів, гном прийшов до тями, вибрався зі свого сховку і штовхнув Томджона під коліно.

— Тепер забираймося, бовдуре, — прошепотів він, — доки їх не попустило.

Він рішуче захопив хлопця за руку, сунув остовпілому барменові пару контрамарок і поквапився до виходу. Спинулися вони тільки на вулиці.

— По-моєму, я непогано виступив, — сказав Томджон.

— Аж занадто.

Хлопець потер долоні.

— Твоя правда. Куди йдемо далі?

— Далі?

— Ніч іще тільки починається!

— Ніч уже *закінчується*. А починається день, — поспішно сказав гном.

— Все одно я не хочу додому. Тут немає якогось спокійнішого місця? Ми ж і по ковточку зробити не встигли.

Г'юл зітхнув.

— Я чув про тролеві таверни, — сказав Томджон. — Десь у Загінках* такі є. Хотів би я побувати в тролевій таверні.

— Хлопче, вони тільки для тролів. Там наливають рідку лаву, подають гальку зі спеціями, а грають важкий метал.

— А гномові бари?

— Не варіант, — гаряче заперечив гном. — До того ж тобі довелося б сидіти там нагинці.

— Наливайки для нижчого класу, еге ж?

— Гаразд, подивися на це так: як довго ти зміг би горланити пісні про золото?

— «Це жовте, це дзвенить і можеш за нього все купити ти», — видав Томджон для експерименту. Вони проштотувалися крізь заюрмлену площу Розбитих місяців. — Секунди чотири.

— Отож. А на п'ятій годині поспіль це вже трохи приїдається.

Г'юл з похмурих виразом обличчя копнув ногою бруківку. Коли вони заїжджали до цього міста попереднього разу, він навідався до кількох гномових барів — і йому там не сподобалося. Його земляки, які на батьківщині не робили нічого небезпечнішого за добування залізної руди та полювання на невеликих звірів, у місті відчували необхідним не вилазити з кольчуг, не виходити з дому без сокири на поясі і брати імена на кшталт Тімкін Вирвидуб. І ніхто не міг змагатися з міським гномом

* Старовинний район Анк-Морпорка, який вважається значно неприємнішим та небезпечнішим за решту міста, що неабияк дивує приїжджих. — *Прим. авт.*

у вмінні квасити. Часом гном примудрявся спустошити весь кухоль так, що до горлянки не потрапляло ані краплі.

— Так чи так, — продовжив Г'юл, — тебе все одно звідти викинули б. За нонконформізм. Бо насправді текст пісні про золото такий: «Золото, золото, золото, золото, золото, золото».

— А приспів?

— «Золото, золото, золото, золото, золото», — відповів Г'юл.

— Е, ти пропустив ще одне «золото».

— Таким от неправильним гномом я виріс.

— Ну не те щоб «виріс», садовий пеньок, — усміхнувся Томджон.

Гном тихо зашипів крізь зуби.

— Вибач, — поспішно сказав Томджон. — Просто батько...

— Я знайомий з твоїм батьком не перший день, — перервав його Г'юл. — Ми не один пуд солі разом з'їли, і, хай мені грець, не раз бувало так, що крім солі їсти більше було нічого. До того, як тебе... — він затнувся. — Словом, усяке було, — промимрив він. — От я й кажу, що... кожен є тим, ким він є.

— Так. Вибач ще раз.

— Розумієш, справа в тому... — гном раптом зупинився перед початком темної алеї. — Ти нічого не чув?

Обоє вступилися в темряву, вкотре видаючи в собі провінціалів. Морпоркці не спиняються роздивитися темну алею, якщо звідти чутно підозрілі звуки. А коли бачать якусь штовханину, не кидаються на допомогу — принаймні на допомогу тому, хто обрав не той бік важкого

черевика. Також вони в жодному разі не кричать: «Агов!». І вже точно не дивуються, якщо зловмисники, замість панічної втечі, починають розмахувати перед ними якимись картками.

— Що це таке? — спитав Томджон.

— Це ж блазень! — вигукнув Г'юл. — Вони пограбували блазня!

— «Ліцензія грабіжнека»? — спитав Томджон, впритул роздивляючись картку.

— Достоту так, — сказав ватажок трійці нападників. — Тільки ви на нас не розраховуйте, бо ми вже йдемо по домах.

— Угу, — підтвердив один з його колег. — Це все через ці, як їх, квоти.

— Але ви його побили!

— Та ладно, тіки трохи. Це навіть і не биття.

— Це типу ногами по спині поплескали, — додав третій грабіжник.

— Баш на баш. Знаєте, як він Рона з правої навернув?

— Ага. Ніякого поняття в чоловіка.

— Ах ви ж безсердечні... — почав був Г'юл, але Томджон застережно поклав йому руку на голову.

Він перевернув картку. На звороті було написано:

«Дж. Г. “М'якоступ” Боггіс та небожі

Крадіжки на Замовлення

“Стара Фірма” (з вами з 1789 р.)

Всі типи крадіжок, професійно і конфіденційно

Порядок у обкрадених приміщеннях

Виклик 24 години на добу

Крадіжки всіх розмірів

СТАВАЙТЕ ПОСТІЙНИМ КЛІЄНТОМ»

— Схоже, все оформлено як слід, — неохоче вимовив Томджон.

Від подиву Г'юл відпустив жертву нападу, якій саме допомагав зіп'ятися на ноги.

— Як слід?! — заволав він. — У грабіжників?

— Звичайно, ми випишемо йому квитанцію, — сказав Боггіс. — Та хай ще тішиться, що він саме нам трапився. Новачки часом взагалі без поняття бувають.*

— Свинопаси, — погодився хтось із племінників

— І скільки ж ви з нього зняли? — спитав Томджон.

Боггіс витягнув з-за пояса блазневий гаманець, розв'язав його і зблід.

* Система ліцензованої злочинності Анк-Морпорка – предмет заздрощів багатьох інших держав – завдячує своєю появою чинному Патрицієві Ветінарі. На його думку, підтримувати правопорядок у місті з мільйоном мешканців можливо лише за умови офіційного визнання різноманітних банд та грабіжницьких зграй, надання їм професійного статусу, регулярного запрошення їхніх ватажків на спеціально влаштовані бенкети та законодавчого встановлення певного рівня вуличної злочинності – після чого можна було змусити ватажків не допускати перевищень цього рівня під загрозою позбавлення новонабутих пільг та, заодно, чималих ділянок шкіри. Це спрацювало. Правопорушники виявилися чудовими правоохоронцями; неліцензовані злочинці, наприклад, дуже швидко зрозуміли, що замість ночі-другої в камері можуть провести вічність на дні річки.

Щоправда, виникли труднощі з веденням статистики, що покликало до життя цілу систему бюджетного планування, розрахунку квот та реєстрації прав, призначену: а) забезпечити достатній життєвий рівень для ліцензованих злочинців, б) гарантувати, що жодного громадянина не буде пограбовано частіше за певну встановлену норму. Власне, найдалекоглядніші громадяни одразу почали укладати угоди на певну кількість крадіжок, нападів тощо протягом усього фінансового року — зазвичай за умов заподіяння їм шкоди в зручних умовах їхніх власних домівок, аби вільно пересуватися вулицями всю решту часу. Відтак нововведення прижилися й сприяли миру та гармонії в суспільстві, чим учергове було продемонстровано, що порівняно з Правителем Ветінарі Макіавеллі не годився би навіть у директори сільського продуктового. — *Прим. авт.*

— А щоб тебе, — промимрив він.

Племінники обступили його з трьох боків.

— Ось тобі й маєш.

— Отаке вже вдруге в цьому році, дядьку...

Боггінс глипнув на жертву.

— Звідки ж я знав? Ну от звідки? Тобто гляньте на нього — чого ви чекали? Кількох мідяків, ясен пень! Ми б на нього і уваги не звернули, якби він нам сам по дорозі додому не трапився. Ото воно так і виходить — для інших постаралися.

— То скільки він мав? — повторив Томджон.

— Та тут доларів сто сріблом, — простогнав Боггінс, розмахуючи гаманцем. — Це ж не мій рівень. Не мій клас. Мені таких грошей не можна і в руки брати: щоб стільки з когось зняти, треба бути в Гільдії адвокатів чи в чомусь подібному. Я перевищив квоту, отакі справи.

— То просто поверни йому гроші, — здивувався Томджон.

— Та я ж йому квитанцію виписав!

— А на них, цей-во, номери, — пояснив наймолодший з племінників. — І потім Гільдія їх, як його, звіряє...

Г'юл схопив Томджона за руку.

— Вибачте, ми на хвилинку, — кинув він засмученому злодієві й потягнув Томджона на інший бік алеї.

— Так, поясни-но, — сказав він. — Хто з нас з'їхав з глузду? Вони? Я? Ти?

Томджон пояснив.

— То це законно?

— До певної міри. Дивовижно, еге ж? Мені це один чоловік у пабі колись розтлумачив.

— І оце вони бідкаються, що відібрали *забагато*?

— Еге ж. Я так розумію, їхня Гільдія ці речі контролює дуже суворо.

Жертва пограбування, що висіла в них на руках, застогнала. Почулося якесь дзеленчання.

— Приглянь за ним, — сказав Томджон. — Я все владнаю.

Він підійшов до грабіжників. Ті були дуже стурбованими.

— Ну-у-у, — промимрив Боггінс так, ніби його увазі запропонували нову теорію виникнення Всесвіту, — але ж квитанція... Ми маємо її заповнити — дата, місце, підпис, усе таке...

— Мій клієнт схильний вважати, що насправді ви пограбували його на, припустімо, п'ять мідяків, — змовницьки продовжував Томджон.

— Дідька лисого! — закричав блазень, який почав приходити до тями.

— Зазначена сума включає два мідяки за поточним курсом, три мідяки на покриття транспортних витрат, оплату за... е-м-м...

— ...амортизацію засобів виробництва, — підказав Боггінс.

— Саме так.

— Все чесно, — Боггінс поглянув поверх Томджонової голови на блазня, який був уже цілком притомний — і вкрай розлючений. — Все цілком чесно, — повторив він гучніше. — Справжня дипломатія. Дуже вам вдячний.

Він подивився на Томджона.

— Може, замовите що-небудь, сер? — поцікавився він. — Тільки скажіть. У цьому сезоні в нас є нова пропозиція

по завданню тяжких тілесних. Практично безболісно, ви майже нічого не відчуєте.

— Навіть подряпин не буде, — додав старший племінник. — До того ж ви можете самі обрати, яку частину тіла вам пошкодять.

— Гадаю, в цьому плані у мене вже є давні надійні зв'язки, — тим самим змовницьким тоном відгукнувся Томджон.

— А. Що ж. Тоді нема питань. На все добре.

— Лишається тільки, — додав Томджон, коли грабіжники вже зробили перші кроки, — узгодити питання гонорару за посередницькі послуги.

Над Анк-Морпорком остигав сірий попіл ночі. Томджон та Г'юл сиділи один навпроти одного в своїх апартаментах і рахували гроші.

— За моїми підрахунками, три срібних долари та вісімнадцять мідяків чистого прибутку, — сказав Томджон.

— Це було неймовірно, — сказав блазень. — Я про те, як вони запропонували зайти до них додому і взяти ще грошей після того, як ви виголосили їм промову про права людини.

Він узяв ще трохи мазі від синців і знову помастив гулю на голові.

— А наймолодший аж заплакав, — додав він. — Неймовірно.

— Це загоїться, — сказав Г'юл.

— То ви справді гном?

Г'юл не почувався готовим заперечувати.

— А ви справді блазень, — сказав він.

— Авжеж. Ви за дзвіночками вгадали, так? — стомлено сказав блазень, потираючи ребра.

— І за дзвіночками теж.

Томджон, скривившись, копнув Г'юла по нозі під столом.

— По правді кажучи, я вам дуже вдячний, — промовив блазень. Він звівся на ноги й скривися від болю. — І я хотів би вам якось віддячити. Тут ще відчинені які-небудь шинки?

Томджон підвів його до вікна і вказав углиб найближчої вулиці.

— Бачите всі ці вивіски? — спитав він.

— О, матінко моя. Їх тут море.

— Саме так. А оту, із синьо-білим знаком, бачите?

— Та наче бачу.

— Ну так ось, наскільки мені відомо, це єдиний в околицях шинок, який хоч іноді зачиняється.

— Тоді уклінно прошу вас пригоститися зі мною. Це найменше, що я можу для вас зробити, — нервово сказав блазень. — Не сумніваюся, ваш маленький друг теж не проти чого-небудь вквасити.

Г'юл стиснув пальцями край столу і розкрив був рота... Але нічого не сказав.

Забувши стулити рота, він залякло дивився на постаті актора та блазня.

— Все гаразд? — поцікавився Томджон.

Г'юл відвів погляд. Сьогодні він явно перевтомився.

— Привиділося, — пробурмотів він і додав: — А випити я б і справді випив. Навіть добряче наквасився б.

Справді, подумав він, навіщо опиратися?

— А може, ще й добряче заспівав би, — завершив він.

— А як, г'к, наступ-пне сл-лово?

— Нач', зол-лото.

— А.

Г'юл, похитнувшись на стільці, зазирнув до свого кухля. Схоже, сп'яніння й натхнення виявилися несумісними.

— І ти п-пропустив од-дне «золото», — додав він.

— Де? — здивувався Томджон.

На його голові красувався блазнів ковпак.

Г'юл подумав.

— Зд-дається, — вимовив він, намагаючись зосередитися, — д-десь між «золото» і «золото». І, зд-дається, — він знову зазирнув до пухлого кухля. Видовище навіювало всесвітню тугу. — З-здається...

Він здався і по паузі сказав:

— Здається, я б іще трохи вип-пив.

— Я зап-плачу́, — сказав блазень. — І навіть не зап-плачу. Ха-ха.

Він спробував підвестися і вривався головою в стелю.

У напівмороці залу з десяток рук міцніше вхопилися за держак десятка сокир. Та частина Г'юлового «я», що залишалася тверезою (і з жахом спостерігала за іншою частиною), змусила його заспокоїливо помахати в напрямку насуплених у напівтемряві брів.

— В-все гаразд, — повідомив він у простір. — Б-без образ. Просто він, як його, ід-діот. Т-тобто блазень. Дуже веселий б-блазень з цього, як його...

— З Ланкру, — підказав блазень і важко всівся на шинквас.

— Точ-чно. Десь біля цього, як його, н-не вимовиш... Геть не вміє п-поводитися. У них там якось неб-багато гн-номів.

— Ага, — сказав блазень, обхоплюючи голову руками. — У мене вдома їх *низький* відсоток.

Хтось поплескав Г'юла по плечу. Обернувшись, він побачив залізний шолом, а під ним — вкрите щетиною нерівне обличчя.

Власник обличчя багатозначно погойдував металеною сокирою.

— Ти б ото порадив своєму другові трохи менше веселитися, — запропонував він. — А то розважатиме демонів у пеклі!

Г'юл спробував краще роздивитися його крізь завісу алкогольного туману.

— Т-ти хто? — нарешті спитав він.

— Бийшолом Буревій, — сказав гном, ляснувши себе по обтягнутих кольчугою грудях. — І я кажу, що...

Г'юл придивився пильніше.

— Та ж я т-тебе знаю, — сказав він. — У тебе косметична фабрика на Замикацькій вулиці. Тільки минулого тижня я в тебе купив добру партію гриму...

Обличчям Буревія промайнула тінь паніки. Він перелякано схилився над столом.

— Тихше, ну тихше ж, — прошепотів він.

— Згадав, фабрика називається «Ельфійські парфуми та рум'яна»! — радісно продовжив Г'юл.

— Дуже якісний товар, — додав Томджон, намагаючись втриматися на крихітній лаві. — Особливо «Машкара трупно-зелена номер 19». Батько каже, що т-такої більше ніде не знайдеш. Перший клас.

Гном розгублено зважив сокиру в руці.

— Гм, ну... — сказав він. — Ох. Так. Ну... Дякую. Майте на увазі — у нас добірні інгредієнти...

— А оцим їх подрібнюють? — безневинно поцікавився Г'юл, вказуючи на сокиру. — Чи ти сьогодні вихідний?

Брови Буревія сповзлися до купи, ніби пара тарганів для секретної розмови.

— Ви ж із театру, еге ж?

— Точно, — підтвердив Томджон. — Мандрівні актори. Тобто зараз осілі, — виправився він. — Тільки, ха-ха, сідалище моє постійно зісковзує.

Гном полишив сокиру й сів на сусідню лаву. Його обличчя раптом запроменіло ентузіазмом.

— Ходив до вас минулого тижня, — повідомив він. — Збіса сподобалося! Показували про дівчину і хлопця, але її віддали за того старого, а про того хлопця сказали, що він помер, то вона чахла-чахла та й отруїлася, а потім виявилось, що той чоловік був зовсім іншим, але не міг їй сказати, тому що...

Гном замовк і висякався.

— Словом, усі померли, — підсумував він. — Так трагічно — не посоромлюся зізнатися, що я всю дорогу додому ридав. Ця дівчина була така бліда...

— «Номер 19» і шар пудри, — життєрадісно сказав Томджон. — І трохи тіней під очима.

— Га?

— Ну й пару згорнутих хустинок під жакет, — додав Томджон.

— Про що він? — розгублено спитав гном, звертаючись до високоповажної, хай би як неоднозначно це зараз не звучало, публіки.

Г'юл усміхнувся у свій кухоль.

— Хлопче, а цитони-но їм монолог Греталіни, — сказав він.

— Завиграшки.

Томджон рвучко встав, сильно вдарився головою об стелю, знову сів і врешті-решт у вигляді компромісу став навколішки. Притиснувши руку до того місця, де за іншого поєднання хромосом міг би бути бюст, він розпочав:

— «Неправду кажуть, ніби зараз літо...»

На кілька наступних хвилин гноми в шинку затамували дихання. Хтось упустив сокиру, й на нього дружно зашикали.

— «...і тане сніг. Навіки прощай», — завершив Томджон. — Випиваю отруту, перевалююся через мур, швидко спускаюся приставною драбиною, змінюю сукню на костюм Другого комічного герольда, виходжу на сцену з лівого боку. «Усі сюди, шановне товариство...»

— Досить-досить, — неголосно кинув Г'юл.

Кілька гномів рюмсали, затуляючи обличчя шоломами. По всьому шинку чулося моргання.

Буревій промокнув очі кольчужним носовичком.

— Це найсумніші слова, які я коли-небудь чув, — сказав він, піднімаючи очі на Томджона. І завмер, вражений раптовим осяянням.

— Чекай-но, але ж це чоловік! — він штовхнув Г'юла ліктем. — А я ж ледь не закохався в ту дівчину на сцені! Він часом ельфам не рідня?

— Чистокровна людина, — запевнив Г'юл. — Я й батька його знаю.

Він ще раз подивився на блазня, який з роззявленим ротом слухав діалог гномів, і перевів погляд на Томджона.

«Та ні, — подумав він. — Збіг».

— Це називається акторською майстерністю, — продовжив він. — Хороший актор може здатися ким завгодно, розумієш?

Він фізично відчував погляд блазня на своїй потилиці.

— Так, але вдягатися як жінка — це трохи... — з сумнівом почав Буревій.

Томджон скинув черевики й опустився колінами на них так, що його обличчя опинилося на одному рівні з гномовим. Кілька секунд юнак уважно придивлявся, після чого його риси почали мінятися — і перед очима присутніх постали двоє Буревіїв. Хоча один з них стояв на колінах і був поголений.

— «Усі сюди, шановне товариство», — сказав Томджон Буревієвим голосом.

Для присутніх гномів з їхнім простецьким почуттям гумору це був вибуховий жарт. Вони скупчилися довкола гнома та Томджона. Г'юл раптом відчув обережний доктор до свого плеча.

— То ви обоє з театру? — спитав уже майже тверезий блазень.

— Ну так.

— Значить, я подолав ці п'ятсот миль саме для зустрічі з вами.

Якби Г'юл описував подальші події в стилі своїх приміток до текстів п'єс, там значилося б: «Пізніше того ж дня».

Стукіт молотків з колиски риштування, в якій стрімко ріс «Дискум», вгвинчувався в одне вухо гнома і чимдуж вилітав з іншого. Він усвідомлював, що пам'ятає, як гноми

раз у раз ставлять їм по кухлю, а в паузах Томджон втілюється у все нових і нових персонажів. Потім, з подачі Буревія, всі гуртом перемістилися в інший бар, тоді — в хапонську забігайлівку... А далі все тонуло в тумані.

Як виявилось, він таки не був досить вправним у квасінні: в рота все-таки потрапляло забагато випивки. Судячи з наявного зараз присмаку в цьому роті, не промахнулося і якесь слабе на сечовий міхур нічне створіння.

— Ти впевнений, що впораєшся? — спитав Вітолер.

Г'юл поцмакав губами в надії позбутися гидкого присмаку.

— Думаю, так, — сказав Томджон. — Принаймні як ідея — це було цікаво. Лихий король, що править за допомогою злих відьом. Бурі. Сповнені примар ліси. Істинний спадкоємець трону. Двобій не на життя, а на смерть. Блиск кинджала. Гармирдер і гвалт. Злий король гине. Добро торжествує. Радісний передзвін.

— Можна влаштувати дощ із трояндових пелюсток, — промовив Вітолер. — Я знаю одного чоловіка, який продасть їх майже за собівартістю.

Обоє подивилися на Г'юла, який задумливо барабанив пальцями по лавці. Вже за мить усі троє дивилися на торбинку зі сріблом, яку блазень перед тим вручив гномові. Цієї торбинки вже вистачило б на завершення будівництва «Дискума». А блазень же натякнув, що буде більше. Ось вони які — приватні пожертви.

— То ти це зробиш? — повторив Вітолер.

— Та можна, — сказав Г'юл. — Але... Гм, не знаю...

— Коли що, я не хотів би на тебе тиснути, — сказав Вітолер.

Три пари очей знову спинилися на торбинці зі сріблом.

— Усе це справді трохи підозріло, — погодився Том-джон. — Тобто блазень-то людина пристойна. Але ідею свою він викладав... якось дивно. Слова говорили одне, а очі — щось інше. І в мене склалося враження, що правду говорять саме очі.

— З іншого боку, — поквапливо сказав Вітолер, — кому зашкодить ще одна п'єса? А воно того варте.

Г'юл підняв голову.

— Ти про що? — неуважно спитав він.

— Про сюжет*, — відповів Вітолер.

Деякий час не чулося нічого, крім барабанного дробу гномових пальців. Торбина зі сріблом чомусь стала здаватися більшою. Вона наче поступово заповнювала всю кімнату.

— Воно того... — на диво голосно почав Вітолер.

— З моєї точки зору... — почав Г'юл.

Обоє замовкли.

— Вибач. Договорюй.

— Та нічого. Кажі вже.

— Я просто хотів сказати, що на будівництво «Диску-ма» нам грошей достатньо і так, — сказав Г'юл.

— Хіба що на стіни та сцену, — сказав Вітолер. — Але більше ні на що. Ні на ляди з пекла, ні на машини для богів з небес. Чи на платформу-барабан. Чи на механічні віяла для штучного вітру.

— Ми ж усе життя без них обходилися, — сказав Г'юл. — Пам'ятаєш старі добрі часи? Все, що ми мали — це

* В оригіналі Вітолер говорить спершу про «оплату» (*pay*), а потім — про «п'єсу» (*play*), причому автор перефразовує завершальні рядки монологу Гамлета в сцені 2 дії II однойменної п'єси — «*the play's the thing*». — Прим. пер.

дошки та трохи фарбованої мішкловини. Зате скільки ентузіазму! Коли нам був потрібен вітер, ми створювали його самотужки, — він знову побарабанив пальцями. — Хоча, — тихо додав він, — нам не завадила б машина для зображення хвиль. Зовсім невеличка. У мене ж є ота ідея про те, як корабель налітає на рифи поблизу невідомого острова, і отам...

— Вибач, нічого не буде, — покругив головою Вітолер.

— Але ж ми не раз збирали цілі натовпи! — здивувався Томджон.

— Звісно, хлопче. Звісно. Але ця публіка платила по півпенні. А майстри-механіки хочуть срібла. Якби ми хотіли стати заможними людьми... тобто персонами, — поспішно виправився він, — нам треба було б народитися теслями, — він засовався на стільці. — Я вже заборгував тролеві Хризофразу* більше, ніж слід було б.

Двоє колег втупилися в нього.

— Та ж він відриває боржниками руки й ноги! — вигукнув Томджон.

— Скільки ти йому винен? — спитав Г'юл.

— Та все гаразд, — поспішно відповів Вітолер. — Відсотки покривати я встигаю. Більш-менш.

— Чудово, але скільки ти винен в цілому?

— Одну руку й одну ногу.

На обличчях юнака та гнома відбився жах.

— Як ти міг бути настільки...

— Я зробив це для вас! Томджонові потрібно на велику сцену, він не має гробити здоров'я, ночуючи в халабудах

* Перекручене «хризопраз» — напівкоштовний камінь, різновид халцедону з домішкою нікелю. — *Прим. пер.*

і не маючи власного дому. А тобі, мій друже, давно часдесь осісти й отримати в своє розпорядження усі ці ляди й... хвилювальні машини, чи як його там. Саме ви колись підбивали мене на всю цю справу, і я подумав, що ви маєте рацію. Не можна жити постійно в дорозі, даючи по дві вистави на день для купки селян, до яких потім доводиться підходити з простягнутим капелюхом. Яке майбутнє нам світило? Я подумав, що нам треба мати постійне місце для вистав, зі зручними місцями для поважних гостей, тих, хто не стане кидатися картоплинами в акторів. Я сказав — начхати на ціну! Я тільки хотів, щоб ви...

— Гаразд, гаразд! — скричав Г'юл. — Я напишу цю п'єсу!

— А я в ній зіграю, — додав Томджон.

— Майте на увазі, я нікого ні до чого не примушую, — сказав Вітолер. — Це ваш власний вибір.

Г'юл насуплено дивився у стіл. Він мусив визнати, що блазнева пропозиція мала свої привабливі сторони. Три відьми — це було чудово для будь-якого сюжету. Двох було би замало, а чотирьох — забагато... Ці три відьми могли б втручатися в людські долі й таке інше. Багато диму і зеленого освітлення. В сюжет з трьома відьмами можна включити що хочеш — аж дивно, що досі до цього ніхто не додумався.

— То ми кажемо цьому блазневі, що згодні, правильно? — спитав Вітолер, кладучи руку на торбинку зі сріблом.

Добряча буря, думав він тим часом, теж річ ніколи не зайва. І лінія привида, яку він сам же колись скоротив у «Потіш себе», заявивши, що вони не можуть дозволити собі муслін для савана. Можливо, вдалося б знайти місце і для Смерті. З юного Семерта вийшов би збіса хороший

Смерть, потрібні тільки білила для обличчя та черевики на платформі...

— Звідки, кажете, він приїхав? — спитав Вітолер угорос.

— З Вівцескель, — відповів драматург. — Якесь маленьке королівство, про яке ніхто не чув. Звучить як я не знаю що.

— Неблизький світ.

— Я все одно хотів би поїхати, — сказав Томджон. — Я ж там народився.

Вітолер подивився в стелю. Г'юл втупився в підлогу. В цю мить усе було краще, ніж дивитися в очі один одному.

— Ти ж сам казав, — нагадав юнак. — Розповідав, що це було під час ваших виступів десь у горах.

— Так, але хіба ж я пам'ятаю, де саме, — пробурчав Вітолер. — Всі ці гірські містечка для мене — як дві краплі води. Ми більше часу переправляли халабуди через річки та витягали їх на пагорби, ніж грали на сцені.

— Я міг би взяти з собою декого з молодших, і ми з користю провели б літо, — сказав Томджон. — Відіграли б найкраще зі старого репертуару і ще легко встигли б повернутися до Дня душевного пундика. Ви б лишалися тут та стежили за будівництвом театру, а ми прибули б на відкриття.

Він лукаво посміхнувся батькові.

— Молоді це було б не зайве, — додав він. — Ти ж сам завжди кажеш, що дехто з молодих уявлення не має про справжнє акторське життя.

— Але Г'юл ще повинен написати п'єсу, — вказав Вітолер.

Гном мовчав. Його погляд не виражав нічого. За деякий час його рука зникла під камзолем і з'явилася зі стопкою паперу, а інша видобула звідкись з-за пояса маленьку закорковану пляшечку чорнила та жмуток гусячих пір'їн.

Так і не піднявши очей на колег, Г'юл розгладив аркуш, відкоркував пляшечку з чорнилом, занурив туди перо, потримав його над столом, споглядаючи аркуш як яструб у пошуках жертви, й почав писати.

Вітолер кивнув Томджонові.

Ступаючи якомога тихше, вони залишили кімнату.

Близько полудня туди принесли піднос із їжею та чистий папір.

Коли всі інші пили чай, їжа лишалася на місці. Паперу не було.

Кількома годинами пізніше один з учасників трупи повідомив, що, проходячи повз халабуду, чув вигуки «Не виходить! Не те!» — і звук удару, ніби щось пожбурили об стінку.

Під час вечері Вітолер почув крики з вимогою принести ще свічок та нагострити пір'їни.

Томдзон спробував лягти рано, але сон прогнало відлуння мук творчості в сусідній кімнаті. Звідти чулося бурмотіння про балкони та трикляті машини для зображення хвиль. Потім запала тиша, яку порушувало лише невтомне рипіння пера.

Врешті-решт Томдзон закуняв.

— *Гаразд. Цього разу все готово?*

— *Так, Бабуню.*

— *Маграт, розпалюй вогонь.*

— Так, Бабуню.

— Тепер погляньмо...

— Я все записала, Бабуню.

— Дівчинко моя, не повіриш, я й сама вмію читати. Що тут у нас... «В коло всі, й що де знайшла, кидай кожна до котла...»* А це ще що таке?

— Есме, просто наш Джейсон вчора колов свиню.

— По-моєму, Гіто, цих тельбухів стане на два непогані обіди.

— Бабуню!

— Я тільки кажу, що в Хапонії он люди голодують — вони б від цього носа не вернули... Та добре, добре. «Додавай зерна пшениці та насіння сочевиці»? А як же жаба?

— Бабуню, будь ласка! Ти все затримуєш. Ти ж добре знаєш, що Тітуня Пташко була категорично проти непотрібної жорстокості. Цілком годиться й рослинний білок.

— Тобто тритонів та філе василіска не буде теж?

— Не буде, Бабуню.

— А тигра тельбухів заклятих?

— А це є, ось тримай.

— Що це за фігня, даруйте мою хапонську?

— Тельбухи тигра. Наш Вейн купив їх у купця з далеких країв.

— Ти впевнена?

— Вейн у нього спеціально уточнив.

* Перший та деякі подальші фрагменти рецепту з приготування відьомського варива взято з п'єси Шекспіра «Макбет» (дія IV, сцена 1). Рецепт належить Пратчетту, тоді як відповідні ремарки Бабуні (щодо жаби, василіска тощо) ґрунтуються саме на шекспірівських рядках. При перекладі використано український переклад «Макбета» Бориса Тена за участі Віктора Гуменюка. — Прим. пер.

— Як на мене, це просто тельбухи, та й годі. Ну добре, добре. «Булькай, пихкай, чахкай, чан, хай іде туман-дурман...» Маграт, чому казан НЕ БУЛЬКАЄ?

Томджон прокинувся в холодному поту. В кімнаті було темно. Надворі крізь звичний для цього міста туман пробивалося кілька зірок та чулися пересвистування і кроки нічних грабіжників, що пересувалися вулицями в своїх суворо законних справах.

В сусідній кімнаті панувала тиша, але в щілині під дверима він бачив відблиск свічки.

Він повернувся до сну.

На іншому березі набухлої ріки і собі прокинувся блазень. Йому все одно було непросто заснути, бо він зупинився в Гільдії блазнів — не за власним вибором, а через те, що герцог не видав йому грошей ні на що інше. Холодні стіни викликали забагато спогадів. Крім того, якщо добре прислухатися, можна було розібрати тихі схлипування та уривчасте скімлення зі сторони гуртожитку, де студенти з жахом споглядали за неухильним наближенням свого майбутнього.

Він збив тверду, ніби камінь, подушку й неспокійно приготувався заснути — заснути, і, можливо, бачить сні*.

— Розігріти й помішувати, г.м. Але не вказано, наскільки саме розігрівати і як довго помішувати.

— Тітонька Пташко радила перевіряти готовність, вливаючи дрібку варива в чашку з холодною водою, як роблять із патокою для ірисок.

* Рядок зі знаменитого монологу Гамлета «Бути чи не бути» подано в перекладі Ольги Тільної. — Прим. пер.

— Як шкода, Маграт, що ніхто з нас не прихопив на ша-
баш якої-небудь чашки!

— Есме, продовжуймо. Світанок ось-ось.

— Просто не звинувачуйте мене, якщо це не спрацює.
«Мавпи шерсть і...» У кого мавпи шерсть? А, дякую, Гі-
то. Щоправда, як на мене, це більше схоже на котячу
шерсть — але проїхали. «Мавпи шерсть і мандрагора» —
дуже здивуюся, якщо це справжня мандрагора — «черевика
язичок»? Трішки гумору, я так бачу, еге ж?

— Швидше!

— Та добре, добре. «Крик сови і світлячок; хай булько-
че казанок».

— А знаєш, Есме, це не так уже й несмачно.

— Це не для пиття, дуенья ти дурна!

Томджон різко сів на ліжку. Вони повернулися: ті са-
мі обличчя, ті самі сварливі голоси, перекручені часом та
простором.

Навіть коли він поглянув у вікно, за яким по місту роз-
ливалось світло нового дня, йому все ще вчувалося відда-
лене бурмотіння цих голосів, що поступово затихали, як
відлуння грози...

— По-перше, тут явно якась помилка з язичком черевика.

— Все ще надто рідке. Може, досипати кукурудзяного
борошна?

— Нема різниці. Або все спрацює, як слід, або ні...

Томджон встав і занурив обличчя в умивальник.

Г'юлову кімнату наче запечатали звуконепроникним
матеріалом. Томджон вліз в одяг і обережно прочинив
двері.

Всередині наче пройшов снігопад. Кутки було завале-
но чудернацькими заметами. Г'юл сидів посеред кімнати

за своїм низьким столом і хропів, поклавши голову на стос паперу.

Томджон навшпиньки перетнув підлогу і підібрав перший-ліпший зіжмаканий аркуш. Розгладивши його, він прочитав:

«КОРОЛЬ. Гарзд, якщо я повішу корону ось на цей куш, ви ж скажете мені, якщо хтось спробує її забрати?

ГАЛЕРКА. Аякже!

КОРОЛЬ. Тоді б мені оце знайти свою конячку...

(З-за скелі з'являється Перший вбивця).

ГЛЯДАЧІ. Ззаду!

(Перший вбивця ховається).

КОРОЛЬ. Негідники, вам аби посміятися зі старого королика...»

Далі все було щедро позакреслювано, а в одному місці красувалася велика чорнильна пляма. Томджон віджбурнув аркуш і навмання вибрав з купи пожмаканого паперу інший.

«КОРОЛЬ. Що бачу я? Передо мною качка ніж кинджал*, спрямовано його від мене на мене дзьобом руків'ям у моїй руці?

ПЕРШИЙ ВБИВЦЯ. Повірте, мій королю, це не так. Не правда ваша!

ДРУГИЙ ВБИВЦЯ. Авжеж, мій пане, так воно і є. Ваша правда!»

Судячи з вигляду, цей аркуш жмакали особливо жорстоко. Одного разу Г'юл роз'яснив Томджонові свою теорію натхнення; схоже, цієї ночі на гнома натхнення лилося просто-таки зливою.

* Див. прим. на с. 96 — *Прим. пер.*

Вражений цим відкриттям потаємної сторони творчості, Томджон наважився й підняв третій фрагмент творчої поразки.

«КОРОЛЕВА. Ой, біда! Чиїсь я за дверима чую кроки! Можливо, це іде мій чоловік! Ховайся в гардероб та зачекай, допоки я скажу тобі тікати!

ВБИВЦЯ. Ой леле, але як же я піду — взяла мої пантофлі покоївка!

ПОКОЇВКА (відчиняючи двері). Архієпископ, ваша величносте.

СВЯЩЕНИК (з-під ліжка). Оце-то я попав.

(Загальний гармирдер)».

Томджон укотре замислився, що таке «гармирдер»; Г'юл полюбляв вставляти це слово в авторські примітки там і тут. Пояснювати юнакові, що це значить, гном категорично відмовлявся. Можливо, це було щось гномською.

Томджон підкрався до столу і вкрай обережно витягнув стопку паперу з-під голови Г'юла, хутко підклавши на це місце подушку.

Вгорі на аркуші було написано:

«Веренц Шельметь Ніч Дрібних Божеств Ніч Ножів Кинджалів Королів твір, Г'юла, театр Віголера. Комедія трагедія у восьми п'яти шести трьох дев'яти діях.

Дійові особи:

Шельметь — добрий король

Веренц — лихий король

Дошовиск — зла відьма

Хогґ — теж зла відьма

Магерат — юна...»

Томджон перевів погляд у кінець сторінки.

«Сцена Перша. Вітальня Корабель у морі Вулиця Псевдополя Випалені торф'яники.

З'являються три відьми...»

Хлопець трохи почитав і перейшов до останньої сторінки:

«Тож, панство, заспіваймо й затанцюймо — і короля нового ушануймо! (Всі актори виходять на сцену з веселим співом тощо. Падає дощ з трояндових пелюсток. Дзвонять дзвони. З небес спускаються боги, з пекла постають демони, продумати платформу-барабан). КІНЕЦЬ».

Г'юл хропів.

Боги підносилися й падали в його сні, кораблі прокладали курс через бурхливу мішковину океанів, статичні зображення мінилися й оживали на очах; люди літали на канатах і без них, примарні флоти вели битви в небесах уяви, моря розступалися, красунь розрізали навпіл, і тисячний натовп масівки бурмотів та лопотів, відтворюючи шум хвиль. І крізь усе це стрімголов мчав Г'юл, у відчаї розкинувши руки й розуміючи, що нічого з цього немає й бути не може, а все, що він *насправді* мав для втілення невимовно прекрасних картин, які заповнили його мозок — то це лише кілька квадратних ярдів фанери та мішківини і трохи фарби на них.

Лише уві сні ми й буваємо вільними. Решту часу ми шукаємо заробітку.

— Гарна п'єса, — сказав Вітолер. — Якби не привид.

— Привид залишиться, — похмуро заявив Г'юл.

— Ти забув, як публіка любить поглузувати й покидати чим-небудь в акторів? Крім того, сам знаєш, що крейджаний пил з савана в результаті буде на всіх костюмах.

— Привид залишиться. Цього вимагає сюжет.

— *Те саме* ти казав про попередню п'єсу.

— Бо так воно й було.

— І в «Потіш себе», і в «Чаклуні з Анку», і в усіх інших п'єсах?

— Мені подобаються привиди.

Вони трохи відійшли, роздивляючись машину для зображення хвиль, яку монтували гноми-механіки. Вона складалася з півдюжини довгих валів, оббитих широкими полотняними смугами синьо-зелено-білих відтінків; вали могли перекривати всю сцену. Складна система передатних гвинтів та ременів вела до тупчачка за кулісами. Коли всі закручені спіраллю смуги рухалися одночасно, власникам слабких шлунків доводилося відводити очі.

— Морські битви, — видихнув Г'юл. — Кораблетроці. Тритони. Пірати!

— Скрегіт підшипників, — простогнав Вітолер, всією вагою налягаючи на ціпок. — Витрати на утримання. Надурочні.

— Так, має дуже... хитромудрий вигляд, — визнав Г'юл. — Хто її розробив?

— Один ненормальний старий з вулиці Вправних ремісників, — відповів Вітолер. — Леонард із Квірма. Взагалі то він художник, а машини конструює заради розваги. Я геть випадково почув, що він уже кілька років працює над цією штукаю, і ледве встиг її придбати, доки він не зробив її літаючою.

Вони трохи помовчали, спостерігаючи за коливаннями несправжніх хвиль.

— То ти точно поїдеш? — сказав нарешті Вітолер.

— Так. Томджон і досі трохи сам не свій. Там, на місці, поряд із ним має бути хтось доросліший.

— Я скучатиму без тебе, старий. Не посоромлюся зізнатися — ти завжди був мені як син. До речі, скільки тобі років? Я якось ніколи не знав.

— Сто два.

Вітолер насуплено кивнув. Самому йому йшов сьомий десяток, але артрит грав із його зовнішністю злі жарти.

— Ну чи як батько, — сказав він.

— В кінцевому рахунку все зрівнюється, — зіничено промовив Г'юл. — Удвічі менший зріст — удвічі довше життя. Можна сказати, що в середньому наше життя такої ж довжини, що й людське.

Вітолер зітхнув.

— Але я уявлення не маю, як обійдуся без тебе та Томджона, ось у чому справа.

— Ми ж тільки на літо, до того ж більшість хлопців залишаються. Взагалі, їдуть здебільшого початківці. Ти сам сказав, що це їм дасть хороший досвід.

Вітолер мав стомлений вигляд і, стоячи на протязі посеред недобудованого театру, здавався помітно меншим, ніж зазвичай — щось на кшталт святкової повітряної кульки через два тижні після свята. Кінчиком ціпка він неуважно ворушив розкидану на підлозі стружку.

— Ми старішаємо, майстре Г'юл. Точніше, — виправився він, — я старішаю, а ти старшаєш. Вечірній гонг для нас уже продзвенів.

— Ясно. Ти не хочеш, щоб він їхав, еге ж?

— Спочатку я був тільки за. Ти ж знаєш. А потім я подумав: це ж доля, не інакше. Так завжди: тільки-но все починає налагоджуватись, як казна-звідки вистрибує та клята доля... Я кажу про його батьківщину. Маленьке королівство десь у горах... Доля кличе його додому. І я його ніколи більше не побачу.

— Це ж тільки на літо...

Вітолер підняв долоню.

— Не перебивай. У мене вал натхнення.

— Вибач.

«Шурх-шурх» — примовляв ціпок, розкидаючи навсібіч непотрібну стружку.

— Ти ж знаєш — він мені не рідний син.

— Проте він усе-таки твій син, — сказав Г'юл. — Спадковість не така вже й важлива, як прийнято думати.

— Красно дякую.

— Серйозно. От узяти мене. Я народився аж ніяк не для писання п'єс. Та що там, гномові не обов'язково навіть *вміти читати!* Тож на твоєму місці я б не переймався так питанням долі. Мені світила доля рудокопа — але, схоже, доля помиляється щонайменше в половині випадків.

— Між іншим, ти ж сам казав, що він схожий на того, як його, блазня. Хоча особисто я нічого подібного не помітив.

— Потрібне певне освітлення.

— Хай там як, а ми маємо справу з долею.

Г'юл знизав плечима. Він знав, що доля — річ мінлива і непевна. На неї не варто покладатися. Зазвичай її навіть не помічаєш. А щойно здається, що ти вхопив її за краєчок вбрання, вона виявляється чимось іншим — випадковістю чи, навпаки, неминучістю. Замикаєш перед нею

двері — а вона стоїть у тебе за спиною. Думаєш, що прицвяхував її до стіни — а вона вже гуляє казна-де з твоїм же молотком.

У творчості Г'юл часто вдавався до поняття долі.

Драматургії вона допомагала краще навіть за привидів. Дрібка «долі» могла витягти сюжет із будь-якого глухого кута. Але не слід було думати, що здатен її роздивитися в житті. Що вже казати про те, щоб нею управляти...

Бабуня Доцевіск роздратовано примружилася, вдивляючись у глибини кришталевої кулі Тітуні Огг. Кристал був не з кращих: його було зроблено із зеленого скла пляшки, в яких жертви кораблетрощі відправляють навмання записки з проханням про порятунок; пляшку привіз із далекого морського узбережжя котрийсь із Тітуниних синів. Кристал добряче перекручував те, що показував — у тому числі, як підозрювала Бабуня, і правду.

— Точно можна сказати лише те, що він у дорозі, — нарешті сказала вона. — Їде на фургоні.

— Краще б то був баский білий огир, — відгукнулася Тітуня Огг. — З попоною і все таке. Ну, ви розумієте.

— А чарівний меч у нього при собі? — спитала Маґрат, витягуючи шию.

Бабуня Доцевіск відкинулася на стільці.

— Нечеми ви обидві, — сказала вона. — Не знаю я, які там баскі мечі чи чарівні огирі. Повитріщалися, як дві доярки.

— Чарівний меч — це *важливо*, — заявила Маґрат. — Без нього ніяк. Ми могли б самі його зробити, — мрійливо

додала вона. — Викувати з громовідводу. Я й потрібне заклинання знаю. Просто береш громовідвід, — уже без особливої впевненості продовжила вона, — і робиш із нього меч...

— Не буду я возитися з цим залізаччям, — обурилася Бабуня. — Сто літ чекаєш, поки воно запрацює, а потім одного прекрасного дня воно тобі ледь руку не відрубас.

— І родима пляма у вигляді полуниці, — сказала Тітуня Огі, не звертаючи жодної уваги на те, що розмова вже пішла далеко в інший бік.

Дві інші відьми нерозуміюче подивилися на неї.

— У формі полуниці, — повторила вона. — Знак, із тих, які завжди мають принци, що повертаються на батьківщину заявити про свої права. Так їх усі впізнають. Хоча уявлення не маю, як розпізнати *полуницю*.

— Терпіти не можу полуниць, — туманно відгукнулася Бабуня, знову вдивляючись у кришталеву кулю.

В потрісканих зелених нутроцях магічного кристалу, пропахлого давно спочилими омарами, крихітний Томджон розцілував батьків, обмінювся рукостисканнями та обіймами з рештою трупи і заліз на першу в міні-каравані халабуду.

«Отже, все мало спрацювати, — сказала собі Бабуня. — Інакше він не їхав би сюди, правильно ж? А його компаньйони — то, певно, вірні соратники. Це ж логічно: попереду п'ять сотень миль непростой дороги, все може трапитися. Сподіваюся, у них із собою десь і зброя є, і обладунки».

Стара відьма відчула в свідомості нотку сумніву і негайно рішуче його придушила. «Якщо вже говорити про

логіку, іншої причини їхати сюди йому немає. Чари ми наклали цілком правильно. Якщо не зважати на інгредієнти. І більшу частину тексту. І, можливо, помилилися з часом. Ну і ще Гіта все, що не пішло до варива, забрала додому котові — навряд чи так мало робитися...

Але ж нехай там як, а він їде сюди. А не помиляється тільки той, хто нічого не робить».

— Есме, як закінчиш, накрий це чим-небудь, — сказала Тітуня. — Постійно боюся, що хто-небудь підгляне, як я приймаю ванну.

— Він їде, — промовила Бабуня з такою гострою втіхою, що ту можна було б використовувати замість діжонської гірчиці.

Вона накрила кулю чорною оксамитовою торбою.

— Це неблизький шлях, — сказала Тітуня. — Не кажи гоп, поки не перебрешеш. Дорогою можуть напасти розбійники.

— Ми за ним приглянемо, — сказала Бабуня.

— Це неправильно. Якщо йому судилося стати королем, він повинен вміти сам захищати себе, — сказала Маґрат.

— Нема чого йому по дорозі силу молодецьку витрачати, — манірно сказала Бабуня. — Він нам потрібен тут у всій красі.

— Гаразд, але вже тоді він має сам дати собі ради, — сказала Маґрат.

Бабуня по-діловому ляснула долонею об долоню.

— Твоя правда, — сказала вона. — Якщо він перемагає, ми не станемо втручатися.

Ця їхня зустріч відбувалася в будиночку Тітуні Огг. Коли вже майже на світанку Бабуня зібралася додому, Маґрат лишилася під приводом допомоги з прибиранням.

— Як же з принципом невтручання? — поцікавилася вона у Тітуні.

— Ти про що?

— Тітуню, ти знаєш, про що.

— Та це ж і не зовсім втручання, — недоладно спробувала парирувати Тітуня. — Ми просто допомагаємо справам іти, як вони йдуть.

— Та ти сама не віриш у те, що кажеш!

Тітуня сіла на канапу і стала нервово м'яти подушку.

— Ну, як би це тобі сказати... Усі ці принципи і невтручання годяться, коли все нормально, — сказала вона. — Не втручатися легко, коли немає потреби втручатися. А в мене є сім'я, і я повинна думати про неї. Наш Джейсон уже влаштував пару бійок через оцю балаканину про відьом. Нашого Шона виперли з армії. І мені здається, що коли ми допоможемо новому королю, він, в свою чергу, муситиме нам віддячити. Це ж цілком справедливо.

— Ти ж лише минулого тижня казала... — почала вражена таким відвертим проявом прагматизму Маґрат і навіть не знайшла в собі сил договорити.

— Тиждень — це довгий час, коли маєш справу з магією, — сказала Тітуня. — За цей час може й п'ятнадцять років проминути. Хай там як, Есме від свого не відступиться, і я не палаю бажанням її зупиняти.

— Отже, ти хочеш сказати, — промовила Маґрат крижаним тоном, — що всі ці розмови про «невтручання» — це щось таке, як клятва ніколи не плавати. Тобто такої клятви дотримуєшся, поки не почнеш тонути, еге ж?

— Це краще, ніж і справді потонути, — відповіла Тітуня.

Вона потяглася до камінної полицки, зняла звідти глиняну люльку, більше схожу на маленьку яму для варіння смоли, й під пильним поглядом Ґрібо, що розлігся на своїй подушці, припалила її лучиною від згасаючого вогню.

Маґрат ніби несвідомо зняла з магічної кулі накинуту на неї торбу й зазирнула в кришталеві глибини.

— Схоже, ніколи мені не опанувати відьомство повністю, — сказала вона. — Тільки-но здається, що щось зрозуміла, як усе міняється.

— Ми — лише люди, — Тітуня випустила в камін хмарку синього диму. — Всі — лише люди.

— Можна позичити кристал? — раптом спитала Маґрат.

— Та на здоров'я.

Коли юна відьма рушила до виходу, Тітуня з усмішкою кинула їй услід:

— Посварилася зі своїм хлопцем?

— Ти про що?

— Та вже кілька тижнів його не бачу.

— А, просто герцог послав його до... — Маґрат затнулася. — ...послав із якимось дорученням. Хай там як, мене це не цікавить.

— Я так і зрозуміла. Ну, хай там як, кристал бери, нема питань.

Діставшись додому, Маґрат полегшено зітхнула. На торф'яних болотах у цю годину зазвичай нікого не траплялося, але за останні пару місяців справи в королівстві однозначно погіршилися. Окрім загальнопоширених тепер підозр щодо відьом, нечисленні мешканці Ланкру, що вряди-годи спілкувалися з рештою світу, почали здогадуватися, що в королівства або а) почали відбуватися речі,

раніше нечувані, або б) щось зіпсувалося у механізмі Часу. Підтвердити останню версію було нелегко* — та все-таки нечисленні мандрівники, що подолали гірські стежки до королівства з початком весни, мали суттєво старіший вигляд, ніж слід було б. У Вівцескелях, з їхнім надвисоким магнічним потенціалом, завжди можна було чекати будь-чого неочікуваного, але зникнення цілих років протягом однієї-єдиної ночі було пригодою надзвичайного характеру.

Маґрат замкнула двері, зачинила віконниці й обережно поставила кришталеву кулю на кухонний стіл.

Вона зосередилася...

Блазень куняв під брезентом на борту баржі, яка прямувала проти течії Анку зі швидкістю добрячих дві милі за годину. Не те щоб це був найцікавіший спосіб мандрувати світом, але врешті-решт ви таки потрапляли до пункту призначення.

Скидалося на те, що Блазень перебуває в безпеці — і все ж він чомусь крутився та смикався уві сні.

* Адже в різних країнах та містах час фіксували по-різному. Зрештою, коли на клаптику всього в сотню квадратних миль один і той же рік називається Роком Малого Кажана, Роком Сподіваної Мавпи, Роком Хмари, Що Чигає, Роком Огрядних Корів та Роком Тямущих Жеребців; коли на цьому клаптику є щонайменше дев'ять систем літочислення — за датами коронування монархів¹, народження пророків чи надзвичайних подій, і в кожному році — різна кількість місяців, причому в деяких системах ці місяці не діляться на тижні, а в одній з них не існує такої міри часу, як доба — тоді єдине, в чому всі погоджуються — це що для хорошого сексу часу завжди замало².

¹ Календар Мунтабської Теократії відраховується не в майбутнє, а в минуле. Чому — не знає ніхто, і навряд чи варто їхати туди, щоб з'ясувати.

² Звичайно, за винятком племені Забінго з Великого Нефу. — *Прим. авт.*

Маґрат подумала, як воно — все життя робити ненависну тобі справу. Мабуть, вирішила вона, це як бути мертвим, тільки гірше — адже лишаєшся живим і тому страждаєш.

Маґрат звикла вважати блазня слабким, безвольним та слабкодушним. І вона не могла дочекатися його повернення, щоб знову не хотіти його більше бачити.

Літо було довгим і спекотним.

Вони не намагалися бігти попереду подій. Між Анк-Морпорком і Вівдескелями лежало чимало різних земель. Мандрувати ними, мусив визнати Г'юл, було весело. А «весело» — не те слово, яке часто вживають гноми.

«Потіш себе» ішло з аншлагом — як і завжди. Актори-початківці перевершували себе. Вони забували текст і виїжджали на експромтах. У Сто Латі всю третю дію «Ґреталіни та Мелія» відіграли з декораціями другого акту «Війни магів»; утім, ніхто з глядачів, схоже, й не звернув уваги на те, що найвеличніша любовна сцена в історії драматургії відбувається на тлі цунамі, що накриває півконтиненту. Можливо, через те, що Ґреталіну грав Томджон. Ефект був настільки приголомшливим, що наступного разу Г'юл звелів Томджонові вийти на сцену в іншій ролі (якщо можна було назвати «сценою» саморобний поміст у винайнятому на день складі). Ефект цієї заміни, в свою чергу, був просто оглушливим — адже тепер Ґреталіну грав юний Чудько, простакуватий хлопець, який затинався на сцені й усе ще ніяк не міг звести вугрі на обличчі.

Наступного дня вони грали в якомусь безіменному селі, загубленому в океані капустяних городів, і Г'юл дозволив

Томджонові виконати роль Старого Мискіна, в якій свого часу уславився Вітолер.

Цю роль ніколи не віддавали людині молодшій за сорок років: жодні подушки під курткою та намальовані сажею зморшки не здатні були надати образу достатньої реальності.

Самого себе Г'юл старим аж ніяк не вважав. Його батькові було під двісті, проте той і досі міг видати на-гора три тонни руди за добу.

Та зараз він почувався знесиленим роками. Він дивився, як Томдзон шкутильгає за лаштунки, і на невловиму мить неначе *справді* став літнім, наскрізь просякнутим алкоголем товстуном, що ніяк не може піти з давно всіма забутого окопу й з останніх сил тримається над прірвою похилого віку, на дні якої — старість, але тримається лише однією рукою, бо іншою крутить дулі Смерті. Звичайно, він і так розумів усе це, ще коли писав п'єсу. Але не відчував.

А от нова Г'юлова п'єса чомусь не справляла такого магічного впливу на аудиторію. Трупа поставила її лише кілька разів, винятково для експерименту. Щоразу глядачі просто досиджували до завіси й розходилися по домівках, навіть не завдаючи собі клопоту кидатись чим-небудь у акторів. Не те щоб публіка сприймала постановку погано: вона не сприймала її ніяк.

А все ж було продумано як слід! Хіба легенди не містили тисяч прикладів, коли лихі правителі врешті-решт отримували на горіхи? Образ відьми теж ніколи не бував зайвий для сценічного дійства. Явлення Смерті, чия роль містила деякі по-справжньому милі рядки, взагалі стало знахідкою. Але варто було з'єднати все це до купи... і п'єса

перетворювалася на нудну балаканину, ніби покликану просто заповнити дві години часу.

Пізньої ночі, коли служителі муз влягалися спати, Г'юл усамітнювався в якомусь із фургонів і гарячково переробляв написане. Він змінював цілі сцени, скорочував репліки, додавав репліки, увів у дію персонажа-блязня і додав один поєдинок, власноруч відрегулював пристрої для спецефектів. Але все це, схоже, не мало жодного ефекту. П'еса лишалася схожою на вибагливий візерунок, що вражає своїми переплетіннями зблизька, але з відстані перетворюється на мішанину ліній.

Коли натхнення затоплювало його по вінця, він навіть намагався змінити стиль. Учасники трупи, які зазвичай вставали рано, незабаром звикли знаходити в траві навколо фургонів пожмакані сліди його експериментів, схожі на густо пописані пером гриби.

Томджон спеціально зберіг один з найдивніших фрагментів.

«ПЕРША ВІДЬМА. Він запізнюється.

Пауза.

ДРУГА ВІДЬМА. Він обіцяв прийти.

Пауза.

ТРЕТЯ ВІДЬМА. Обіцяв, але не прийшов. У мене лишився останній тритон. Я спеціально для нього лишила. А він не прийшов.

Пауза».*

* Пародія на аналогічний діалог зі знаменитої п'еси Семуеля Беккета «Чекаючи на Годо». — *Прим. пер.*

— По-моєму, — сказав тоді Томджон, — тобі варто трохи перепочити. Ти ж виконав замовлення. Ніхто не вимагав, щоб ти створив *шедевр*.

— Але ж ти знаєш, що це могло би стати шедевром. Якби я постарався як слід.

— Ти абсолютно впевнений, що там потрібен той привид? — поцікавився Томджон.

Його тон не залишав сумнівів, що сам він у цьому не впевнений.

— Привид цілком на місці, — відрубав Г'юл. — Сцена з привидом взагалі найкраща з усіх.

— Я просто думаю, чи вона потрібна саме в цій п'єсі.

— Привид залишиться. До праці, хлопче: час іти на сцену.

За два дні, коли синьо-біла стіна Вівцескель уже почала вивищуватися над обрієм серцесвітного напрямку, на мандрівників напали. Все відбулося без якогось особливого драматизму: вони саме переправили халабуду через черговий потік і відпочивали в тіні переліску, коли з дерев вродилися розбійники.

Г'юл окинув поглядом півдесятка брудних та поіржавілих клинків. Їхні власники, схоже, були не зовсім певні, що робити далі.

— У нас тут десь є квитанція... — почав він.

— Ці щось не схожі на членів Гільдії, — просичав Томджон, пхаючи його в бік. — Як на мене, це чиста самодіяльність.

Незле було б заявити, що ватаг розбійників був чорнобородим, бундючним і брутальним типом з червоною

пов'язкою на голові, золотою сережкою та підборіддям, яким можна було б чистити котли. Власне, такий опис був би просто-таки вимогою жанру. І так воно й було насправді. Г'юл, щоправда, подумав, що дерев'яна нога — це вже був перебір, але роль свою чоловігя явно вчив старанно.

— Так-так, — сказав ватажок. — Хто це в нас тут, і чи є в них якісь грошики?

— Ми актори, — відповів Томджон.

— Це — відповідь на обидва запитання, — додав Г'юл.

— І в обох відношеннях недотепна, — повідомив розбійник. — Я бував у місті, о, так. Можу розпізнати дотепність, коли її бачу, тому... — він напівобернувся до соратників, звівши брову на знак того, що зараз скаже щось справді дотепне, — якщо ви будете необережні, я можу зробити кілька справді *влучних* зауважень.

Серед акторів запала мертва тиша, і він зробив нетерплячий жест своїм тесаком.

— Гаразд, — сказав він до соратників, які, навпаки, непевнено засміялися. — Ми просто візьмемо всі гроші, цінності, їжу і одяг, які познаходимо.

— Можна, я дещо скажу? — спитав Томджон.

Мандрівники позадкували. Г'юл, дивлячись у землю, непомітно посміхнувся.

— Збираєшся просити пощади, еге ж? — спитав розбійник.

— Саме так.

Г'юл глибоко запхав руки в кишені й перевів погляд на небо, ледь чутно насвистуючи й намагаючись не допустити на обличчя ехидну посмішку. Від його уваги не сховалося, що інші актори теж очікувально дивляться на Томджона.

«Мабуть, зараз видасть їм монолог про милосердя з “Казки троля”», — подумав гном...

— Я тільки хотів вказати ось на що, — почав Томджон, і його поза невловимо змінилася, голос поглибшав, а правницю він драматично викинув уперед. — «Достойний муж не подвигами зброї і не жагою злого руйнування...»

«Зараз буде як у Сто Латі, коли нас намагався пограбувати той чоловік, — подумав Г'юл. — Якщо ці дійдуть до того, щоб повіддавати нам свої мечі, що нам із тими мечами робити? І завжди так неприємно, коли вони починають ридати...»

Саме цієї миті світ навколо набрав зеленавого відтінку і на межі слуху, здавалося, почулись інші голоси.

— *Там люди з мечами, Бабуню!*

— «...міцною сталлю дивовижне посікти...» — продовжив Томджон, тоді як примарні голоси вели своєї:

— *Мій король не повинен нікого ні про що молити. Маґрат, дай мені отой молочний глечик.*

— «...а поцілунок серцем співчуття...»

— *Це ж подарунок моєї тітоньки.*

— «...скарб всім скарбницям і корона всім царям».

Настала тиша. Пару розбійників хлипали, затуливши обличчя долонями.

Їхній ватажок спитав:

— У тебе все?

Вперше в житті Томджон, здавалось, розгубився.

— Ну, так, — сказав він. — Е-е-е... Мені повторити?

— Гарний був виступ, — визнав ватажок. — Але не розумію, до чого тут я. Я людина практична. Здавайте цінності.

Вістря його тесака почало здійматися, доки не опинилося на рівні Томджонової горлянки.

— А ви решта не стовбичте тут як ідіоти, — додав він. — Робіть, що кажу, чи хлопцеві кінці.

Чудько, учень, обережно підняв руку.

— Чого тобі? — спитав розбійник.

— В-ви точно ув-важно слухали, пане?

— Я не повторюватиму! Або я почую дзвін монет, або ви — булькання крові!

Насправді ж цієї миті всі почули спершу наростаючий свист звідкілясь із небес, а потім — удар, з яким на шолом розбійника звалився молочний глек, боки якого під час падіння з великої висоти встигли взятися памороззю.

Решта розбійників лише поглянули на наслідки — й кинулись навтьоки.

Актори лишилися, роздивляючись тіло. Г'юл підгилив чоботом уламок криги, на яку перетворилось молоко.

— Ну-ну, — слабо сказав він.

— Він же навіть нічого не встиг зрозуміти! — прошепотів Томджон.

— Як справжній театральний критик, — пробурмотів гном.

Глек був біло-синій; дивовижно, як дрібні деталі впадають в око в подібні моменти. Видно було, що він уже кілька разів розбивався, але черепки щоразу дбайливо склеювали. Хтось справді цінував цей глек.

— Очевидно, — припустив гном, збираючи до купи рештки логіки, — це був якийсь рідкісний вид смерчу.

— Але молочні глеку самі з неба не падають, — зауважив Томджон, демонструючи неймовірне людське вміння заперечувати очевидне.

— Ну не знаю. Я чув і про риб, і про жаб, і про каміння з неба, — сказав Г'юл. — Чого б і посуду не падати, — він почав приходити до тями. — Це один з тих неприродних феноменів, які весь час трапляються в цих місцях, нічого незвичайного.

Вони повилазили на вози й вирушили в незвичному мовчанні. Юний Чудько підібрав усі черепки глека, які зміг знайти, й акуратно склав їх у шкатулку. Всю решту дня він позирив на небо в очікуванні, що звідти звалиться цукерниця.

В туманному склі кристала халабуди, що, здіймаючи пил, тяглися по передгір'ях Вівцескель, видавалися просто то-бі вервечкою комах.

— У них усе гаразд? — спитала Маґрат.

— Вони тут уже все об'їздили, — повідомила Бабуня. — Може, актори вони й хороші, але орієнтуватись на місцевості їм варто повчитися.

— Такий гарний був глек, — сказала Маґрат. — Тепер такого вже не дістанеш. Якби ж ти сказала, що задумала — он на полиці є праска.

— В житті є речі, важливіші за молочні глечики.

— Там на горлечку був такий гарний візерунок з квіточками.

Бабуня не звернула на цю інформацію жодної уваги.

— По-моєму, — сказала вона, — нам час поглянути на цього нового короля. Збирайся.

Вона крякнула.

— Ти крякнула, Бабуню, — похмуро сказала Маґрат.

— Ні! Це був, — Бабуня пошукала слово, — смішок.

— Я точно пам'ятаю, що крякати любила Чорна Еліс.

— Дивись, не закінчи так само, як вона, — подала голос зі свого крісла біля каміна Тітуня. — Ти ж знаєш, під кінець вона трохи розумом поїхала. Отруєні яблука і все таке.

— Просто, може, я засміялася... трохи хрипкувато, — Бабуня відчула, що забагато виправдовується. — І взагалі, у кряканні немає нічого поганого. Якщо не зловживати.

— По-моєму, — сказав Томджон, — ми заблукали.

Г'юл окинув поглядом випалену до пурпуру торф'яну пустку, що простягалася аж до стрімких урвищ самих Вівцескель.

Навіть посеред літа на найвищих вершинах, ніби вимпели на вежах, виднілися пасемка снігу. Краса цього пейзажу так і просила літературного опису.

Бджоли щосили трудилися в придорожньому чабреці — чи принаймні щосили створювали вигляд (та звук), ніби трудяться. Над полонинами клубочилися хмари. В цілому ж навколо панувала важка й неосяжна тиша краю, в якому не тільки немає людей, але якому вони й не потрібні.

Як і дороговкази.

— Ми заблукали ще миль десять тому, — сказав Г'юл. — А для нашого нинішнього становища ще й окремого слова не винайшли.

— Ти ж казав, що в цих горах гномових шахт — як дірок у стільниках, — сказав Томджон. — І що гном ніколи не заблукає в горах.

— Я казав «*під землею*». Там можна орієнтуватися по геологічних пластах і формаціях. Але не на поверхні. Ландшафт геть усе затуляє.

— Ми могли б викопати тобі яму, — запропонував Томджон.

Утім, це був гарний день, і видавалося приємним дозволити мулам іти як вони собі хотіли дорогою, яка звивалася між заростями болиголову та купами сосон, аванпостами близького лісу. Як припускав Г'юл, дорога кудись та мала вивести.

Цей географічний міф погубив багатьох. Дороги зовсім не обов'язково куди-небудь ведуть — для них важливо тільки де-небудь початись.

— Ми *таки* заблукали, еге ж? — через деякий час сказав Томджон.

— Звісно, ні.

— Тоді де ми?

— В горах. Будь-який атлас підтвердив би.

— Нам би спинитися та в когось запитати.

Томджон окинув поглядом дику місцевість навколо. Десь завив кроншнеп, чи, може, бобер — Г'юл не дуже орієнтувався в питаннях дикої природи, принаймні якщо йшлося про об'єкти, вищі за рівень залягання вапняку. Навколо на цілі милі явно не було жодних розумних істот.

— То кого ж ти зібрався запитувати? — саркастично поцікавився він.

— А оту стареньку в кумедному капелюсі, — пояснив Томджон, вказуючи рукою. — Я вже давно за нею стежу. І кожного разу, коли вона боїться, що я її помічу, пригинається за кущами.

Г'юл обернувся і глипнув на зарості ожини, які заворушилися без жодного вітру.

— Доброго здоров'ячка, матінко! — гукнув він.

З заростей виткнулося розлючене обличчя.

— Яка я тобі матінка?! — спитало воно.

Г'юл завагався.

— Це просто привітання, пані... пані...

— Панно, — відрубала Бабуня Доцевіск. — І я просто бідна бабуся, яка збирає туючки хмиз, — виклично додала вона.

Відьма прочистила горло й продовжила:

— Ой-ой-ой. Ви так мене злякали, юначе. Нещасне моє стареньке серце.

В каравані запала мовчанка. Нарешті Томджон сказав:

— Даруйте?

— Що? — спитала Бабуня.

— Що «нешчасне ваше стареньке серце»?

— А що нещасне моє стареньке серце? — перепитала Бабуня, яка не звикла грати стареньких бабусь і відтак мала вкрай незначний досвід виконання цієї ролі. Просто традиція передбачала, що юні спадкоємці тронів, нечесно позбавлені спадку, зазвичай діставали допомогу от від таких загадкових бабусь, які збирали хмиз, — і Бабуня не збиралася відкидати традицію.

— Ну, ви ж самі про нього почали, — сказав Г'юл.

— Та це неважливо. Ой-ой-ой... Напевне, ви шукаєте шлях до Ланкру, — роздратовано промовила Бабуня в прагненні чимшвидше дійти до суті справи.

— О, так, — сказав Томджон. — Уже весь день.

— Ви проїхали потрібний поворот, — повідомила Бабуня. — Поверніться приблизно на дві милі, а там, зразу за сосновим лісочком, рушайте праворуч.

Чудько смикнув Томджона за рукав.

— К-коли на шляху з-зустріч-чаєш з-загадков-ву бабусю, — сказав він, — треба розд-ділити з нею т-трапезу. Чи доп-помогти їй переп-правитися через річк-ку.

— Справді?

— Інакше м-матимеш велику б-бідку.

Томджон обдарував Бабуню гречною усмішкою.

— Чи не були б ви ласкаві розділити нашу трапезу, матін... ма... мадам?

На обличчі Бабуні відбився сумнів.

— А що у вас є?

— Солонина свинина.

Відьма струснула головою.

— Дякую за пропозицію, — ввічливо сказала вона, — але від солоні свинини у мене газу.

З цими словами вона розвернулася і рушила геть крізь кущі.

— Якщо бажаєте, ми переправили б вас через річку, — гукнув їй у спину Томджон.

— Через яку річку? — поцікавився Г'юл. — Ми на торф'яниках, тут на милі навколо не може бути ніяких річок.

— Їх т-треба з-залучати на свій б-бік, — сказав Чудько. — Т-годі вони д-доп-помагають.

— То треба було попрохати її зачекати, поки ми знайдемо яку-небудь річку, — роздратовано кинув Г'юл.

Потрібний поворот вони знайшли без ускладнень. Він вів до лісу, всяного стежками так густо, як плац — слідами чобіт. Це був ліс того штибу, де вам здається, що дерева обертаються вам услід і свердлять потилицю поглядами, а небо має вигляд не просто високого, а збіса

далекого. Попри полуденну спеку, між деревних стовбурів лежав сирий непроникний туман, а сам ліс підступав до дороги так щільно, ніби мав намір цілком ліквідувати її з лиця землі.

Незабаром вони заблукали знову. Перший висновок, який вони з цього зробили, полягав у тому, що загубитись невідомо де — це ще гірше, ніж загубитися на відкритому просторі.

— Та бабуся могла б дати й побільше порад, — пробурчав Г'юл.

— Наприклад, спитати поради в колеги, — сказав Томджон. — Поглянь-но.

Він підвівся на козлах.

— Доброго здоров'ячка, ма... гм, — завагався він.

Маґрат поправила свою шаль.

— Я проста збирачка хмизу, — відрубала вона. На доказ вона продемонструвала суху гіллячку. Кількагодинне очікування в компанії самих лише дерев жодним чином не покращило їй настрою.

Чудько штовхнув ліктем Томджона. Той кивнув і миттю начепив на обличчя якнайчарівнішу усмішку.

— Чи не були б ви ласкаві розділити нашу трапезу, ма... па... панночко? — спитався він. — Хоча, боюся, у нас тут є тільки солоня свинина.

— М'ясо надзвичайно шкодить травній системі, — повідомила Маґрат. — Якби ви могли зазирнути у свою товсту кишку, то вжахнулися б.

— Я — так точно, — промимрив Г'юл.

— Чи знаєте ви, що кожен дорослий чоловічої статі постійно має в кишечнику до п'яти фунтів неперетравленого м'яса? — спитала Маґрат, чиї лекції про здорове

харчування славилися тим, що цілі родини, бувало, переходувалися в льосі аж до їхнього завершення. — Тоді як кедрові горішки та соняшникове насіння...

— А тут часом немає якої-небудь річки, через яку ми могли б вас переправити? — у відчаї спитав Томджон.

— Не верзійте дурниць, — сказала Маґрат. — Я — проста збирачка хмизу, ой-ой-ой, і все, що я вмю — це збирати сухі гілочки та іноді вказувати заблукалим мандрівникам дорогу до Ланкру.

— Ага, — сказав Г'юл. — Я так і думав.

— Зверніть на розвилці ліворуч, а біля великого тріснутого валуна візьміть праворуч. Ви його помітите, — сказала Маґрат.

— Прекрасно, — пробурчав Г'юл. — Що ж, не сміємо вас затримувати. Не сумніваюся, що вам ще треба назбирати купу хмизу і все таке.

Він свиснув на мулів, і ті неквапно рушили далі, тоді як гном не припиняв щось нерозбірливо бурмотіти під ніс.

Коли, годиною пізніше, дорога вибігла на простір, усіяний брилами розміром з будинок кожна, Г'юл акуратно поклав віжки й схрестив руки на грудях.

Томджон із подивом глипнув на нього.

— І що ж це ти таке робиш? — поцікавився він.

— Чекаю, — похмуро відповів гном.

— Вже скоро споночіє.

— Довго чекати не доведеться, — сказав Г'юл.

Врешті-решт Тітуня Оґґ не витримала і з'явилася з-за брили, за якою ховалася.

— Тільки солонина свинина, ясно? — гиркнув гном. — Не подобається — не треба. Отже, де тут дорога на Ланкр?

— Прямо, потім по лівому боці ущелини, далі буде дорога до мосту, ви її не пропустите, — відгартаторила Тітуня.

Г'юл підібрав віжки.

— Ти забула «ой-ой-ой».

— А хай йому. Вибач. Ой-ой-ой.

— І, я так думаю, ти — проста збирачка хмизу, — продовжив Г'юл.

— Точно, хлопче, — життєрадісно підтвердила Тітуня. — Власне, саме от збираюся збирати.

Томджон штовхнув гнома ліктем.

— Ти забув про річку сказати, — прошепотів він.

Г'юл кинув на нього спопеляючий погляд.

— О, так, — пробурмотів він. — І чи не можеш ти почекати, поки ми знайдемо тут якусь річку? — звернувся він до відьми.

— Щоб допомогти переправитися, — обережно уточнив Томджон.

Тітуня Огг обдарувала його яскравою усмішкою.

— Тут є пречудовий міст, — заявила вона. — Але не заперечую, якщо ви мене підкинете. Давайте сюди.

До безмежного роздратування Г'юла, Тітуня підбрала спідниці, вилізла на козли, вмостилася між ним та Томджоном і почала соватися туди-сюди на манер ножа для відкривання устриць, аж доки не зайняла половину місця.

— Ти тут казав про солону свинину, — промовила вона. — Але гірчиці, напевне, немає?

— Ні, — коротко відповів Г'юл.

— Терпіти не можу солоної свинини без приправ, — світським тоном зауважила Тітуня. — Ну що поробиш, давай її сюди.

Чудько без жодного слова передав їй кошик, що містив вечерю всієї трупи. Тітуня підняла кришку і критично вивчила вміст.

— Сир ваш трохи підіпсутий уже, — зауважила вона. — Його потрібно з'їсти якнайшвидше. А що в отому шкряпаному бутлі?

— Пиво, — сказав Томджон лише на частку секунди раніше, ніж Г'юл опанував себе достатньо, щоб заявити:

— Вода.

— Слабеньке, — сказала Тітуня за деякий час.

Вона сгнула в кишеню фартуха по кисет.

— Вогонь є? — вимогливо спитала вона.

Кілька акторів простягли сірники. Тітуня кивнула і знову сховала кисет.

— Добре, — сказала вона. — А закурити в когось є?

За півгодини халабуди акторів уже прогуркотіли Ланкрським мостом, перетнули найвіддаленіші поля і в'їхали в ліс, з якого, власне, здебільшого й складалось королівство.

— Оце і все, що тут є? — поцікавився Томджон.

— Ну, не зовсім, — відповіла Тітуня, яка сподівалася на більший ентузіазм з боку юнака. — Он за тими горами ще багато чого є. Але це — наша рівна частина.

— Оцю-о місцевість ви називаєте рівною?!

— Ну, рівнинною, — уточнила Тітуня. — Але тут хороше повітря. А там, нагорі, є палац, з якого відкриваються прекрасні краєвиди на довколишні землі.

— Тобто ліси.

— Тобі тут сподобається, — підбадьорливо сказала Тітуня.

— Якась ця країна маленька.

Тітуня поміркувала над цим. Вона провела у межах Ланкру практично все своє життя. Її розміри країни цілком пасували.

— Зате це справжня перлина, — сказала вона. — І все під рукою.

— Що все?

— Все, що тут є, — не витримала Тітуня.

Г'юл мовчав. Повітря, що скочувалося з недосяжних вершин Вівцескель хвилями просякненого смолою гірських сосен спрею від нежитю, таки було хорошим. Караван в'їхав у браму того, що тут, у горах, цілком могло називатися містом; як досвідчений космополіт, гном вирішив, що на рівнинах це місце мало б статус напівзабудованого пустиря.

— Он і готель, — із сумнівом мовив Томджон.

Г'юл простежив за його поглядом.

— Так, — сказав він нарешті. — Так, не виключено.

— Коли даватимемо виставу?

— Не знаю. Гадаю, спершу треба повідомити до замку про наше прибуття, — Г'юл почухав підборіддя. — Блазень казав, що тутешній король, чи хто тут у них, хотів би бачити сценарій.

Томджон обводив поглядом місто Ланкр. Місто здавалося цілком миролюбним.

Навряд чи тут мандрівних акторів викидали за міську браму з настанням ночі. Цьому місту й так бракувало щільності населення.

— Це — столиця всього королівства, — повідомила Тітуня Огі. — Тут такі чудові вулиці, одразу помітно, еге ж?

— Вулиці? — перепитав Томджон.

— Ну, вулиця, — виправилася Тітуня. — Всі будинки в хорошому стані, від будь-якого каменем докинути до річки.

— Докинути?

— Ну, можна просто його туди впустити, — визнала Тітуня. — Міські звалища доглянуті, от погляньте, а широкий розмай...

— Мадам, ми приїхали розважити це місто, а не купити його, — сказав Г'юл.

Тітуня Огг скоса зиркнула на Томджона.

— Просто хотіла звернути вашу увагу на його принади, — сказала вона.

— Ваш патріотизм робить вам честь, — сказав Г'юл. — А тепер, будь ласка, полиште цей транспортний засіб. Напевне ж, вам іще треба позбирати хмиз. Ой-ой-ой.

— Красно дякую за ваш перекус, — говорила Тітуня, злазячи на землю.

— За наші обіди, — уточнив Г'юл.

Томджон пхнув його ліктем в бік.

— Міг би й поввічливіше, — прошепотів він. — Мало що...

Він обернувся до Тітуні.

— Дякую вам, ма... гей, та її вже й слід остиг!

— Вони приїхали робити тут вистави, — сказала Тітуня.

На її роздратування, Бабуня Доцевіск продовжила, спокійно сидючи на сонечку, луццити горох.

— Агов? Ти нічого не хочеш сказати? Я тут здобуваю інформацію, все винюхую — а не готую собі горох для супу...

— Для каші.

— О, ну це все міняє, — форкнула Тітуня.

— Яку саме виставу?

— Вони не кажуть. Здається, щось для герцога.

— На біса йому які-небудь вистави?

— Про це вони не кажуть теж.

— Може, це така військова хитрість для проникнення у замок, — з виглядом знавця припустила Бабуня. — Дуже розумно. У возах ти нічого не бачила?

— Та там у них повно коробок, скринь і чого хочеш.

— Не сумнівайся, в цих скринях повно зброї й обладунків.

На обличчі Тітуні відбився сумнів.

— Ці хлопці не здалися мені схожими на вояків. Вони занадто юні й прищуваті.

— Це теж розумно. Гадаю, просто посеред вистави король проголосить себе королем — саме в ту мить, коли буде у всіх на очах. Хороший план.

— Є нюанс, — сказала Тітуня, підбираючи гороховий стручок і вкидаючи його до рота. — Йому не дуже подобається наше королівство.

— Та годі. Воно ж у його крові.

— Я супроводжувала його добрий шмат часу. Не дуже-то в захваті він був від того, що бачив навколо.

Бабуня завагалася.

— Може, ти викликала в ньому підозру, — нарешті припустила вона. — Чи він міг бути надто перенапруженим для балаканини.

Вона поставила таріль з горохом на землю і задумливо поглянула на ліс.

— Хтось із твоїх лишився працювати в замку? — раптом спитала вона.

— Ширл і Дафф допомагають на кухні. Це після того, як кухар остаточно з'їхав з глузду.

— Чудово. Я маю дещо обговорити з Маграт. Гадаю, нам треба буде піти на цю виставу.

— Ідеально, — сказав герцог.

— Дякую, — відповів Г'юл.

— Ти описав той страхотливий інцидент один в один, — сказав герцог. — Можна було би подумати, ти сам там був. Ха-ха.

— Але ж тебе там не було, я сподіваюся? — спитала леді Шельметь, нахилиючись уперед і впиваючись очима в гнома.

— Це просто витвір моєї уяви, — поспішно сказав той.

Герцогиня продовжувала свердлити його поглядом, роздумуючи, що цій уяві дуже пощастило, що її не витягли на замковий двір для дачі детальних пояснень чотирьом розлюченим коням і залізним ланцюгам.

— Все так, — промовив герцог, гортаючи аркуші однією рукою. — Все точно-точно-точно так, як воно й було.

— Як воно й стане, — прогарчала герцогиня.

Герцог перегорнув іще одну сторінку.

— Тут і про тебе є, — сказав він. — Неймовірно. Все слово в слово так, як я збираюся запам'ятати це до скону. О, бачу, у тебе і Смерть фігурує.

— Це завжди популярно, — пояснив Г'юл. — Публіка завжди такого чекає.

— Коли ви зможете показати виставу?

— Поставити, — виправив Г'юл. — Ми вже репетирували. Тож коли вам завгодно, — додав він.

«А тоді нарешті зможемо забратися звідси подалі, — подумав він, — подалі від твоїх очей, схожих на два смажених яйця, і цього гірського масиву жіночої статі в червоному, і цього замку, який притягує вітер, немов магніт залізо. Що я точно знаю — що ця моя п'єса не стане шедевром».

— То скільки, кажеш, ми обіцяли заплатити? — спитала герцогиня.

— Здається, ви говорили про премію в сотню срібних, — сказав Г'юл.

— Воно того варте, — промимрив герцог.

Г'юл поквапився полишити їх до того, як герцогиня почала б торгуватися. Він сам був би радий заплатити, щоб забратися звідси. «Справжня перлина», — подумав він. О боги, і як хтось міг би полюбити таке королівство?

Блазень чекав на тому самому лузі з озером. Він тоскно дивився в небо і роздумував, куди ж у біса поділася Маґрат. Вона ж була сказала, що це їхнє місце; той факт, що наразі тут перебувало також і кілька десятків корів, навряд чи мав якесь значення.

Маґрат з'явилася в зеленій сукні й кепському гуморі.

— Що там за історія з п'єсою? — спитала вона.

Блазень осів на повалену вербу.

— Ти не рада мене бачити? — видушив він.

— Та рада. Авжеж. Так от, щодо п'єси...

— Моєму панові потрібно щось, здатне переконати людей, що він — законний король Ланкру. А в першу чергу, по-моєму, його самого.

— Саме для цього ти їздив до міста?

— Так.

— Як мерзенно!

Блазень не звернув на цей вигук уваги.

— Ти воліла б, щоб гору взяв підхід герцогині? — спитав він. — То цей підхід полягає в тому, щоб повбивати побільше народу. Вона це любить. Почалось би справжнє бойовисько, і за будь-якого результату загинула б купа людей. Авжеж, цей метод може здаватися простішим.

— Та де ж твоя мужність?!

— Хто?

— Ти не готовий шляхетно загинути в ім'я справедливості?

— Мені більше сподобалося б в ім'я неї спокійно пожити. Вам, відьмам, добре — ви робите, що забажаєте; а я в безвиході, — сказав блазень.

Маґрат присіла поруч із ним.

«Дізнайся все про цю п'єсу, — наказала Бабуня. — Підди поговори з отим твоїм другом у дзвониках».

Вона відповіла: «Він надто вірний герцогові. Він може геть нічого мені не розповісти».

І Бабуня сказала: «Час напівкроків минув. Якщо доведеться, спокуси його».

— Добре, а коли ж ту п'єсу покажуть? — спитала вона, підсуваючись ближче.

— Воля твоя, мені, напевне, не можна про це говорити, — сказав блазень. — Герцог сказав мені, так, він сказав, щоб я в жодному разі не повідомляв відьмам, що це станеться завтра ввечері.

— Ти правильно зробив, що не повідомляв, — схвалила Маґрат.

— О восьмій.

— Ясно.

— Але, звеселімося, о пів на восьму ще буде шеррі для запрошених.

— Хто ці запрошені, ти, гадаю, теж не повинен нікому повідомляти, — сказала Маґрат.

— Саме так. Більшість ланкрських достойників. Ти ж розумієш, що я тобі цього не кажу?

— Саме так, — підтвердила Маґрат.

— Але я подумав, що ти маєш право знати, про що саме тобі не можна знати.

— Логічно. В задній стіні замку досі є та хвіртка, що веде до кухонь?

— Та, яку часто лишають без нагляду?

— Вона.

— Ох, у ці дні сторожі взагалі немає майже ніде.

— Як гадаєш, а завтра в районі восьмої вечора там може хтось виявитися?

— Ну, там можу виявитись я.

— Гаразд.

Блазень відштовхнув вологу морду надто зацікавленої ними корови.

— Герцог на вас чекатиме, — додав він.

— Ти ж сказав, ми не повинні бути нічого знати.

— Він сказав, що я не повинен вам нічого повідомляти. Але також сказав: «Проте вони все одно сюди з'являться — щиро на це сподіваюсь». Це воістину дивно. Коли він це говорив, то був у напрочуд доброго гумору. М-м-м... А ми зможемо побачитися після вистави?

— Це все, що він сказав?

— Ну, було ще щось про демонстрацію відьмам їхнього майбутнього. Я не дуже зрозумів. Слухай, нам би справді треба побачитися після вистави. Я привіз тобі...

— Боюся, я митиму голову, — неуважно сказала Маґрат. — А зараз, вибач, справді мушу йти.

— Але ж я привіз тобі оцього под... — розгублено почав блазень уже їй у спину.

Коли вона зникла між дерев, він важко сперся ліктями на коліна і втупився в намисто, що тісно оплело його тремтячі пальці. Він не міг заперечувати, що воно було абсолютно позбавлене смаку, але це був саме той тип прикраси, що вона любила — саме тобі срібло й черепи. І це вже не кажучи про те, у яку суму воно йому обійшлося.

Ще одна корова, напевне, введена в оману рогами на його ковпаку, лизнула його у вухо.

«Таки правда, — подумав блазень, — часом відьми справді роблять людям зле».

Настав завтрашній вечір, і відьми, з помітним небажанням, підійшли манівцями до замку.

— Якщо він хоче, щоб ми сюди прийшли, то я не хочу сюди йти, — сказала Бабуня. — Він має якийсь план. Він хоче використати проти нас головологію.

— Щось назріває, — сказала Маґрат. — Минулої ночі його люди спалили в нашому селі три обійстя. Таке зазвичай відбувається, коли він у добромуморі. Та і його новий сержант, ледь що, спалахує, як той сірник.

— Наша Даффа казала, що бачила вранці, як ті актори тренувалися, — повідомила Тітуня Оґґ, в руках у якої були торба грецьких горіхів та шкіряна фляжка, від якої йшов міцний насичений дух. — Вона казала, що вони всю дорогу галасували й махали ножами, а потім з'ясовували, хто

кого зарізає, а раз у раз хто-небудь починає голосно розмовляти сам до себе.

— Актори, — з невимовним презирством повторила Бабуня. — Ніби на світі мало справжніх історій, щоб щось ще й вигадувати!

— І вони так репетують, — додала Тітуня, — що глядачі не те що одне одного, а й самі себе почути не можуть.

Глибоко в кишені фартуха вона несла ще одну річ — камінь із кладки замку. Покійний король збирався на виставу без квитка.

Бабуня кивнула.

Але ж, подумала вона, шкурка мала би бути варта вичинки. Вона не мала жодного уявлення, що задумав Томджон, але її внутрішнє чуття на сюжетні сплетіння підказувало їй, що хлопець не може не зробити чогось доленосного. Стара відьма уявила, як він зістрибує зі сцени і пронизує герцогові серце — й зрозуміла, що всім власним серцем сподівається саме на такий розвиток сценарію.

— Ну, хто там, славен будь, — стиха пробурмотіла вона, — королю... мабуть.

— Ворушімося, — сказала Тітуня. — Весь шеррі без нас вип'ють.

Похнюплений блазень чекав на них, переховуючись від сторонніх поглядів біля хвіртки до замку. Побачивши Маґрат, він просяяв, але тут-таки побачив її компаньйонку — і начепив маску ввічливого подиву.

— Ніяких ускладнень не буде, еге ж? — спитав він. — Мені дуже не потрібні ускладнення. Будь ласка.

— Уявлення не маю, про що ти, — велично кинула Бабуня, проминаючи його.

— Не скигли, брязкальце, — промовила Тітуня, дружньо штовхаючи блазня ліктем під ребра. — Сподіваюся, ти не зависав тут із нашою дівчинкою цілими ночами?

— Тітуню! — скрикнула шокована Маґрат.

Блазень же скривився в нажахано-улесливій гримасі, за всіх часів притаманній молодим чоловікам, чиє інтимне життя раптом починають вголос обговорювати не обтяжені делікатністю літні жінки.

Старші відьми швидко пройшли у хвіртку. Блазень притримав Маґрат за руку.

— Я знаю місце, з якого виставу буде видно найкраще, — сказав він.

Вона завагалася.

— Все гаразд, — переконливо продовжив він. — Зі мною ти будеш у цілковитій безпеці.

— Та не сумніваюся, — відповіла Маґрат, намагаючись зазирнути йому через плече, аби побачити, куди покрокували її старші приятельки.

— П'єсу ставитимуть просто неба, на головному подвір'ї замку. Якщо ми піднінемося на одну з прибрамних веж, то зможемо все чудово бачити, до того ж там більше нікого не буде. Я прихоплю трохи вина й усе таке.

Оскільки вона усе ще вагалася, блазень додав:

— А ще там є діжка води й дрова для багаття, біля якого гріється сторожа. Якщо тобі раптом треба буде помити голову.

Народу в замку було, як оселедця в діжці. Всі прогулювалися або стояли на місці з одним і тим же ввічливо-тупуватим виразом обличчя, що притаманний людям,

які бачать одне одного з ранку до вечора, а потім раптом зустрічаються за зовсім інших обставин — наприклад, на корпоративі.

Відьми ковзнули між цього натовпу практично непоміченими і повсідалися на одній з лав, що рядами стояли перед нашвидкуруч збудованою посеред замкового подвір'я сценою.

Тітуня ОтГ сунула Бабуні свою торбу з горіхами.

— Будеш? — спитала вона.

Один з ланкрських старійшин протиснувся повз неї і ввічливо спитав, показуючи на вільне місце ліворуч:

— Тут не зайнято?

— Зайнято, — відповіла Тітуня.

Старійшина розгублено подивився на решту лав, які швидко заповнювалися, а тоді — перед собою, на явно пусті місця. Зважившись, він рішуче підібрав мантію.

— Оскільки виставу запустять ось-ось, вашим друзям, гадаю, доведеться пошукати собі інші місця, — сказав він і сів.

За секунду він зблід. Його зуби заклацали. Він схопився за горло і застогнав.

— А я ж казала, — кинула Тітуня услід посадовцю, що ледве не рачки пробирався між лав. — І нащо ото питати, коли не слухаєш відповіді?

Вона нахилилася до начебто пустого місця на лаві.

— Горішки будете?

— Ні, дякую, — відповів король Веренц, здіймаючи примарну руку. — Ви ж знаєте, вони одразу з мене випадуть.

— Шановне панство, ось вам наш сюжет...

— Це що? — прошипіла Бабуня. — Хто цей хлопець у рейтузах?

— Він — Пролог, — пояснила Тітуня. — Його завжди випускають на початку, щоб усі розуміли, про що буде вистава.

— Ні слова не розумію, — буркнула Бабуня. — Наприклад, що таке «сюжет»?

— Тваринка така, — припустила Тітуня.

— Яка краса. «Привіт, шановні, зараз ми напустимо на вас якусь тваринку». Одразу задає хороший настрій, правда ж?

З усіх боків почулося шикання.

— Ці бісові горіхи й не розкусиш, — сказала Тітуня, випльовуючи один на долоню. — Доведеться мені зняти черевика й оцей колоти підбором.

Занурившись у незвичне, а тому дещо дратівливе мовчання, Бабуня намагалася розібрати, що там говорить пролог. Театр турбував її. Він мав власну магію, магію, непритаманну і непідконтрольну їй. Він змінював світ і стверджував, що речі влаштовано зовсім не так, як насправді. Було й дещо ще гірше. Магія театру взагалі не належала магам будь-якого штибу. Нею управляли пересічні люди, які не могли знати правил поведження з магією. Вони змінювали світ просто заради красивих слів.

Герцог і герцогиня сиділи в кріслах просто перед сценою. Коли Бабуня кинула на них погляд, герцог напівобернувся і усміхнувся так, щоб вона це побачила.

Світ подобається мені таким, яким він є, подумала вона. А минуле — таким, яким воно було. Справжнє минуле було значно кращим, ніж те минуле, яке ми маємо тепер.

Тут заgrimів оркестр.

Г'юл визирнув з-за однієї з колон і махнув Чудькові та Піфпафу; ті видибали на світло смолоскипів.

СТАРИЙ (геть німецький). Що сталося із краєм нашим?
СТАРА (геть німецька). Жах зійшов на нас...

Безгучно ворухачи губами, гном кілька секунд поспостерігав за ними з-за лаштунків, та раптом прожогом кинувся до караульного приміщення, де задіяні в п'єсі актори все ще квапливо завершували перевдягання, і видав традиційний вигук люті режисера.

— Бігом! — наказав він. — Солдати короля, на сцену зараз же! Відьми... *Де бісові відьми?*

Перед ним постали троє юних акторів.

— Я загубив бородавку!

— В казан якоїсь гидоти накидали!

— В цій перуці щось повзає!

— Спокійно, спокійно! — заволав Г'юл. — На виставі все буде гаразд!

— Вистава вже розпочалася, Г'юле!

Г'юл схопив з гримувального столика жменю мастики й наліпив акторові на щоку бородавку розміром із апельсин. Злощасну солом'яну перуку з усім її населенням було натягнуто на голову потрібного актора, а вміст казана після вкрай швидкого огляду було визнано цілком нормальною гидотою, через яку не варто перейматись ані миті.

На сцені один із солдатів упустив щит, нахилився його підібрати й упустив спис. Г'юл закотив очі й мовчки проблагав про допомогу всіх божеств, які, можливо, дивилися виставу.

Вистава лише розпочиналася, а все вже йшло не так. На репетиціях проявлялися певні недопрацювання, це правда, але свого часу Г'юл пару разів зазнавав під час вистав справжнього жаху — і, схоже, сьогоднішній випадок загрожував стати найгіршим. Акторів тіпало сильніше,

ніж раків у каструлі на вогні. Краєм вуха він почув незаплановану паузу в діалозі на сцені й кинувся до лаштунків.

— «За смерть жахливу батька відомсти», — просичав він і поквапився назад до відьом.

З його губ злетів страдницький стогін. Гармирдер і гвалт! І оці троє, за сценарієм, мали тероризувати ціле королівство! До їхнього виходу на сцену лишалося близько хвилини.

— Анумо! — вигукнув він, опанувавши себе. — Хто ви? Ви ж — лиховісні потвори, га?

— Так, Г'юле, — невлад промимрили вони.

— Хто. Ви. Такі, — роздільно повторив він.

— Ми — лиховісні потвори, Г'юле.

— Гучніше!

— Ми — Лиховісні Потвори!

Г'юл прокрокував уздовж тремтячої короткої шеренги й раптом різко повернувся на підборах.

— І що ви маєте робити?

Друга Відьма почухала перуку, що намагалася самотужки сповзти з її голови.

— Зурочувати людей? — припустила вона. — В сценарії написано...

— НЕ ЧУЮ!

— Ми маємо зурочувати людей! — хором відрапортували вони, стаючи струнко і дивлячись просто перед собою, аби не зустрічатися поглядами з гномом.

Г'юл промарширував у зворотному напрямку.

— Хто ви такі?

— Ми — потвори, Г'юле!

— Які саме потвори?

— Чорні й нічні! — скричали вони, нарешті входячи в роль.

— Наскільки чорні й нічні?

— Лиховісно нічні й чорні!

— Чи ви замислюєте чорні справи?

— Достоту так!

— І потай?

— Достоту так!

Г'юл випростався на весь свій зріст, скільки того було.

— Хто-ви-такі? — заволав він.

— Ми — лиховісні, нічні й чорні потвори, які потай замислюють чорні справи!

— Так!

Тремтячим пальцем він вказав у напрямку сцени, й цієї миті драматичне натхнення пронизало творчі центри в його голові; понизивши голос, він вимовив:

— А тепер ідіть туди й відсмаліть, як у пеклі. Не заради мене. Не заради триклятого капітана, — він перекопав з куточка у куточок вуст уявний недопалок сигари, поглибше насунув уявний олов'яний шолом і проскреготів: — Але заради капрала Вальковськи та його собачетка*!

Відьми втупилися в нього, не знаючи, що й думати.

Тут хтось гримнув бляшаним листом — і чари миттєво розвіялися.

* Фанатські енциклопедії Дискосвіту та обговорення на форумах переважно одностайні щодо того, що капрал Вальковськи — збірне ім'я, яке відсилає до фільмів про Другу світову війну та типового персонажа з польським прізвищем. Під «собачетком» Пратчетт міг мати на увазі історію Йоркширського тер'єра Смокі, який попри «небойову» зовнішність став відомим військовим собакою, теж у часи Другої світової. — *Прим. ред.*

Г'юл закотив очі. Він виріс у горах, де грози переступали з вершини на вершину на ногах із блискавиць. Він пам'ятав буревії, після яких гори набували нової форми, а зі схилів зникали цілі ліси. Удар в бляшаний лист чомусь був мало схожий на них, як би сильно по цьому листу не гатили.

«Тільки раз, — подумав він, — один тільки раз. Нехай у цей єдиний раз усе піде як слід».

Він розплющив очі і втупився у відьом.

— Чого поставали? — скрикнув він. — Вперед, і прокляніть усіх як слід, нехай їм грець!

Вони рвонули на сцену. Гном провів їх поглядом, і тут Томджон постукав його по маківці.

— Г'юле, корона загубилася.

— М-м-м? — перепитав гном, чия уява саме щосили заходила над пошуками способів створити громо-блискавкову машину.

— Корона загубилася, Г'юле. А я ж маю бути на сцені в короні.

— Та ну, має бути на місці. Ота велика, з червоними скельцями, дуже солідна — ми нею користалися в отому місті з великим майданом...

— І там її, я думаю, й забули.

Бляшаний «грім» кволо пролунав іще раз, але навіть попри це та частина Г'юла, що пропускала через себе все, що відбувалося на сцені, відчула, як слабшає і спотикається голос актора. Гном рвонув до лаштунків.

— «О, скільки задушив я немовлят», — просичав він і бігом повернувся назад.

— То знайди іншу, — невпевнено промовив він. — У скрині з реквізитом. Ти все-таки Лихий Король, тобі без

корони ніяк. Давай, роби щось, хлопче. У тебе лише кілька хвилин. Імпровізуй!

Томджон рушив назад до скринь із реквізитом. Він виріс серед корон, великих золотих корон із дерева та гіпсу, усипаних скляним кришивом. Він вчився ходити з символами Влади на голові. Але більшість із них лишилися в «Дискумі». Розкопуючи накопичені роками геологічні нашарування реквізиту, він видобував зі скринь кинджали з фальшивими лезами, черепи, вази — й нарешті на самому дні його пальці намацали тонкий предмет у формі корони. Раніше ніхто не використовував це для вистав, бо ця корона мала такий несолідний вигляд...

На цьому місці дуже хочеться сказати, що корона здригнулася від його доторку, ніби жива. Не виключено, так воно й було.

Бабуня була непорушна, як статуя, — і майже така ж холодна. На неї сходило усвідомлення страшної правди.

— Це ми, — промовила вона. — Навколо отого ідіотського казана. Це все про нас, Гіто.

Тітуня Отт не донесла черговий горіх до своїх беззубих ясен. Вона вслухалась у текст.

— Я ніколи нікого ніде не топила! — обурилася вона. — Там щойно сказали, що топлять людей. Я такого не робила!

На майданчику сторожової вежі Маґрат штовхнула блазня ліктем.

— Зелені рум'яна, — промовила вона, роздивляючись Третю Відьму. — У мене ж зовсім не такий вигляд, правда ж?

— Зовсім ні! — запевнив блазень.

— А це волосся!

Блазень вистромився між зубців парапету, ніби голод-на горгуля.

— По-моєму, це просто солома, — сказав він. — І ще й не дуже чиста.

Він вагався, увіп'явшись пальцями в укритий мохом камінь. Перед від'їздом з Анк-Морпорка він поцікавився у Г'юла, з якими словами варто звертатися до юних панн, і зубрив ці слова всю дорогу додому. Зараз чи ніколи.

— Цікаво, чи можна було б порівнять тебе до літньої пори*. Наприклад, дванадцять червня було непоганим, і... Ой, а ти вже пішла...

Король Веренц схопився за бильця крісла: його пальці пройшли крізь бильця наскрізь. На сцену бундючно ви-йшов Томджон.

— Це він, еге ж? Мій син?

Нерозлущений горіх випав із пальців Тітуні Отґ і поко-тився підлогою. Вона кивнула.

Веренц втупився в неї змарнілими примарними очима.

— Але що він робить? І що таке він каже?

Тітуня похитала головою. Король, розкривши рота, слу-хав, як Томджон, по-краб'ячому пересуваючись по сцені, розпочав свій головний монолог.

* Відсилання до 113 сонету Шекспіра «Рівнять тебе до літньої пори?» (цитуюємо в перекладі Дмитра Паламарчука). — *Прим. пер.*

— Здається, він грає вас, — ледь чутно промовила Тітуня.

— Але в мене була зовсім не така хода! А чому в нього на спині цей горб? І що з його ногою?

Король послухав ще трохи й із жахом у голосі продовжив:

— А от цього я вже точно не робив! І оцього теж. Чого він говорить, що я це робив?!

Він благально подивився у вічі Тітуні Огг. У відповідь та тільки знизала плечима.

Король підняв руку, зняв свою ефемерну корону й почав уважно її роздивлятися.

— І це ж на ньому моя власна корона! Дивіться, це вона! І він ще каже, що я... — король на хвилину замовк, аби прослухати останні строфи, і завершив: — Ну добре. Це я ще, може, й робив. Було таке, спалив кілька хат. Але ж усі це роблять. І це іде на користь будівельній галузі.

Він повернув привид корони на голову.

— Чого він говорить усе це про мене? — жалісно спитався він.

— Мистецтво гри, — пояснила Тітуня. — Воно ж, як його, держить дзеркало перед природою.

Бабуня повільно поверталася туди-сюди у кріслі, роздивляючись публіку. Усі споглядали виставу із захватом на обличчях. У непорушному повітрі слова затоплювали їх, як повінь. Вони були реальними — можливо, реальнішими за правду. Вони були історією. Ця історія могла бути брехнею, але це не мало жодного значення.

Бабуня ніколи не витрачала часу на зайві слова — вони ж були такими безтілесними! Але тепер вона шкодувала про це. Авжеж, слова були безтілесними, вони були

плинними, ніби вода — але і нестримними, ніби вода. І за раз вони ринули на публіку, розмиваючи дамби істини та зносячи з хвилями факти про минуле.

Ось показують нас, думала відьма. Всі тут знають, які ми насправді, але запам'ятають нас такими, якими нас показують на сцені — трійко старезних язикатих хвесьок у гостроверхих капелюхах. Те, що ми робили насправді, те, якими ми були насправді — нічого цього більше не існуватиме.

Вона кинула погляд на короля-привида. Що сказати: він був не гіршим за будь-якого іншого правителя. О, так, він раз у раз палив старі хати, і то з таким виглядом, ніби це випадковість — але робив це лише тоді, коли всерйоз через що-небудь лютував. І будь-якої миті був здатен зав'язати. Він завдавав цьому світові ран, але тільки таких, які можна загоїти.

Той, хто написав цей «Театр», таки знався на магічних прийомах, подумала Бабуня. Навіть я вірю тому, що бачу і чую — а я ж бо знаю, що все це неправда.

Таке воно, Мистецтво Гри, що держить Дзеркало перед природою. І ось чому в цьому дзеркалі все відображається навпаки.

Ми пропали. Адже для того, щоби боротися з цим, ми повинні стати саме такими, якими насправді не є.

Тітуня ОгГ щосили штовхнула її ліктем.

— Ти це чуєш? — скрикнула вона. — Там кажуть, що ми кидаємо діток у казан! Це наклеп! Я не дозволю їм ляпати, що ми кидаємо діток у казан!

Вона спробувала встати, але Бабуня схопила її за шаль.

— Нічого не роби! — просичала Бабуня. — Бо буде тільки гірше.

— Вони сказали «У канаві породіль»! Це, певне, про Міллі Гіпвуд, яка побоялася розповісти про все матері, а сказала їй, що пішла збирати хмиз. Я цілу ніч над нею просиділа, — бурмотіла Тітуня. — Але гарненька дівчинка в неї народилася. От же ж наклеп! До речі, це був єдиний випадок — чому ж вони говорять «породіль»?

— Слова, — відповіла Бабуня, більше власним думкам, аніж подрузі. — Усе, що залишається — лише слова.

— О, а тепер там якийсь тип із горном. Чого він там?.. А, кінець дії першої, — продовжувала Тітуня.

Слова залишаються у пам'яті, думала тим часом Бабуня. Ці люди зуміли наповнити слова силою. І ці слова вийшли збіса гарними, як для звичайних слів.

Знову пролунав грім, який завершився брязкотом, що його міг би видати, наприклад, бляшаний лист, який виврався з чиїхось рук і вдарився об стіну.

На світ навколо сцени величезною подушкою навалилася спека, витискаючи з повітря саме життя. Бабуня побачила, як до вуха герцога нахилився один зі слуг. Ні, герцог не спинить виставу. В жодному разі. Він хоче, щоб усе тривало за прописаним сценарієм.

Здається, герцог відчув її пекучий погляд потилицею. Він обернувся, знайшов її поглядом і дивно й коротко всміхнувся. Потім штовхнув ліктем свою дружину. Вони обоє засміялися.

Бабуні Дощевіск нерідко доводилося гніватися, і вона вважала здатність до гніву однією зі своїх сильних рис. Щира, непідробна злість — одне з найпотужніших творчих начал цього світу. Але її треба вміти контролювати. Це не означає, що слід почекати, поки злість не розсіється, і тільки тоді щось робити. Це означає, що злість

треба акуратно накопичити, дати їй затопити рівнини свідомості, а тоді, за мить до зникнення останніх острівців, відкрутити краник внизу — і дати струменю, тиск у якому робить воду подібною до сталі, зрушити турбіни помсти.

Відьма відчувала землю під собою — попри кілька футів кам'яної кладки, плитку, підшови черевиків та дві пари шкарпеток. Земля чекала.

Вона почула вигук безтілесного короля:

— І це — моя плоть і кров? Чому він так чинить зі мною? Я хочу вийти до нього сам на сам!

Вона обережно торкнулася руки Тітуні Отґ.

— Ходімо, Гіто, — сказала вона.

Герцог Шельметь, чие обличчя сяяло із відблисками божевілля, відкинувся на троні; навколишній світ наразі видавався йому влаштованим цілком путяще. Справи йшли навіть краще, ніж він смів сподіватися. Він почувався так, ніби там, де він пройшов, минуле тануло, як лід по весняній відлизі.

Раптова думка змусила його знову підкликати слугу.

— Знайди капітана сторожі, — наказав він, — і передай наказ розшукати та заарештувати відьом.

Герцогиня форкнула.

— Нетямущий чоловіче, ти забувся, що сталось минулого разу?

— Тоді дві з них лишалися на свободі, — відповів герцог. — А тепер... усіх трьох. Громадська думка зараз на нашому боці. Це має значення, бо відьми все-таки залежать від громадської думки.

Герцогиня продемонструвала своє ставлення до громадської думки, з хрустом стиснувши кулаки.

— Погодься, моя радосте, експеримент іде чудово.

— Наразі так.

— От і добренько. А ти не стій тут без діла. Знайди капітана до кінця вистави. Ті відьми мають якнайшвидше опинитися за ґратами.

Дивлячись у дзеркало, Смерть поправив картонний череп, розгладив свій саван, відійшов на крок і прискіпливо вичив загальну картину.

Це мала бути його перша роль зі словами, і він прагнув зіграти її якнайкраще.

— Схиліться ж і замовкніть, швидкосмертні, — сказав він. — Бо я є Смерть, не стримати мене... мене... Г'юле, чим не стримати мене?

— О божечки, Семерте. «Не стримають мене ні сто замків, ні тисяча засувів». В голові не вкладається, чого тобі так важко... Куди потягли, ідіоти! — Г'юл кинувся крізь залаштунковий розгардіяш навздогін двом робітникам сцени, що переносили декорації.

— Значить, так, — сказав Смерть у простір і повернувся до дзеркала. — Не стримати мене... ні гм-гм-гм, ні тища там чогось, — невпевнено промовив він і змахнув у повітрі косою.

Від коси відвалилося лезо.

— Ну як, страшно? — поцікавився він, намагаючись прилаштувати лезо на місце.

Томджон, який потроху сьорбав чай, сидячи на власному горбі, підбадьорливо кивнув.

— Аякже, старий, — сказав він. — Порівняно з тобою навіть справжня смерть не така вже й страшна. От тільки добре б додати трохи порожнечі.

— Тобто?

Томджон поставив кухоль. На його обличчя ніби лягла тінь; очі провалилися, зуби вищипалися, шкіра зблідла і натяглася.

— Я ПРИЙШОВ ПО ТЕБЕ, НІКУДИШНІЙ АКТОРЕ, — промовив він речитативом, у якому кожен наголос падав на місце, ніби кришка домовини.

Потому риси його обличчя знову повернулися до норми.

— Десь так, — завершив він.

Семерт, що з переляку притиснувся був до стіни, прийшов до тями і нервово засміявся.

— О боги, і як ти це робиш, — сказав він. — Слово честі, я так ніколи не зможу.

— Нічого особливого, повір. Тепер біжи на сцену, Г'юл і так не в найкращому гуморі.

Семерт кинув на нього сповнений вдячності погляд і помчав допомагати з декораціями.

Томджон лишився, іноді відпиваючи чай із виглядом людини, що чимось стурбована. Він майже не чув шуму, що завжди панує за лаштунками під час вистави. Він був і справді стурбований.

Як свого часу висловився Г'юл, у п'єсі все було чудово, крім самої п'єси. А Томджонові постійно видавалося, що п'єса вперто намагається змінитися. У голові він чув зовсім інші слова — от тільки надто тихі, щоб їх до пуття розібрати. Це було страшенно схоже на підслуховування чужої розмови. Щоб заглушити це дзижчання у власній голові, йому доводилося кричати все гучніше.

І це було неправильно. Якщо вже п'єсу написано, то її... написано, що ще тут скажеш. Вона не може ожити й почати сама себе перекручувати.

Не дивно, що всіх і кожного доводилося підштовхувати та виправляти. П'єса викручувалася в їхніх руках у спробах змінити себе. Бачать боги, він з радістю забрався б і з цього напівпримарного замку, і від цього божевільного герцога... Він роззирнувся, вирішив, що до другої дії є ще певний час, і рушив навмання у пошуках свіжішого повітря.

Штовхнувши якісь двері, він вийшов кудись на мури. Двері щільно зачинив за собою, і звуки сцени щезли, змінившись оксамитовою тишею. Попелясте надвечір'я переходувалося за фіранками хмар, але безпосередньо над землею повітря було тихим, як ставок при млині, й гарячим, як у топці. В лісі при підніжжі замку завереццала якась вечірня птаха.

Томджон підійшов до внутрішнього боку майданчика і зазирнув в ущелину з вертикальними стінами. В її глибочині, огорнута незмінним туманом, нуртувала річка Ланкр.

Він розвернувся, зробив пару кроків, і раптом його охопив такий лютий мороз, що він задихнувся.

Його одяг шарпав неймовірно холодний вістряган. А у вухах лунало дивне шамкотіння, ніби хтось намагався щось йому сказати, але занадто поспішав. На мить його прикувало до місця; нарешті, опанувавши дихання, Томджон чимдуж рвонув до дверей.

— Але ж ми не відьми!

— Тоді чого у вас вигляд, як у відьом? Хлопці, зв'яжіть-но їм руки.

— Так, вигляд — але зрозумійте, що ми несправжні відьми!

Капітан герцогської гвардії переводив погляд з обличчя на обличчя. Погляд ковзав по гостроверхих капелюхах, розпатланому волоссю, від якого йшов запах прілої соломи, щедро накладеній косметиці зеленавих відтінків і цілому сузір'ю бородавок.

Людина, здатна виявляти ініціативу, недовго протрималася б у капітанах гвардії герцога Шельметя. Йому наказали взяти трьох відьом — і рахунок, здається, збігався.

До театру капітан волів не ходити. Ще на зорі підліткового віку він був настільки перелякався ляльок, які самі собою рухалися й розмовляли, а потім сховалися за завісою, що відтоді щосили уникав будь-яких масових розважальних заходів, підозрюючи, що такі справи можуть вилитися щонайменше в напад крокодилів. Перед нинішнім викликом він проводив час за такою безтурботною розвагою, як розпиття алкоголю у вартівні.

— Я ж наказав зв'язати їм руки! — різко кинув він.

— А кляпи вставляти?

— Та *послухайте ж*, ми тут з театром...

— Так, — здригнувшись, сказав капітан. — Вставляйте.

— Заради...

Капітан нахилився і втупився в три пари переляканих очей. Його тіпало.

— Все, — повідомив він. — Кінець вашим злим чаркам, чи як воно там.

Він раптом зауважив, що солдати теж дивляться на нього досить дивно. Капітан кашлянув і спробував опанувати себе.

— Отже, мої театральні відьмочки, — сказав він. — Ваше шоу скінчилося. Аплодисменти.

Він кивнув солдатам.

— Вдягти на них кайдани.

Справжні відьми тим часом розгублено вдивлялися в напівтемряву, що панувала за сценою, де вони наразі й опинилися.

Бабуня Дощевіск, ніби в пошуках підказки, раз у раз зазирає в сценарій, який підбрала дорогою.

— «Гармирдер і гвалт», — із сумнівом прочитала вона вголос.

— Це означає сукупність одночасних жахливих подій, — пояснила Маґрат. — Без цього жодна п'єса не обходиться.

— Шо-шо і гвалт? — перепитала Тітуня Оґґ.

— Гармирдер, — терпляче пояснила Маґрат.

— А, — дещо збадьорилася Тітуня. — Ну добре, що не згвалтування.

— Заткни вже пельку, Гіто, — сказала Бабуня. — Можна подумати, тебе це злякало б. А цей гармирдер — то, може, такі ліки для горла. Якщо довго зчиняти гвалт, горло може заболіти.

— Ми не можемо цього дозволити, — швидко заговорила Маґрат. — Якщо ми все це спустимо їм з рук, усіх відьом довіку вважатимуть старими дурепами в зеленому гримі.

— Дурепами, які втручаються у справи королів, — додала Тітуня. — Чого ми, як загальновідомо, ніколи в житті не робили.

— Я не проти втручання, — заявила Бабуня Дощевіск, спершись підборіддям на кулак. — Я проти втручання з *лихою метою*.

— А їхнє негуманне поводження з тваринами? — пробурмотіла Маграт. — Оце-о, про «око пса та жаби вухо». Насправді ж *ніхто* нічим таким не користується.

Бабуня Дощевіск та Тітуня Огґ старанно відвели погляди одна від одної.

— У канаві! — гірко промовила Тітуня.

— Словом, відьми зовсім не такі, — сказала Маграт. — Ми живемо в гармонії з великими циклами Природи, ніколи нікому не шкодимо, і просто мерзенно казати про нас протилежне. Нам слід би залити їм у роти розплавлений свинець.

Дві старші відьми поглянули на неї з сумішшю подиву та дециці поваги.

На її щоках проступив рум'янець (аж ніяк не зелений), і вона втупилася в підлогу.

— Тітонька Пташко колись розробила такий рецепт, — зізналася Маграт. — Там усе досить просто. Спочатку треба роздобути свинець, а тоді...

— Боюся, це не зовсім те, що треба, — уважно добираючи слова, сказала Бабуня після хвилинної паузи, протягом якої в ній, схоже, боролися якісь протилежні почуття. — Вони можуть не встигнути втямити, в чому справа.

— Мучитися в пошуках відповіді їм доведеться недовго, — мрійливо проговорила Тітуня.

— Ні, це не варіант, — сказала Бабуня вже трохи впевненіше. — Ми ж тоді не дізнаємося, чим закінчиться вистава.

— Чого б нам просто не поміняти слова? — спитала Маґрат. — Нехай вони вийдуть на сцену, і тут ми накладемо закляття, щоб вони забули свої слова і заговорили такими словами, які нам потрібні.

— А ти вже експерт із театру? — саркастично поцікавилась Бабуня. — Слова-то мають відповідати сюжету і грі, інакше публіка здогадається, що щось не так.

— Та нема тут нічого складного, — відмахнулася Тітуня Оґґ. — Я ж уважно слухала. Виходиш і давай: та-та, та-та, та-та-та-та.

Бабуня трохи поміркувала над цим.

— Підозрюю, все це не так уже й просто, — сказала вона. — Деякі з тих виступів були дуже сильними. Я майже ні слова не розуміла.

— Та ну, нехитре діло, — наполягала Тітуня. — Все од-но половина з них постійно забуває, що треба казати. Впо-раємось.

— То ми маємо вкласти їм в голови інші слова? — уточ-нила Маґрат.

Тітуня Оґґ кивнула.

— Не скажу, як буде щодо *нових* слів, — визнала вона. — Але ми можемо змусити їх забути ті слова, що в них є.

Обидві подивились на Бабуню Доцевіск. Та знизала плечима.

— Припускаю, спробувати можна, — неохоче сказала вона.

— Всі відьми, і живі, і ненароджені, будуть нам вдяч-ні, — палко промовила Маґрат.

— Яке щастя, — промимрила стара відьма.

— Ось ви де! В хованки схотілося погратися, чи що? Ми скрізь вас шукаємо!

Відьми обернулися. Перед ними стояв розлючений гном, намагаючись знизу вгору пропекти їх зверхнім поглядом.

— Нас? — перепитала Маґрат. — Але ми не...

— Вас, вас, і ніякого «не», ми ж усе вирішили минулого тижня. Дія друга, авансцена, навколо казана. Говорити в цьому епізоді нічого не мусите. Ви просто зображаєте окультний процес. Будьте лиховісними, наскільки це можливо, от і все. Ну ж бо, хлопці, ворухіться. Ви молодці, поки що грали чудово.

Г'юл ляснув Маґрат по сідниці.

— Гарне оформлення, Вільфе! — підбадьорливо вигукнув він. — Але, заради всього святого, додай ще трохи вати на грудях, там форми ще трохи не ті. А от твої бородавки, Біллеме, на висоті, — він відступив на крок. — Мушу визнати, ви маєте вигляд наймерзенніших відьом, яких будь-коли бачили будь-чийі очі. Молодці, хоча з перуками кепсько. Ну та вперед. Завісу підіймають за хвилину. Ні пуху ні пера.

Він ще раз лунко ляснув Маґрат по задку, ледь не відбивши собі руку, і помчав далі — кричати на інших акторів.

Відьми мовчали: жодна з них не наважувалася заговорити першою. По хвилі Маґрат і Тітуня Отґ усвідомили, що інстинктивно звернули свої запитальні погляди до Бабуні.

Бабуня засопіла. Бабуня підняла очі до стелі. Бабуня роззирнулася навколо. Вона обернулася до залитої світлом сцени, ляснула в долоні, збудивши луну між замкових стін, і, поклавши руки на плечі своїм приятелькам, зблизила свою голову з їхніми.

— Це — нагода, — зловісно сказала вона. — Нумо влаштуймо їм виставу.

Тітуня, примружившись, дивилася Г'юлові вслід.

— Скоро від тебе самого пір'я полетить*, — процїдила вона.

За лаштунками Г'юл дав сигнал підняти завісу й дати грім.

Грому не було.

«А побий його грім, — прошипів гном так, що його почула половина глядачів. — Ну, де?!»

З-поза найближчої колони почулося:

— Г'юле, я випадково наступив на грім, і він погнувся. Тепер він тільки дзеленчить...

Гном глибоко вдихнув і порахував до десяти. Усі кругом заммерли, ніби вражені правцем — а шкода, майнуло йому в голові, що не блискавкою.

Нарешті він здійняв угору стиснуті кулаки і заволав:

— Мені потрібна була гроза! Просто гроза! Навіть не якась велика буря! Лише гроза! Тепер послушайте УВАЖНО: з мене ДОСИТЬ! Щоб зараз же був мені ГРІМ!!!

Спалах блискавки перетворив різнобарвні відтінки на замковому подвір'ї на лише два кольори — сліпучо-білий та вугільно-чорний. А за спалахом, саме доречно, розкотився грім.

Цей грім був найгучнішим звуком, що його Г'юл чув за все своє життя. Здавалося, він народжувався всередині черепа, а далі проламував вихід назовні.

* Див. прим. прим на с. 364. — *Прим. пер.*

Грім лунав і лунав, і його удари струшували замок до останнього камінчика. Порох сипався зі стель і стін. Башточка на одній зі стін нахилилася з балетною плавністю, переламалася і, граційно обертаючись, зникла в розлучених водах на дні ущелини.

Коли грім ущух, раптова тиша видалася гучнішою за сотню дзвонів.

Г'юл подивився на небо. Над замком, стираючи зірки, повзли густі чорні хмари.

Буря повернулася.

Вона опановувала своє ремесло століттями. Довгі роки тренувалася вона в далеких самотніх долинах, незліченні години практикувалася перед дзеркалами льодовиків, вивчала прийоми видатних ураганів минулого — і відточила майстерність до досконалості. А зараз, перед аудиторією, яка вочевидь була здатна цінувати справжнє мистецтво, вона збиралася показати виставу «Буря» в усій красі.*

Г'юл усміхнувся. Можливо, боги *все-таки* його почули. Шкода, що він не попрохав у них хорошу машину для створення вітру.

Він несамовито замахав Томджонові.

— Давай, давай!

Юнак кивнув і розпочав центральний монолог.

— Ось і скінчилось панування наше...

За його спиною на сцені стояв казан, навколо якого скоцюрбилися відьми.

* Однойменну шекспірівську трагікомедію, вперше поставлену 1611 р., без захвату сприйняли сучасники, і тільки з середини XIX ст. вона поступово завоювала славу одного з найвидатніших творів класика. — Прим. пер.

— Він зі звичайної бляхи, — просиччала Тітуня. — І в ньому повно якоїсь гидоти!

— А вогонь — з кольорового паперу, — прошепотіла Маґрат. — Здалеку він мав такий справжній вигляд, а насправді це просто папір! От гляньте, його можна простроми...

— Та яка різниця, — урвала Бабуня. — Вдайте, що ви заклопотані, і чекайте моєї команди.

Лихий Король та Добрий Герцог уже почали суперечку, що неминуче мала вилитися в захопливу Сцену Двобою — та раптом зауважили, що за їхніми спинами на сцені щось діється, а з боку глядачів долинають смішки. Після геть уже неприпустимого вибуху сміху Томджон наважився кинути погляд через плече.

Одна відьма рвала на клаптики їхній вогонь. Друга намагалася почистити казан. Третя сиділа, склавши руки на грудях, і дивилася просто на нього.

— Сама земля волає під ярмом... — почав Чудько свою репліку, помітив вираз Томджонового обличчя, простежив за його поглядом і втратив дар мови.

— «...і закликає нас до праведної помсти», — підказав Томджон.

— В-в-в... — пролепетав Чудько, намагаючись непомітно показати на відьом кинджалом.

— Якби я помирала, і в мене був такий брудний казан, то мені й померти було б соромно, — прошепотіла Тітуня Отг досить гучно, щоб її слова розібрали в останніх рядах. — Його дві доби з піском треба драїти!

— «І закликає нас до праведної помсти», — просиччав Томджон.

Краєм ока він бачив Г'юла, завмерлого в безсилій люті за лаштунками.

— Як вони роблять, щоб цей їхній «вогонь» тріпотів? — уголос замислилася Маґрат.

— Ану обидві цить, — наказала Бабуня. — Людям заважаєте.

Вона ввічливо підняла капелюха і кивнула Чудькові.

— Продовжуйте, юначе. Не звертайте уваги.

— Щ-щ-що? — видушив Чудько.

— Сама земля волає під ярмом і закликає вас до праведної помсти? — у відчаї промовив Томджон. — А може, вас ще й кличуть небеса?

Тут, знову дуже доречно, блискавка знесла наверх ще однієї башточки.

Герцог скорчився на кріслі. На його обличчі застигла маска жаху. Він витягнув перед собою те, що могло б називатися пальцем.

— Це ж вони, — видихнув він. — Це вони. Що вони роблять у моїй виставі? Хто пустив їх у мою виставу?

Герцогиня, менш схильна до риторичних запитань, зробила жест найближчому охоронцеві.

На сцені Томджон сховався потім, граючи одразу за всіх. Чудько був майже непритомний. Гамрідж, який у перуці з куделі грав Добру Герцогиню, теж позабував усі слова.

— То ти лихим мене назвала королем? Хай пошепки, та я почув достатньо, — прокаркав Томджон. — І ти *покликала сторожу*, хай без слів, а знаком потайним і непомітним.

На сцену боком видибав охоронець герцогині, шкутильгаючи після добрячого стусана, щойно отриманого від Г'юла. Він втупився в Бабуню Дощевіск.

— Г'юл питає, що, чорт забирай, відбувається? — прошепотів він.

— Що-що? — спитав Томджон. — Чи це почулося мені, що ти сказав: «Я тут, ласкава пані»?

— Він сказав прибрати звідси цих трьох!

Томджон вийшов на авансцену.

— Дурного не патякай, чоловіче, — поглянь, як спиритно ухиляюсь я від твого черепахового списа. Я сказав, поглянь, як спиритно ухиляюсь я від твого черепахового списа! Від твого списа, чоловіче! Заради богів, він же в тебе у руці!

Охоронець усміхнувся вимученою скляною усмішкою.

Томджон завагався. Троє інших акторів на сцені не могли відірвати поглядів від відьом. У найближчі хвилини на Томджона з невідворотністю податкової декларації чекав поєдинок на мечач, в ході якого йому, схоже, довелося б відбивати власні ж відчайдушні удари і врешті-решт самому себе зарубати.

Він повернувся до відьом і розтулив уста...

І вперше в житті його феноменальна пам'ять зрадила йому. Він не міг згадати ані слова зі сценарію.

Бабуня Доццевіск підвелася й підійшла до самісінької рампи. Публіка затамувала подих. Стара відьма здійняла руку.

— Хай згинуть морок, наклеп і брехня, хай правда... — вона на мить задумалася, — та-та-та-та цього дня.

Томджон відчув мороз по шкірі. Водночас його колеги почали оживати.

З глибин їхніх спустошених мізків ринула повінь нових слів, слів, напоєних кров'ю та помстою, слів, що відлунували між замкових стін, слів, закутих у камінь, слів, які здатні були пролунати самі собою, слів, які вчепилися в їхні уста так міцно, що спроба їх не вимовити загрожувала переламом щелепи.

— А ти ще й досі перед ним в страху? — скричав Гамрідж. — Коли він одурманений питвом? Скоріш хапай його кинджала, любий, — на відстані клинка від тебе трон!

— Не смію я, — вимовив Чудько,

— Та ж тут нема нікого! — Гамрідж простягнув руку в напрямку глядачів. Ні до, ні після цього такої чудової гри він не демонстрував. — Навколо тільки ніч. Вона сліпа. Кинджал сьогодні — завтра королівство! То вдар щосили! Чудькова рука затремтіла.

— Так, люба, — промовив він. — Що бачу я? Передо мною кинджал?

— Звичайно, бовдуре, таки кинджал! Вперед, зроби це. Слабкість — непростенна. Ми скажемо, що він упав зі сходів.

— Це буде підозріло!

— В нас мало підземель? А в них — знарядь тортур? Маєтність, любий — запорука правоти, і особливо — коли маєш ти кинджала.

Чудько відсмикнув руку.

— Не можу! Він до мене добрим був!

— А ти для нього можеш стати смертю...

Семерт чув усе це як віддалене бубоніння голосів. Він поправив маску, ще раз перевірів у дзеркалі свою смертеподібність і втупився в текст сценарію, малорозбірливий у напівморозі спустілого приміщення за сценою.

— Схиліться ж і замовкніть, швидкосмертні, — сказав він. — Бо я є Смерть, не стримати мене... мене...

— НЕ СТРИМАЮТЬ.

— А, точно, дякую, — неуважно сказав юнак. — Не стримають мене ні сто замків, ні скількись там засувів...

— ТИСЯЧА.

— ...ні *тисяча* засувів, коли я йду по... по...

— КОЛИ Я ЙДУ ПО ДУШУ КОРОЛЯ.

Семерт похнюпився.

— Куди мені до тебе, — промимрив він. — У тебе й усі інтонації правильні, і слів ти ніколи не забуваєш, — він обернувся. — Нещасних три рядки, а Г'юл за них... із мене... душу... вийме...

Від переляку він не міг поворухнути язиком. Його очі перетворилися на два наповнених жахом блюдця. Смерть клацнув пальцями перед обличчям юнака.

— ЗАБУДЬ, — наказав він, розвернувся і безгучно рушив у напрямку сцени.

Його безокий череп оглядав ряди плечиків з костюмами та купи воскових крихт під гримувальними столиками. Порожні ніздрі вбирали суміш запахів нафталіну, гриму та поту.

В усьому цьому таки справді є щось майже божественне, подумав він. Люди примудрилися збудувати маленький світ всередині великого, і перший відображає другий майже так само, як крапля води відображає навколишній ландшафт. І все ж, і все ж...

У цьому маленькому світі люди зібрали все те, чого теоретично мали б уникати — ненависть, страх, тиранію й тому подібне. Смерть був заінтригований: люди намагаються вийти за межі самих себе, але створене ними мистецтво лише ще сильніше заганняє їх *углиб*. Так, Смерть був надзвичайно заінтригований.

Наразі він був тут з цілком чіткою метою: мав забрати одну конкретну душу. Відволікатись часу не було. Але врешті-решт що таке час?

Мимоволі його ноги відбили по кам'яних плитах чечітку.

Сам-один, Смерть пританцьовував у напівморозі.

— НАСТУПНОГО ВЕЧОРА В ТВОЇЙ ГРИМЕРЦІ ПОВІСЯТЬ ЗІРКУ...*

По хвилі він отямився, поправив лезо на косі й став мовчки чекати на свій вихід.

З цим він ще ніколи не запізнювався.

Зараз він вийде і всіх покладе.

— А ти для нього можеш стати смертю. Ну ж бо!

Смерть з'явився з-за лаштунків і, стукаючи кістяними ступнями, пройшов по сцені.

— СХИЛІТЬСЯ Ж І ЗАМОВКНІТЬ, ШВИДКОСМЕРТНІ, — сказав він. — БО Я Є СМЕРТЬ, НЕ СТРИМАЮТЬ МЕНЕ... МЕНЕ... НЕ СТРИМАЮТЬ...

Він затнувся. Затнувся вперше за весь час існування Всесвіту.

Хоча Смерть Дискосвіту звик мати справу одночасно з мільйонами істот, кожна окрема смерть була інтимною й дуже приватною справою.

Зазвичай Смерть бачать тільки ті, хто призвичаєний до магії, та ті, по кого він приходить. Причина цього в тому, що людський мозок досить розумний, аби викреслювати видовища, з якими він не в змозі впоратися. Але наразі кількості осіб *чекали* побачити на сцені Смерть — і от вони його побачили.

* Цитата з пісні «Немає бізнесу, кращого за шоу-бізнес» із однойменного американського кінофільму 1954 р. — *Прим. пер.*

Смерть повільно обернувся до глядачів і зустрів кілька сотень пильних поглядів.

Навіть уже майже зрозумівши правду, Томджон у першу чергу бачив перед собою колегу-актора в скрутній ситуації — і з останніх сил спробував дати раду своїм вустам.

— «Ні сто замків», — зумів прошепотіти він, хоча щелепи йому звело судомою.

Смерть відповів безтямною усмішкою людини, що вперше опинилася на сцені.

— ЩО? — прошепотів він у відповідь так, ніби свинцевий молоточок вдарив по ковадлу.

— «Ні сто замків, ні тисяча засувів», — продовжив підказку Томджон.

— НІ СТО ЗАМКІВ, НІ ТИСЯЧА... УХ, — змучено повторив Смерть, слідкуючи за його губами.

— «...засувів!».

— ЗАСУВІВ.

— Ні, я не можу! — вереснув Чудько. — Мене побачать! Там, у залі, хтось дивиться на мене!

— Нікого там нема!

— Я відчуваю чийсь погляд!

— Дурний ти боягузе! Мені самій ударити кинджалом? Дивися, він вже майже нагорі!

Чудькове обличчя відобразило суміш переляку та нерішучості. Він знову відсмикнув руку.

— Ні!

Серед глядачів хтось закричав. Герцог напівпідвівся з крісла, кусаючи свої стражденні кулаки. За мить він кинувся вперед, розпихаючи перелякану публіку.

— Ні! Я цього не робив! Я не такий! Не смійте казати, що я це робив! Вас же там не було!

Він окинув поглядом збентежені обличчя навколо й зм'як.

— І мене там теж не було, — хихикнув він. — Я, знаєте, тоді саме спав. Так, я все добре пам'ятаю: кров на ковдрі, кров на підлозі, я ніяк не міг змити ту кров — але ж це не підстава для розслідування. Питання національної безпеки не можуть піддаватися гласності! Це був тільки сон, і наступного дня все мало бути як раніше, і він мав би бути живий. Наступного дня мало виявитися, що нічого не сталося, бо ніхто нічого такого не робив. І можна було б сказати, що я нічого такого не знаю. Що я нічого такого не пригадую. Як гучно він покотився зі сходів! Міг би мертвого розбудити... Але хто б міг подумати, що в старого стільки крові?..*

На цей момент герцог уже видерся на сцену і божевільно посміхався всім тим, хто вже перебував на ній.

— Сподіваюся, тепер ми все владнали й роз'яснили, — вимовив він. — Ха. Ха.

В цілковитій тиші Томджон розтулив був рота, аби сказати щось, що пасувало б ситуації — щось заспокійливе, — і зрозумів, що геть не має слів.

Натомість у його мозок увірвалася чиясь чужа свідомість, і от тоді його вуста заговорили без жодного зусилля з його боку:

— Моїм же власним бісовим кинджалом, ти, вилупку! Я знаю, це був ти! Я бачив, як стояв ти нагорі й облизував собі великий палець! Я вбив би тебе просто зараз, якби не

* Цитата зі сцени 1 дії V п'єси «Макбет» (переклад Бориса Тена). В цій же сцені леді Макбет намагається відмити руки від уявної крові вбитого короля Дункана, так само, як герцог Шельметь — від крові короля Веренца. — *Прим. пер.*

боявся, що муситиму цілу вічність слухати твоє скиглення! Я, Веренц, колишній кор...

— Що за маячня? — перервала герцогиня.

Вона стояла під сценою в компанії півдюжини солдатів.

— Відвертий наклеп, — продовжила вона. — Плюс заклик до насильницької зміни державного устрою. Підбурницькі промови божевільних комедіантів.

— Я був королем Ланкру, мати твою! — заволав Томджон.

— Тобто ти — можлива жертва гаданого злочину, — спокійно прокоментувала герцогиня. — Й тому не маєш права бути свідком обвинувачення. Це суперечить законодавству та наявним прецедентам.

Незрима сила розвернула Томджона обличчям до Смерті.

— Ти-то там був! Ти все бачив!

— ПІДОЗРЮЮ, МЕНЕ НЕ ВИЗНАЮТЬ НАДІЙНИМ ТА ПОВАЖНИМ СВІДКОМ.

— Таким чином, докази відсутні, а отже, підстав для порушення справи немає, — заявила герцогиня. Вона зробила знак солдатам і звернулася до свого чоловіка. — Досить твоїх експериментів. Мій спосіб кращий, я так думаю.

Вона обвела очима сцену. Її погляд спинився на відьмах.

— Схопити їх, — наказала вона.

— Ні, — сказав блазень, виходячи з-за лапгунків.

— Що ти сказав?

— Я все бачив, — просто відповів той. — Я був тієї ночі у Великій залі. Короля вбили ви, мій пане.

— Не я! — заверещав герцог. — Тебе там не було! Я тебе там не бачив! *Наказую*, щоб тебе там не було!

— Раніше ти боявся про це говорити, — кинула блазневі леді Шельметь.

— Так, пані. Але зараз мушу.

Герцог спробував сфокусувати свій непевний погляд на блазневі.

— Ти ж присягав на вірність до останнього подиху, — просичав він.

— Так, мій пане. Вибачте.

— Тоді *помри!*

Герцог вихопив кинджал з безвільної Чудькової руки, стрибнув уперед і по руків'я увігнав його блазневі просто в серце. Маґрат закричала.

Блазень похитнувся.

— Дяка богам, усе скінчено, — вимовив він.

Маґрат тим часом проштовхалася через акторів і притиснула його голову до того, що з милосердя можна було б назвати грудьми.

Блазень згадав, що ніколи не бачив справжніх жіночих грудей — хіба коли був немовлям, — і подумав, що з боку долі вкрай жорстоко дати йому шанс лише в останню мить життя.

Він ніжно відвів одну руку Маґрат, зірвав триклятий рогатий ковпак й щосили пожбурих його геть. Він більше не мусив бути блазнем — і навіть, коли на те пішло, перейматися дотриманням присяги. А смерть у супроводі жіночих грудей видавалася, в певному сенсі, навіть кращою за його попереднє життя.

— Я цього не робив, — белькотів герцог.

Зовсім не боляче, подумав блазень. Кумедно. З іншого боку, ясно ж, що мертві не відчують болю. Це було б марнотратством.

Смерть розгублено глипав на блазня. Потому він сягнув рукою під балахон і витяг піщаний годинник. Годинник був увішаний дзвіночками. Смерть легенько струсонував годинник, і той задзеленчав.

— Я не давав таких наказів, — спокійно мовив герцог.

Його голос чувся ніби здалеку; здавалося, його свідомість теж перебуває десь зовсім не тут. Актори мовчки дивилися на нього.

Подібну персону навіть неможливо було ненавидіти — можна було лише почуватися поряд із нею мерзено. Це почуття охопило навіть блазня, хоч він і був мертвий.

Смерть постукав по годиннику й уважно придивився до нього, шукаючи можливий полум.

— Ви всі брешете, — промовив герцог до моторошного спокійним голосом. — А брехати негарно.

Рухаючись, ніби сновида, він по черзі несильно вдарив кинджалом кількох найближчих акторів і показав лезо публіці.

— От бачите? — сказав він. — Ніякої крові! Тому це не я.

Піднявши очі, Шельметь побачив герцогиню, яка нависала над ним подібно до валу червоного цунамі над крихітним рибацьким сільцем.

— Це вона, — сказав він. — Це вона все зробила.

Потому він, суто за компанію, пару разів штрикнув кинджалом дружину, а тоді — встромив його у власні груди й випустив руків'я з пальців.

Трохи подумавши, він додав голосом, що долітав із точки, вже значно ближчої до кордонів здорового глузду:

— Тепер ви мене не дістанете.

Після цього герцог обернувся до Смерті.

— А комета буде? — поцікавився він. — Коли помирає монарх, має бути комета. Може, я піду погляну, гаразд?

Непевним кроком Шельметь рушив зі сцени.

Публіка вибухнула аплодисментами.

— Треба визнати, він таки виявив справжню шляхетність, — нарешті промовила Тітуня Огг. — Знаєте ж, коли благородні виходять на сцену, вони виявляються куди ексцентричнішими, ніж такі, як ми.

Смерть підніс годинник до очниць.

Його кістяне обличчя просто-таки випромінювало подив.

Бабуня Доцевіск підняла впущений герцогом кинджал і натиснула на лезо пальцем. Легенько скрипнувши, лезо без помітного опору увійшло в руків'я.

Вона передала кинджал Тітуні.

— Ось він, твій чарівний меч, — промовила вона.

Маґрат подивилась на кинджал, а потім — знову на блазня.

— То ти помер чи ні? — спитала вона.

— Мабуть, що так, — відповів той дещо глухуватим голосом. — Здається, я в раю.

— Послухай, я серйозно!

— Тоді не знаю. Але дихати щось важкувато.

— Отже, ти житимеш.

— Та всі житимуть, — сказала Бабуня. — Це ж бутафорський кинджал. Навряд чи хтось довірив би акторам справжні.

— Якщо вже вони навіть казани в порядку тримати не вміють, — вставила Тітуня.

— Хто житиме, а хто ні — вирішуватиму я, — заявила герцогиня. — Як особа, наділена відповідними

повноваженнями. Бо мій чоловік, що цілком очевидно, з'їхав з глузду.

Вона обернулася до солдатів.

— І я повеліваю...

— Нумо! — просичав Бабуні на вухо король Веренц. — Зараз!

Бабуня Дощевіск випросталася на весь зріст.

— Замовкни, жінко! — відкарбувала вона. — Перед тобою — істинний король Ланкру!

Вона ляснула Томджона по плечу.

— Хто, він?

— Хто, я?

— Цирк на дроті, — пхекнула герцогиня. — Він же клоун. Хоча й непересічний.

— Це правда, вельмишановна, — промимрив Томджон. — Мій батько управляє не королівством, а тільки театром.

— Він — істинний король, — повторила Бабуня. — Ми можемо це довести.

— Ні-ні-ні, — урвала герцогиня. — Так не піде. В цій країні дивом уцілілі спадкоємці не потрібні. Взяти його.

Бабуня Дощевіск здійняла руку. Солдати розгублено переступали з ноги на ногу.

— Але ж вона відьма, — невпевнено мовив один.

— Ясна річ, — сказала герцогиня.

Її охоронці явно почувалися незатишно.

— Ми ж на власні очі бачили у виставі, що вони перетворюють людей на тритонів, — сказав один.

— А потім їх топлять, — додав інший.

— Ага, і загальний гармирдер.

— Це да.

— Нам треба це обговорити. За відьом має бути надбавка.

— Хтозна, що вона може нам зробити. Навіть якщо вона з канави.

— Не верзїть маячні, — роздратовано наказала герцогиня. — Відьми нічого подібного не вмїють. Це просто вигадки, щоб лякати народ.

Один із солдатів заперечно хитнув головою.

— Мені воно здалося переконливим.

— Звичайно, здалося, бо й *мусило здатися*... — почала герцогиня.

Перервавши фразу на середині, вона зітхнула і вихопила спис із рук найближчого солдата.

— Зараз я покажу тобі всю силу відьом, — кинула вона і щосили жбурнула спис просто Бабуні в обличчя.

Стара відьма викинула долоні вперед, і її пальці зі швидкістю кобри схопили древко одразу за наконечником.

— Ну як, — поцікавилася вона. — Показала?

— Вам мене не залякати, віщі сестри, — сказала герцогиня.

Кілька секунд Бабуня дивилася їй просто у вічі. Потім здивовано гмикнула.

— Твоя правда, — сказала вона. — Ти й справді нас не боїшся...

— Невже ти думаєш, що я вас не вивчила як слід? Ваше відьомство — це лише ілюзії та хитрощі, покликані навіювати жах на слабких розумом. На мене це не діє. Хоч що хочеш роби.

Бабуня кілька секунд вивчала її поглядом.

— Що хочу? — нарешті перепитала вона.

Маґрат і Тітуня Оґт обережно відсунулися подалі від неї. Герцогиня засміялася.

— Як швидко ми схоплюємо, — сказала вона. — Давай, я дозволяю. Тільки не тягни, стара дурепо. Клич своїх жаб і демонів, я...

Вона затнулася.

Її рот кілька разів розтулився й стулився, не видавши жодного слова. Обличчя перекосило від жаху, а очі не бачили ні Бабуні, ні світу навколо, втупившись натомість у щось поза його межами. Герцогиня прикусила свій кулак, коротко вереснула і скам'яніла, ніби кролик, який уперше в житті побачив горностая і не має жодних сумнівів, що це також і останній горностає, якого йому довелося побачити.

— Що ти з нею зробила? — спитала Маґрат, до якої першої повернувся дар мови.

Бабуня усміхнулася.

— Головологія, — сказала вона і всміхнулася знову. — Магічні таланти Чорної Еліс тут не допомогли б.

— Гарзд, але що ти зробила?

— Щоб стати такою, як вона, людина мусить збудувати в своїй голові фортецю з високими стінами, — пояснила стара відьма. — Я просто зруйнувала ці стіни. І кожен крик болю, кожен благання змилосердитись, кожен спалах провини і кожен напад сумління — усе затопило її одночасно.

— Не такий уже й складний прийом.

Вона поблажливо усміхнулася Маґрат.

— Колись навчу, якщо хочеш.

Маґрат подумала.

— Це просто жахливо, — сказала вона.

— Дурниці, — заперечила Бабуня; її посмішка стала воістину моторошною. — Кожен бажає спізнати своє істинне «я». А от вона тепер знає.

— Часом доводиться вчинити з людиною жорстоко, щоб зробити їй ласку, — підтримала Тітуня Огг.

— По-моєму, це одна з найжорстокіших речей, які тільки можна з кимось вчинити, — сказала Маґрат.

Герцогиню погойдувало взад-вперед.

— Заради всього святого, дівчинко, ввімкни уяву, — сказала Бабуня. — Є набагато гірші речі. Голки під нігтями, наприклад. Ігри з обценьками.

— Розпечені ножі в заду, — додала Тітуня. — Причому встромлюють руків'ям уперед, так, що обрізаєш собі пальці, якщо намагаєшся витягти...

— Я тільки зробила, що хотіла, — просто сказала Бабуня. — І це було справедливо і правильно. Відьми ж так і мають чинити. Всілякі там спецефекти в таких речах нікому не потрібні: як правило, магія твориться у людей в головах. Це і є головологія. А тепер...

Герцогиня раптом видихнула з таким звуком, ніби прорвало газогін високого тиску. Її голова різко шарпнулася назад. Вона розплющила очі, моргнула і втупилася в Бабуню. Риси герцогині зсудомила ненависть найвищої проби.

— Охороно! — закричала вона. — Я ж наказала взяти їх! В Бабуні впала щелепа.

— Як це? — промовила вона. — Я ж... Я ж показала тобі твоє істинне «я»...

— І я повинна тут розплакатись, чи що? — солдати отупіло взяли Бабуню за руки, і герцогиня наблизилася впритул до її очей своє обличчя, брови на якому зійшлися

в сповнене тріумфу й ненависті «V». — Повинна повзати по підлозі, еге ж? Ось що, стара: я й справді побачила своє істинне «я», і я ним пишаюся! Усе, що я вчинила, я повторила б знову — тільки було б гарячіше і довше! Мені це подобалося, і я робила це, бо хотіла робити!

Вона ударила себе по широченних грудях.

— Чого гигаєте, ідіоти! — скричала вона. — Ви такі слабенькі. Ви й справді думаете, що в глибині душі всі люди хороші!

Всі, хто стояв на сцені, сахнулися від її екзальтації.

— Так ось, я зазірала у глибини душ, — продовжувала герцогиня. — Я знаю, що керує людьми. Страх. Непереборний підсвідомий страх. Ви всі, до єдиного, боїтеся мене, я можу зробити так, що від страху ви собі спідне попсуете, і зараз я...

В цю саму мить Тітуня Огт вперіщила її по потилиці казаном. Герцогиня осіла на підлогу.

— Вона занадто розходилася, — світським тоном сказала Тітуня. — Як на мене, це було трохи надто ексцентрично.

Запала довга розгублена тиша.

Бабуня Доцевіск кашлянула, обдарувала солдатів, які продовжували тримати її, широкою дружньою усмішкою і вказала на безформну гору, якою наразі була герцогиня.

— Заберіть її і замкніть у якій-небудь камері, — наказала відьма.

Солдати стали струнко, а потім підхопили герцогиню під руки й із певними зусиллями потягли її геть.

— Акуратніше, — додала Бабуня.

Вона потерла долоні і повернулася до Томджона, який, роззявивши рота, дивився на неї.

— Ось так, — прошепотіла вона. — Тепер ти, хлопче, вже не маєш вибору. Ти — король Ланкру.

— Але я не вмю бути королем!

— Ми тебе навчимо. Поки що ти чудово впорався з роллю, включаючи вміння кричати на інших.

— Це ж тільки роль!

— То грай її. Бути королем — це... це... — Бабуня затнулася і клацнула пальцями до Маґрат. — Як звуться ті штуки, яких по сто у кожній речі?

— Проценти? — спантеличено припустила Маґрат.

— Ага, вони самі, — підтвердила Бабуня. — Бути королем — це майже на сто процентів означає грати роль. А це ж бо ти вмієш.

Томджон безпорадно озирнувся на куліси, за якими мав би бути Г'юл. Гном і справді був там, але не звертав на події на сцені жодної уваги. Перед ним лежав сценарій, і гном гарячково його переписував.

— ЗАПЕВНЯЮ, ВИ ЖИВИЙ. ПОВІРТЕ НА СЛОВО.

Герцог гигикнув. Загорнутий у знайдене десь простирadlo, він блукав найвіддаленішими галереями замку, час від часу пошепки вигукуючи: «Йу-ху!».

Смерть непокоївся. Він звик стикатися з людьми, які вважали, що вони *живі*, бо кінець життя вражав їх так, що їм важко було з цим змиритися. Але людина, яка вважала, що вона мертва, і при цьому продовжувала активно дихати, була для Смерті явищем новим — і не дуже комфортним.

— Я кидатимусь на людей з-за рогу, — ніби в напівсні промовив герцог. — Я цілу ніч гримітиму своїми кістками,

я вилізатиму на дахи й передрікатиму, що в домі хтось помре...

— ЦЕ СПРАВА БЕНШІ*.

— Я теж буду, — заявив герцог таким тоном, яким говорять про безповоротне рішення. — А ще я проходилиму крізь стіни, перекидатиму столи і бризкатимусь ектоплазмою на всякого, хто мені не сподобається. Ха. Ха.

— НІЧОГО НЕ ВИЙДЕ. ЖИВІ НЕ МОЖУТЬ БУТИ ПРИВИДАМИ. ВИБАЧТЕ.

Герцог спробував пройти крізь стіну. Зазнавши невдачі, він рушив до дверей, які вели на одну з найменш міцних секцій замкового муру. Буря дещо стихла, і шматочок місяця тріпотів між хмарами, ніби придбаний з метою перепродажу квиток у вічність.

Смерть вийшов зі стіни одразу за ним.

— Ну добре, — сказав герцог. — Якщо я *не* мертвий, то *ти* що тут робиш?

Він застрибнув на мур; вітер залопотів його ковдрою.

— ЧЕКАЮ.

— Чекай довіку, мордо твоя кістяна! — триумфально вигукнув герцог. — Я мандруватиму світом тіней, я роздобуду ланцюги й гримітиму ними, я...

Він заточився назад, утратив рівновагу, важко гепнувся між зубцями стіни й зісковзнув униз. Якусь мить було видно пальці його руки, якою він безуспішно намагався вхопитися за камінь — а потім вони зникли.

Як легко здогадатися, Смерть одночасно перебуває в усіх можливих місцях. Тож у певному сенсі цієї миті він

* Бенші (*Banshee*) — лиха магічна істота з ірландської міфології, часто в образі вродливої жінки. Володіє згаданою Шельметем здатністю, а також може вбивати своїм криком. — *Прим. пер.*

і замислено змахував неіснуючий пи́л з примарного ле-
за своєї коси, і стояв по груди в пінистому, пронизаному
хижкими скелями потоці на дні Ланкрської ущелини. Йо-
го вапняковий погляд пробігся за течією й різко зупинив-
ся там, де хвилі вирували лише кількома дюймами вище
підступного ложа ріки, вкритого нерівною галькою.

За мить герцог сів. Навіть у відблиску хвиль його по-
стать була практично прозорою.

— Я ганятиму їх коридорами, — сказав він. — І бурмо-
тїтиму під їхніми дверима тихими ночами, — його голос
ставав усе тихішим, танучи в безугавному ревіську річ-
ки. — Я рипітиму плетеними кріслами так, що всі повми-
рають від страху, от побачиш.

Смерть вицирився.

— ТА НЕВЖЕ.

Почався дощ.

Дощ у Вівцескелях — річ настільки всепроникна, що пере-
січна дощова погода, як порівняти з тутешньою, може ви-
датися посухою пустелі. Ця конкретна злива, водоспадом
зринувши на дахи замкових будівель, загадковим чином
проникла під черепицю і сповнила Великий зал неприєм-
ним теплуватим туманом.*

* Як у Богнорі. — *Прим. авт.*

Цю примітку Пратчетта дослідники його творчості співвідносять зі сло-
вами, приписуваними англійському королеві Генріхові V. За переказа-
ми, почувши, що він мусить їхати на лікування до курортного містеч-
ка Богнор-Реджис, король непристойно висловився про тамтешній клі-
мат. — *Прим. пер.*

До зали набилося чи не пів-Ланкру. Шум зливи за дверима перекривав навіть віддалений гуркіт потоку в ущелині. Сцена надворі розмокла. По декораціях стікали, перемішуючись, струмочки фарби, а одну з куліс зірвало вітром, і вона печально і плавно опустилася в бруд.

Бабуня Доцевіск завершувала свій монолог перед аудиторією, що сиділа в кріслах довкола столу у Великій залі.

— Ти про корону забула, — прошепотіла Тітуня Отт.

— О, — сказала Бабуня. — Корона, точно. Вона, як бачите, в нього на голові. Коли актори поїхали з Ланкру, ми сховали її серед інших корон, бо саме там ніхто б її шукати не додумався. Погляньте, як ідеально вона йому пасує.

Завдяки неймовірному талантові Бабуні бути переконливою глядачі й справді побачили, що корона пасує Томджонові ідеально. Власне, єдиним винятком став сам Томджон: він-бо відчував, що лише його вуха запобігають перетворенню корони на намисто.

— Уявіть собі, що він відчув, коли вдягнув її вперше, — продовжувала відьма. — Гадаю, ще було щось просто екстраординарне.

— Насправді це було більше схоже на... — почав Томджон, але його ніхто не слухав.

Він знизав плечима і нахилився до Г'юла, який і далі заклопотано писав.

— «Екстраординарне» — це означає «незручне»? — пошепки спитав він.

— Що?

— Я кажу, «екстраординарне» — це незручне?

— Га? А. Ні. Не думаю.

— А що ж це означає?

— А я знаю? Може, що-небудь овальне, — Г'юлів погляд липнув до укритого нерівним почерком аркуша, ніби залізний ошурок до магніта. — Ти не пам'ятаєш, що він казав після всіх цих «завтра»?* Я геть нічого не втямив.

— Між іншим, не було ніякої потреби всім і кожному розповідати, що я... прийомний, — сказав Томджон.

— Ну, так уже сталося, — неуважно промовив гном. — І взагалі, в таких речах краще бути чесним. Скажи-но, він справді вдарив її кинджалом, чи лише звинуватив в убивстві?

— Я не хочу бути королем! — хрипко прошепотів Томджон. — Всі кажуть, що я — викапаний татко!

— Спадковість — дивна річ, — промимрив гном. — Наприклад, якби я удався в татка, то сидів би зараз на глибині ста футів під землею і колупав би скелі, тоді як... — його голос затих. Він втупився у вістря пера так, ніби воно приховувало безмежні запаси магії.

— Тоді як що?

— Га?

— Ти що, навіть *не слухаєш*?

— Ще коли я писав цей сценарій, я знав, що все це неправильно, я знав, що насправді все геть навпаки... Що? А, так. Бути королем. Це хороша робота. Звичайно, й конкуренція висока, це правда. Але я за тебе дуже радий. Якщо ти — король, то можеш робити що хочеш.

Томджон обвів поглядом обличчя ланкрських достойників. Вони роздивлялись його, ніби перебірливі

* Алюзія на цитату зі сцени 1 дії I п'єси «Макбет»: «...Завтра, завтра, завтра. А дні дрібними кроками повзуть аж до останньої життя сторінки» (переклад Бориса Тена). — *Прим. пер.*

покупці — бичка на ярмарку. Вони прикидали його вагу. В голову йому заповзла вогка думка: король може робити, що хоче, — але лише за умови, що він хоче бути королем.

— Ти міг би збудувати власний театр, — промовив Г'юл, і його очі на мить спалахнули. — Зі стількома лядами в підлозі, скільки захочеться, і з неймовірно пишними костюмами. Ти міг би кожного вечора грати в новій виставі. Серйозно, «Дискум» тобі хлівом видався б.

— І хто ж став би ходити на мої виступи? — поцікавився Томджон, опускаючись у крісло.

— Всі.

— Щовечора?!

— Ну, ти ж зможеш їм повеліти, — сказав Г'юл, не відриваючись від писанини.

«Так і знав, що він це скаже, — подумав Томджон. — Хоча це не навмисне, — додав він сам до себе. — Г'юл занурений у свою п'єсу. Він десь у іншому світі — принаймні на цей час».

Томджон зняв корону і мимоволі став крутити її в руках. Вона була не така вже й масивна, але відчутно важка. Цікаво, чи важко було б носити її цілий день.

На чільному місці за столом стояло порожнє крісло, в якому, як запевнили юнака, перебував безплотний привид його справжнього батька. На жаль, про те, що Томджон відчув щось надзвичайне, коли його відрекомендували привидами, говорити не доводиться: лише якесь непевне відчуття холодного доторку та якийсь шум у вухах.

— Гадаю, я міг би допомогти батькові розплатитися з боргами за «Дискум», — сказав він.

— Так, це було б чудово, — погодився Г'юл.

Юнак покрутив корону на пальці, похмуро дослухавшись до уривків розмов, що долітали до нього.

— П'ятнадцять років? — питав мер Ланкру.

— А що ж було робити, — відповідала Бабуня Доцевіск.

— Он чого мені здалося, що пекарня вчора зачинилася занадто рано.

— Ні-ні, — нетерпляче сказала відьма. — Це не так працює. Ніхто нічого не втратив.

— Наскільки я розумію, — сказав чоловік, який суміщав посади секретаря суду, діловода ратуші та гробаря, — всі ми втратили п'ятнадцять років.

— Та ні, ми їх отримали, — заперечив мер. — Будьмо логічні. Час — він як дуже звивиста дорога, а ми взяли і зрізали шлях полями.

— Нічого подібного, — заявив діловод, кладучи на стіл чистий аркуш паперу. — От я вам зараз намалюю...

Томджон занурився в себе, лишивши бурхливі суперечки на поверхні.

Всі хотіли, щоб він став королем. Ніхто не завдавав собі клопоту поцікавитися тим, чого хоче він сам. Його думка не рахувалася.

У цьому й була вся справа. Насправді ніхто не прагнув, щоб королем став *саме він*. Він просто підвернувся під руку.

Золото не тьмяніє — принаймні фізично, — і все ж тонкий коштовний обруч у його руках вилискував тривожними відтінками. Надто багато неспокійних голів він увінчував.

Притиснувши його до вуха, можна було почути їхні крики.

Раптом Томджон відчув, що в його обличчя, як вогонь паяльної лампи в льодяник, увіп'явся чийсь погляд. Він підняв очі.

Це була третя відьма, молода... тобто зовсім ще юна. Вона мала допитливий вираз обличчя та зачіску, схожу на живопліт, і сиділа поруч із блазнем з таким виглядом, ніби володіла контрольним пакетом акцій на нього.

І її цікавили не думки чи почуття Томджона, а його зовнішність. Її очі вимірювали риси його обличчя, ніби пара кронциркулів. Томджон обдарував її невеликим взірцем своєї чарівної усмішки, але вона не звернула на це жодної уваги. «Всі вони такі», — подумав юнак.

Усмішку помітив тільки блазень. Він вибачливо всміхнувся у відповідь і зробив кілька змовницьких рухів пальцями, що мало означати: «І що тут роблять двоє тямущих людей на кшталт нас?». Дівчина ж і далі роздивлялася Томджона, мружачись і нахилиючи голову то до одного, то до іншого плеча. При цьому вона раз у раз переводила погляд на блазня й назад. Нарешті вона повернулася до найстаршої відьми, яка виявилася єдиною особою в задушливому приміщенні, що зуміла роздобути десь кухоль холодного пива, і щось прошепотіла їй на вухо.

Обидві пошепки поринули в гарячкову дискусію. Типово жіночий спосіб спілкування, подумав Томджон. Традиційно такі розмови провадяться на ганку; тоді співрозмовниці обов'язково тримають руки схрещеними на грудях, а якщо хто-небудь має нахабство пройти неподалік, різко замовкають і супроводжують перехожого поглядами, доки він не опиниться досить далеко, щоб не мати змоги їх почути.

Томджон зауважив, що, по-перше, Бабуня Дощевіск уже замовкла, а по-друге, всі навколо очікувально на нього дивляться.

— Так-так? — сказав він.

— Непогано було б провести коронацію вже завтра, — сказала Бабуня. — Королівству не слід перебувати без правителя. Воно цього не любить.

Вона встала, відсунула крісло, підійшла до Томджона і взяла його за руку. Без жодного спротиву він пройшов за нею до узвишшя з тронем. Там відьма поклала руки юнакові на плечі й, ласкаво натиснувши, змусила його опуститися в потерті подушки червоного плюшу.

Навколо дружно заскреготіли по підлозі ніжки лав та крісел. Томджон зацьковано роззирнувся.

— А це що таке? — спитав він.

— Нічого страшного, — твердо сказала Бабуня. — Присутні хочуть присягнути тобі на вірність. Просто милостиво кивай і розпитуй кожного, ким він працює і чи подобається йому ця робота. А, і поки що віддай їм корону.

Томджон поквапливо стягнув корону з голови.

— А чому? — поцікавився він.

— Бо вони хочуть її тобі піднести.

— Але ж вона і так у мене! — розгублено вигукнув Томджон.

Бабуня терпляче зітхнула.

— Лише у плані цього, як його, де-факта, — пояснила вона. — А так потрібно влаштувати церемонію.

— Тобто спеціальну виставу?

— Так, — сказала Бабуня. — Тільки це набагато важливіше за просто виставу.

Томджон стиснув пальці на бильцях трону.

— Знайдіть мені Г'юла, — попрохав він.

— Ні, треба дотримуватися усталеного порядку. Це ж, розумієш, традиція: спочатку до тебе підійде...

— Я сказав, знайдіть гнома. Ти чула, жінко?

Цього разу Томджон зреагував, як істинний король — але й Бабуня не полізла за словом у кишеню.

— По-моєму, юначе, ти не зовсім зрозумів, з ким розмовляєш, — сказала вона.

Томджон припідвівся на троні. Він разів сто грав королів на сцені, і зазвичай ці королі не практикували ввічливе рукостискання і не розпитували підданих, чи подобається їм робота.

Здебільшого це були королі, що здійсмали підданих у битву о п'ятій ранку посеред зими — *і примудрялися переконати їх, що долю прокленуть ті, хто лишився цього дня у ліжках.** Закликавши на допомогу всі ці навички, Томджон виверг на Бабуню Доцевіск ціле корито істинно королівських роздратування та пихи.

— Нам здавалося, ми говоримо до нашої *підданої*, — процідив він. — Роби як звелено!

Бабунине обличчя лишалося непорушним кілька секунд, протягом яких вона вирішувала, що робити далі. Потім вона всміхнулася сама до себе і весело мовила:

— Як бажаєте.

Незабаром вона притягла Г'юла, який продовжував писати навіть на ходу.

Гном дерев'яно вклонився Томджонові.

* Аллюзія на фрагмент зі сцени 3 дії IV п'єси Шекспіра «Генріх V»: «Хто в Англії, ті долю прокленуть за те, що не звела сьогодні з нами». — *Прим. пер.*

— Припини, — роздратовано кинув той. — Що мені робити далі?

— Уявлення не маю. Мені написати тронну промову?

— Я ж казав: я не бажаю бути королем!

— Тоді тронна промова може бути не на часі, — визнав гном. — А ти добре подумав? Роль короля — це не абияка роль.

— Але вона позбавляє всіх інших ролей!

— Гм. Ну, тоді просто відмовся.

— І все? Цього достатньо?

— Принаймні варто спробувати.

До них уже наближалася зграйка ланкрських достойників з короною на подушечці. На їхніх обличчях була написана стримана повага, розбавлена дещицею самодоволення.

Корону вони несли так, ніби це був Подарунок Служняному Хлопчику.

Мер Ланкру кашлянув у долоню.

— Приготування до коронації заберуть певний час, — сказав він. — Але ми хотіли б...

— Ні, — сказав Томджон.

Мер затнувся.

— Перепрошую? — спитався він.

— Я відмовляюся.

Мер остаточно розгубився. Його губи ворухнулися, але жодного звуку з них не вилетіло; очі дивно зблиснули. Він відчував, що щось пішло не так, і вирішив, що найкраще — це почати з початку.

— Приготування до коронації заберуть...

— Не заберуть, — урвав його Томджон. — Я не буду королем.

Мер мовчки розтуляв і стуляв рота, як витягнутий на берег короп.

— Г'юле, — у відчаї промовив юнак. — Допоможи, ти ж краще володієш словом.

— Наша проблема, — сказав гном, — полягає в тому, що слово «ні», як видається, не входить до переліку можливих відповідей на пропозицію корони. Можливо, «я подумаю» він ще подужав би...

Томджон встав, схопив корону і струсонув її над головою, ніби тамбурин.

— Слухайте всі уважно, — сказав він. — Я вдячний вам за вашу пропозицію. Для мене це велика честь. Але я не можу її прийняти. Я носив корони частіше, ніж ви могли б порохувати, але єдине королівство, над яким я вмію владарювати, перебуває між рампою й лаштунками. Мені дуже шкода.

Запала мертва тиша. Схоже, ці слова теж не входили до переліку можливих відповідей.

— Друга проблема, — ласкаво сказав Г'юл, — полягає в тому, що взагалі-то ти не маєш вибору. Розумієш, ти вже король. Таке твоє призначення від самісінького народження.

— Я не впораюся!

— Не має значення. Бути королем — це не поратися з чимось, а кимось бути.

— Я не хочу тут лишатися! Тут немає нічого, крім лісу!

Цієї миті Томджона знову огорнула холодна задуха й у вухах залунав незрозумілий шум. Йому здалося, ніби на якусь мить він побачив туманний силует високого чоловіка з благально простягнутими до нього руками.

— Мені дуже шкода, — прошепотів юнак. — Справді.

Крізь прозору постать він бачив відьом, які пильно на нього дивились.

Він почув голос Г'юла:

— Єдина можливість для тебе — поява іншого спадкоємця. Але в тебе ж немає братів чи сестер?

— Уявлення не маю! Г'юле, я...

Між відьмами тим часом спалахнула гаряча суперечка, і раптом Маграт скинула з плеча руку Бабуні Дощевіск, що стримувала її, і рушила через зал, нестримна, як цунамі чи крововилив у мозок. Невмолима, як поршень, вона наблизилася до трону, тягнучи за собою блазня.

— Даруйте?

— Ем-м-м... Агов!

— Гм-гм, даруйте, нас хтось чує?

Замок над їхніми головами був сповнений гудіння голосів і веселого шуму, і нікому було почути ввічливо-безтямні крики, які відлунювали в коридорах підземелля, з кожною годиною стаючи все ввічливішими і все безтямнішими.

— Гм, даруйте? Перепрошую? Я б нікого не турбував, але в Біллема *жахлива* реакція на щурів. Аго-о-ов!

Уявімо, що відеокамера ока повільно ковзає вздовж похмурих древніх коридорів, беручи крупним планом ослизлий грибок, іржаві ланцюги, сирість, тіні...

— Нас хто-небудь чує? Послухайте, це вже справді занадто. Сталося прикре непорозуміння. Ми ж можемо скинути перуки...

Уявімо, як жалісні звуки тануть по затягнутих павутинням кутках населених щурами коридорів, аж поки від

них лишається не більше, ніж подоба шурхотіння очерету на слабенькому вітерці.

— *Даруйте? Даруйте, перепрошую, допоможіть?*

Звичайно, рано чи пізно в ці підземелля хтось та й спуститься.

Дещо пізніше Маграт поцікавилася в Г'юла, чи вірить він у «довготривалі взаємовідносини». Гном, зайнятий вантаженням халабуд*, на хвилю замислився.

— На тиждень щонайбільше, — сказав він. — Звичайно, рахуючи денні вистави.

Минув місяць. Початок осені засвідчував запах сирієї землі, що плив над темно-оксамитовими торф'яниками; розмитим зіркам в небесах із землі підморгував вогник багаття.

Моноліт стояв на своєму місці, готовий, однак, дати драла у випадку появи ревізорів.

Відьми сиділи навколо багаття у сторожкому мовчанні. Цей шабаш однозначно не ввійшов би до списку ста найвеселіших шабашів усіх часів та народів. Якби їх побачив Мусоргський, ніч на Лисій горі скінчилася б хіба що під вечірне чаювання.

* Чи принаймні наглядом за вантаженням. Допомогати з цим у фізичному сенсі йому було б складно, бо напередодні він перечебився об скриню з реквізитним пір'ям і зламав собі ногу. — *Прим. авт.*

В оригіналі замість раніше кинutoї фрази Тітуні Огг «від тебе пір'я полетить» та у вищенаведеній авторській примітці обігрується вислів «*break a leg*» (зламай ногу) — англійський еквівалент побажання «ні пуху ні пера». — *Прим. пер.*

Нарешті Бабуня Дощевіск сказала:

— Непоганий банкет вийшов, по-моєму.

— Мені ледь погано не стало від переїдання, — гордо сповістила Тітуня Огґ. — А моя Ширл допомагала на кухні, то ще принесла додому трохи недоїдків.

— Так, я чула, — холодно сказала Бабуня. — Подейкують, не дорахувалися півтуші свині та трьох пляшок іскристого.

— Як добре, що хтось усе ще дбає про старших, — сказала Тітуня Огґ без жодного натяку на збентеження. — Я ще й церемоніального кухля прихопила.

Вона продемонструвала здобич приятелькам.

— Тут написано «Viva Verence II Rex», — продовжила вона. — Кумедно буде звати його Рексом. А от портрет не дуже схожий. Щось не пригадую, щоб у нього з вуха стирчало вушко.

Запала ще одна, до моторошного ввічлива пауза. Потому Бабуня сказала:

— Ми дещо здивувалися, Маґрат, що ти не прийшла.

— Ми думали, що ти сидітимеш на почесному місці чи щось таке, — додала Тітуня. — Не сумнівалися, що ти вже переїхала до замку.

Маґрат не відривала очей від землі під ногами.

— Мене не запросили, — пробелькотіла нарешті вона.

— А що значить «не запросили»? — сказала Бабуня. — Нас теж *не запросили*. Відьом не треба запрошувати, ми самі з'являємося там, де хочемо. І для нас завжди швидко знаходиться місце, — з деяким задоволенням додала вона.

— Бачте, він зараз дуже зайнятий, — сказала Маґрат, не підводячи погляду. — Треба ж, розумієте, узгодити

силу-силенну питань. Він же насправді дуже розумний. Хоча це видно не одразу.

— Дуже тверезомислячий хлопець, — докинула Тітуня.

— Сьогодні ж повня, — швидко сказала Маґрат. — Я маю на увазі, що відьми повинні збиратись на шабаш незалежно від будь-яких інших справ, навіть термінових.

— Тобто ти... — почала Тітуня Оґґ, але Бабуня боляче штрикнула її ліктем.

— Добре, що він стільки уваги приділяє приведенню королівства до ладу, — заспокійливо сказала Бабуня. — Це значить, що він вдумливо підходить до справ. Тож не сумніваюся, що в свій час у нього дійдуть руки й до всього іншого. Бути королем — це все-таки неабиякий клопіт.

— Так, — ледь чутно вимовила Маґрат.

Тишу, яка запала після цього, можна було кряти ножем.

Першою заговорила Тітуня Оґґ, і голос її був одночасно ламкий і гладенький — мов крига.

— У мене тут є пляшечка того іскристого, на випадок, якщо він... якщо... гм... якщо ми захочемо випити, — викрутилася вона, демонструючи пляшку.

— Не хочеться, — похмуро відказала Маґрат.

— Ти все-таки випий, — сказала Бабуня Дощевіск. — Щоб у грудях не заболіло. Ніч видалася холодна.

Місяць вплив з-за хмар, і стара відьма окинула юну швидким поглядом.

— Слухай, — сказала вона. — Щось у тебе з волоссям трохи не гаразд. Таке враження, що ти місяць голову не мила.

Маґрат розридалася.

Приблизно за дев'ять десятків миль від Ланкру той самий місяць заливав світлом неприкметне містечко Рам-Нітц.

Остання дія «Троля з Анку» добігла кінця, і Томджон сходив зі сцени під грім аплодисментів. Тепер кількасот людей рушають додому в роздумах, чи тролі й справді такі погані, якими їх завжди вважали. Хоча, звичайно, це жодним чином не змусить їх почати ставитися до тролів добре.

Коли Томджон упав у крісло за гримувальним столиком, Г'юл лягнув його по спині і взявся зчищати з його обличчя товстий шар сірої грязюки, покликаний надати акторові подоби живої скелі.

— Добра робота, — сказав він. — Любовна сцена просто ідеальна. А коли ти обернувся і нагримав на чаклуна, в залі, мабуть, жодного сухого стільця не лишилося.

— Знаю.

Г'юл потер долоні.

— Сьогодні можемо дозволити собі нормальний відпочинок у трактирі, — сказав він. — Тож давай...

— Ми переночуємо в халабудах, — твердо сказав Томджон, не відриваючись від свого відображення в уламку дзеркала.

— Але ж ти добре знаєш, скільки ми отримали від блаз... від короля! Ми всю дорогу могли б на перинах ночувати!

— Але ми спатимемо на солом'яниках і тому привеземо більше грошей, — сказав Томджон. — А за ці гроші ти зможеш купити богів з небес, і демонів з пекла, і вітер, і хвилі, і стільки ляд у підлозі, що й не полічиш, мій любий сатовий пеньочку.

Трохи помовчавши, Г'юл забрав руку з Томджонового плеча.

— Твоя правда, шефе.

— Само собою. Як справи з п'есою?

— Е-е-е, з якою п'есою? — безневинно спитав гном.

Томджон акуратно зняв гіпсові брови.

— Сам знаєш, — сказав він. — З тією самою. «Король Ланкрський».

— А. Рухається помалу. Найближчими днями завершу, — Г'юл різко змінив тему. — Слухай, а ми ж могли б дістатися ріки й сісти на який-небудь корабель, що довіз би нас просто додому. Непогано було б, чи не так?

— Але якщо ми рушимо додому суходолом, то дорогою зможемо підзаробити ще. Це було б ще краще, чи не так? — усміхнувся Томджон. — Сьогодні ми заробили сто три пенси; я полічив глядачів, поки читав монолог «На суді». З вирахуванням витрат це майже цілий срібний долар.

— Ти таки справжній син свого батька, — сказав Г'юл.

Томджон відкинувся на спинку крісла і пильно придивився до свого відображення в дзеркалі.

— Знаєш, — сказав він, — хотів би я, щоб це виявилось правдою.

Котів Маграт не любила, а концепцію мишоловок просто-таки не сприймала всіма фібрами душі. З її точки зору, між людиною та мишами завжди можна було досягти певної згоди щодо питання розподілу харчових запасів з урахуванням інтересів обох сторін. Це була дуже людяна точка зору, особливо в тому розумінні, що слово

«людяність» означає щось, притаманне людям — але аж ніяк не мишам. Наразі залиту місячним світлом підлогу кухні в будиночку Маґрат вкривав справжній живий килим.

Коли в двері постукали, килим поліз на стіни.

По кількох секундах тиші стукіт повторився.

Знову запала тиша. Потому двері ледь не злетіли з петель від ударів. Знадвору почулося:

— Відчиняйте! Іменем короля!

Тут-таки інший голос роздратовано зашепотів:

— Чого ти так репетуєш? Нема чого так репетувати. Я не наказував так репетувати. Якщо ти будеш так репетувати, то всю округу розлякаєш.

— Винуватий, сір! Професійна звичка, сір!

— Постукай ще раз. Але просто постукай, і не так сильно, будь ласка.

«Не такий сильний» стукіт міг би лунати й слабше. Фартух Маґрат, що висів на вішалці з внутрішнього боку дверей, упав на підлогу.

— Може, я краще сам?

— Це не за правилами, сір, щоб королі стукали в двері звичайних будиночків. Покладіться на мене. ВІДЧИНЯЙТЕ ІМЕНЕМ...

— Сержанте!

— Винуватий, сір. Задумався.

— Спробуй підняти клямку.

Почувся звук з розряду тих, що їх видають дуже розгублені люди.

— Сір, це може бути не найкращою ідеєю, — сказав невидимий сержант. — Це може бути небезпечно. Якщо дозволите, сір, я порадив би запалити стріху.

- Запалити?!
- Достоту так. Коли не відчиняють, ми завжди так робимо. Викурюємо господарів.
- Боюся, це неприпустимо, сержанте. Якщо ти не проти, я все-таки спробую варіант із клямкою.
- Від самої думки про це просто серце крається, сір.
- Ну, вибач.
- Дозвольте я хоча б її протру.
- Не треба!
- А може, мені підпалити вбиральню?
- В жодному разі!
- Або погляньте на отой курник...
- *Сержанте!*
- Сір!
- Повертайся до замку!
- Як, сір, і залишити вас тут самого?
- Сержанте, йдеться про делікатну справу. Не сумніваюся, що ти — золота людина, але трапляється, що навіть король має побути сам. До цього, бач, причетна одна юна леді.
- А. Натяк зрозумів.
- Дякую. Будь ласка, допоможи-но мені злізти з цього коня.
- Пробачте за попереднє, сір. Я повівся нетактовно.
- Нічого.
- Якщо вам потрібна буде допомога, щоб з'ясувати з нею все як слід...
- *Будь ласка*, повертайся до замку, сержанте.
- Достоту так, сір. Якщо ви наполягаєте, сір. Дякую, сір.
- До речі, сержанте...
- Так, сір?

— Мені треба, щоб хто-небудь відвіз мій ковпак та дзвіночки до Гільдії блазнів в Анк-Морпорку. Я ж переходжу на іншу роботу... І мені здається, що ти — ідеальна кандидатура для цієї місії.

— Дякую за довіру, сір.

— Я ж бачу — на службі ти, гм, не людина, а просто вогонь.

— Даруйте, сір?

— На місці скажеш, щоб тебе поселили в апартаментах для гостей.

— Достоту так, сір. Дякую, сір.

Почувся, віддаляючись, стукіт копит. Ще за кілька секунд клямка брязнула і блазень проник у будиночок.

Щоб залізти до кухні відьми в темну пору доби, потрібна певна мужність. Хоча, мабуть, не більша, аніж для того, щоб носити пурпурову блузу з оксамитовими рукавами й фестонами на манжетах. Втім, подумав блазень, цей одяг мав і переваги: на ньому не було дзвіночків.

При собі блазень мав пляшку іскристого й букет квітів; щоправда, в першому дорогою відчутно поменшало газу, а в другому — пелюсток. Він поклав обидва предмети на стіл і присів біля каміна, де дотлівав жар.

Блазень потер очі. День був насиченим. Він відчував, що в ролі короля має не найкращий вигляд — але ж він усе життя з останніх сил грав не свою роль, тож не здавався й тепер. Тим паче, наскільки можна було зрозуміти, його попередники взагалі не завдавали собі щодо цього клопоту. І от йому належить стільки всього зробити, стільки всього виправити, стільки всього владнати...

Найбільшою проблемою була герцогиня. Незрозуміла йому самому сентиментальність змусила блазня віддати

наказ про переведення герцогині до найкомфортабельнішої камери у вежі з найчистішим повітрям. Все-таки вона була вдовою, а він відчував необхідність бути добрим до вдів. Проте доброта на герцогиню не діяла: вона просто не розуміла доброго ставлення, сприймаючи його як слабкість. Часом блазня навідувала жахлива думка, що рано чи пізно він буде змушений відправити її на страту.

Так, робота короля — це вам не жарти. Блазень усміхнувся: дотеп вийшов непоганим.

Незабаром його зморив сон.

Герцогині ж не спалося. Власне, на цей час вона вже спустилася по зв'язаних між собою простирадлах до половини замкової стіни. Попередній день герцогиня витратила на поступове розхитування вмурованих у стіну її камери ґрат — хоча, по правді кажучи, будь-яку стіну ланкеського замку можна було в більшості місць проламати шматком сиру. Блазень є блазень — він сам розпорядився видати їй і столовий ніж та виделку, і цілком достатньо постільної білизни! Що взяти з таких людей: за них завжди думає їхній страх. Вони боялися її навіть тоді, коли вважали, що вона перебуває у їхній владі — і правильно, бо *насправді* сильні ніколи не перебувають у владі слабких. Якби, скажімо, вона схотіла кинути за ґрати саму себе, то зробила б усе, аби змусити себе пошкодувати, що народилася на світ. А ці — ці надавали їй простирадл і піклувалися про неї!

Добре-добре, вона ще повернеться. За межами королівства лежав цілий світ, а вона вміла натискати на важелі, здатні змусити мешканців цього світу виконувати її волю.

І цього разу вона не обтяжуватиме себе всілякими там супутниками життя. Слабаки! А нинішній виявився найгіршим, бо не мав хоробрості навіть на те, аби чинити стільки зла, скільки насправді міг би.

Герцогиня важко гепнулася на вкритий мохом ґрунт, віддихалася і, з кинджалом у руці наготові, ковзнула вздовж замкового муру в напрямку лісу.

Вона дістанеться найдалшого кордону й перепливе там річку, а може, навіть збудує собі пліт. Вранці вона буде надто далеко, щоб її могли знайти — тим паче, як майже не сумнівалася герцогиня, ніхто нікого й не шукатиме.

Слабаки!

Швидкості, з якою вона пересувалася лісом, можна було лише здивуватися. Втім, там були стежини, якими можна було проїхати й возом, плюс вона мала прекрасне відчуття напрямку. До того ж її шлях лежав під гору. А якби вона вийшла до провалля, в якому вирувала річка Ланкр, досить було б просто йти за течією.

Раптом герцогиня зауважила, що ліс помітно погустішав. Вона усе ще йшла стежкою, яка вела у більш-менш потрібному напрямку, але дерева обабіч росли значно щільніше, ніж можна було очікувати. А коли вона спробувала рушити назад, виявилось, що стежка за її спиною кудись поділася. Вона кілька разів крутнулася на місці, майже чекаючи, що помітить, як дерева перестрибують з місця на місце, але вони щоразу виявлялися незворушно зануреними корінням у мох.

Повітря було нерухомим, але в кронах дерев не припиняло шурхотіти листя.

— Ну-ну, — процідила герцогиня. — Ну-ну. Я все одно пройду. *Я так хочу.* Але пізніше я повернуся.

Саме цієї миті стежка вивела її на галявину — галявину, якої не було тут днем раніше і сліду якої не лишилося наступного дня; світло місяця поблискувало на мішанині рогів, ікол та очей, які заповнювали цю галявину повністю.

Армію слабаків ще можна було б зневажати, але герцогиня зрозуміла, що наразі має справу з армією сильних.

Кілька секунд панувала тиша, порушувана лише тихим сопінням десятків істот. А потім герцогиня криво всміхнулася, здійняла кинджал і кинулася на них усіх одразу.

Перші лави армії тварин розступилися, пропускаючи її, й зімкнулися за її спиною — всі, включно з зайцями.

Край глибоко зітхнув.

На торф'яниках, затінених від місяця вершинами Вівцескель, раптом затих нічний оркестр природи. Припинили свої рулади цвіркуни, дружно замовкли сови, вовки позникали в раптових невідкладних справах.

Тривала тільки пісня, яка відбивалася від бескиду до бескиду й підсилювалася в рупорах безлюдних долин, спричиняючи невеличкі лавини. Вона вливалася в потаємні щілини льодовиків і, навіть стаючи абсолютно нерозбірливою, продовжувала мандрувати між крижаних стін.

Щоб усе ж таки розібрати слова, довелося б повернутися до підніжжя Вівцескель, де поблизу самотнього моноліту тліли рештки багаття; саме там, прилітаючи з усіх напрямків, зустрічалися звукові хвилі відлуння, і саме там, розмахуючи порожньою пляшкою, сиділа невисока літня жінка.

— ...і равлика, якщо наздоженеш; не намахаєш тільки їжачка!

— Кажуть, на дні залишати не можна, бо доведеться плакати? — спитала Маґрат, намагаючись перекричати спів.

— Є таке, — погодилася Бабуня й осушила свій кухоль.

— А на дні ще щось є?

— Судячи з усього, Гіта допила все до краплі.

Вони сиділи серед пахучого вересу і споглядали місяць.

— Ось ми й маємо короля, — сказала Бабуня. — Добре все, що добре закінчується.

— Це ваша з Тітунєю заслуга, — сказала Маґрат, підкріпивши свої слова гиканням.

— Чого це?

— Якби ви не вступилися, мене ніхто й слухати не став би.

— Просто нас попросили висловитися.

— Так, але ж усі знають, що відьми не брешуть — ось що важливо. Я маю на увазі, що всі й самі бачили, які вони схожі — але це міг бути просто збіг. До речі... — Маґрат спалахнула. — Я пошукала в словнику, що таке «*друа де сеньйор*»*. У Тітоньки Пташко були словники...

Тітуня Огґ різко замовкла.

— Гм, — вимовила Бабуня Доцевіск. — Є й таке, еге ж. Маґрат відчула, що розмова якось не клеїться.

— Ви ж правду казали — вони дійсно брати? — спитала вона.

— Аякже, — відповіла Тітуня Огґ. — Однозначно. Я ж сама приймала пологи, коли народився цей твій... тобто

* Див. прим. на с. 28. — Прим. пер.

наш новий король. Як і пологи королеви, коли народився юний Томджон, і вона розповіла мені, що його батько...

— Гіто!

— Вибач.

Винні випари вже заповнили голову Маґрат, але коліщатка її свідомості усе ще примудрялися крутитися.

— Одну хвилинку, — почала вона.

— Я добре пам'ятаю блазневого батька, — повільно й чітко промовила Тітуня. — Вже змолоду справляв враження. Побив, щоправда, глечики зі своїм батьком, але час від часу його навідував. Щоб зустрітися з давніми друзями.

— Він легко сходився з людьми, — зауважила Бабуня.

— Особливо з жінками, — погодилася Тітуня. — А який накачаний був! Пригадую, про нього казали, що на замковий мур йому вилізти було заіграшки.

— Я тільки чула, — сказала Бабуня, — що до нього дуже добре ставилися при дворі.

— О, так. Принаймні королева.

— Король-бо весь час пропадав на полюванні, — встала Бабуня.

— На цьому своєму друа-де-як-там-його, ось де він пропадав, — заявила Тітуня. — Цілими днями. Та й ночувати нечасто вертався.

— Одну хвилинку, — повторила Маґрат.

Вони обернулися до неї.

— Так? — сказала Бабуня.

— Ви ж усім сказали, що вони брати, і Веренц — старший!

— Саме так.

— І натякнули всім, що...

Бабуня Доцевіск щільніше запнулася в шаль.

— Ми зобов'язані бути правдивими, — сказала вона. — А от бути чесними від нас ніхто не вимагає.

— Але ж просто зараз ви говорили про те, що король Ланкру насправді не...

— Про що я *дійсно* говорила, — твердо сказала Бабуня, — то це про те, що ми маємо короля, не гіршого за інших і кращого за багатьох, і що в його голові всі клепки на місці...

— Незважаючи на попередні професійні травми, — вставила Тітуня.

— ...і що дух старого короля нарешті може спочити в мирі, а в нас була весела коронація, з якої *дехто* навіть потягнув дорогоцінні кухлі, хоча ці кухлі призначалися на допомогу дітям-сиротам, і що, таким чином, справи йдуть значно краще, ніж могли б. Ось про що я говорила. Ніколи не забивай собі голову тим, що могло б або мусило б статися. Важливо тільки те, що є.

— Але ж насправді він не король!

— Але ж міг би бути й королем, — сказала Тітуня.

— Але ж ви щойно сказали...

— Та взагалі-то ніхто й не знає, як там воно все насправді. Pokійна королева була не дуже вправна в лічбі. А головне, сам він уявлення не має, що він не королівського роду.

— І ти йому ні слівця про це не скажеш, еге ж? — звернулася Бабуня до Маграт.

Та підняла погляд на місяць, перетнутий тонкими хмарками.

— Ні, — сказала вона.

— От і добре, — сказала Бабуня. — Слухай, поглянь на це так. Королівські роди теж мають з когось починатися.

Чому б такому родові не початися з нашого нового короля? Як на мене, він ставиться до своїх обов'язків значно серйозніше, ніж більшість інших королів. Тож він цілком на своєму місці.

Маґрат розуміла, що програла. У протистоянні з Бабунею Доцевіск програвали всі, і єдиний сенс такого протистояння полягав у тому, щоб побачити, як саме.

— І все ж ви мене вразили, чесно, — сказала вона. — Ви ж відьми. Тобто ви повинні дбати про такі речі, як правда, традиції, доля й так далі, хіба ні?

— Оце і є той момент, якого ти ніяк не можеш зрозуміти, — сказала Бабуня. — Бач, доля має значення, але неправильно думати, що вона керує людьми. Все цілком навпаки.

— Нафіг долю, — погодилася Тітуня.

Бабуня кинула на неї спопеляючий погляд і продовжила:

— Врешті-решт ти ж не думала, що бути відьмою легко?

— Я ще тільки вчуся, — сказала Маґрат.

Вона дивилася в далечінь, де над темними торф'яниками світилася нитка світанку.

— Я, мабуть, піду, — сказала вона. — Світає.

— Я теж, — сказала Тітуня Оґґ. — Якщо я спізнюся на сніданок, нашу Ширл на хом'ячки порве.

Бабуня старанно затоптала останні жарини багаття.

— Коли ще стрінемося ми?* — спитала вона. — Га?

Відьми знічено презирнулися.

— У мене найближчими тижнями купа справ, — сказала Тітуня. — Дні народження і все таке. Гм... Та й купа

* Див. прим. на с. 5. — *Прим. пер.*

справ накопичилася, поки коїлася вся ця катавасія. Ну, ви розумієте. Ще й з привидами треба щось вирішити.

— Я думала, ти їх відправила назад до замку, — сказала Бабуня.

— Та вони не схотіли, — невпевнено сказала Тігуня. — І, коли чесно, я до них уже якось звикла. З ними не так нудно вечорами. І тепер вони майже не галасують.

— Це добре, — сказала Бабуня. — А як щодо тебе, Маґрат?

— В цю пору року завжди стільки роботи, ви не помічали? — промовила Маґрат.

— О, так, — ввічливо сказала Бабуня Дощевіск. — Тоді не будемо домовлятися про конкретний час, еге ж? Зупинимось на відкритій даті.

Дві її компаньйонки кивнули. І коли на королівство рушив новий день, усі вони рушили по домівках, кожна в задумі про своє, кожна — відьма сама по собі.*

* Існує поширена думка, що відьми та чарівники не можуть мати власних домівок. Але відьом та чарівників чужі думки хвилюють мало. — *Прим. авт.*

Літературно-художнє видання

ТЕРРІ ПРАТЧЕТ ВІЩІ СЕСТРИ

Роман

Переклад з англійської *Олександра Михельсона*
Обкладинка, оформлення серії *Романи Романишин та Андрія Лесіва*

Головний редактор *Мар'яна Савка*
Відповідальний редактор *Ольга Ренн*
Літературний редактор *Галина Листвак*
Художній редактор *Назар Гайдучик*
Макетування *Альона Олійник*
Коректор *Ольга Горба*

Підписано до друку 9.07.2018. Формат 84×108/32
Гарнітура Noto Serif. Умовн. друк. арк. 20,16.
Наклад 3000 прим. Зам. №

видавництво
СТАРОВОГО ЛЕВА

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 4708 від 09.04.2014 р.

Адреса для листування:
а/с 879, м. Львів, 79008

Львівський офіс:
вул. Старознесенська, 24-26

Київський офіс:
© Контрактова площа
вул. Нижній Вал, 3-7

Книжки «Видавництва Старого Лева»
Ви можете замовити на сайті www.starylev.com.ua
☎ 0(800) 501 508 ✉ spilnota@starlev.com.ua

Партнер видавництва

Віддруковано ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»
вул. Різдва, 11, м. Харків, 61052
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011
www.globus-book.com

